

не смійся з мене

посібник для вчителя

Проект «Повага Дісю»

Задум і втілення —	«Пітер Ярроу Продакшнз» і «Педагоги за суспільну відповідальність»
Директор проекту —	Пітер Ярроу
Виконавчий директор —	Марк Вейсс
Автор —	Лора Паркер Рорден
Головний консультант —	Лінда Лантієрі

Висловлюємо найщирішу подяку всім особам і організаціям, які брали участь у створенні цього проекту, за їхній час, енергію і талант:

Пітеру Ярроу	Марії Бурмаці
Марку Вейссу	Сюзен Кліарі
Тому Россу	Елізабет Колодни
Лорі Паркер Роерден	Шарлотті Франк
Богданові Яремі	Анні Сумар
Ользі Крекотень	Лінді Лантьєрі
Оксані Юрик	Віктору Сербулову
Ірині Боднар	Тетяні Котневій
Валерію Бідношею	Марії Полегенькій
Ользі Ганюк	Олексію Баханову
Наталії Журавльовій	Марті Гурецькій
Ніні Кондратенко	Романові Савчуку
Варварі Нікуліній	Вірі Музичці
Дарині Рудчук	Наталії Корніловій
Марині Шкуропадській	Уляні Нічик
Олександрі Чепішко	Тетяні Коломієць
Дугласу Тешнеру	Дані Ящук
Олені Мітяй	Лені Андрєєвій
Джессіці Джекмен	Річарду Вілланові
Полі Осборн	Хітер Ліверінг
Бекі Робінсон	Кетлін Нодерер
Джессіці Рач	Емілі Вотсон
Кесі Домінгвес	Томмі Бойду
Бобу Шлегуберу	Еллісон Гарсія
Олені Маляр	Богданові Кіреєву
Маргариті Кіреєвій	Наталії Барак
Ніколі Зиза	Генрі Шимоновичу
Марині Труновій	

Корпусові миру США в Україні
Посольству США в Україні
Альтернативі В
УМСА (Україна)
Школі 7 (Привілля, Луганськ)
Operation Respect (Америка)

А найголовнішу подяку висловлюємо всім учителям та дітям України.

Вступ	7
Реєстрація	11
1. вираження почуттів	13
Надірване серце	15
Як би ти почувався, коли б...	21
Створення Затишного місця	24
Розширення меж проекту	27
Наступні кроки	28
2. турбота, співчуття і співпраця	29
Небайдуже ставлення	32
Територія «Ні — неповазі»: статут небайдужого ставлення	34
Свідомі вияви небайдужого ставлення дітей	38
Створення проекту колективного вчинку	41
Наступні кроки	44
3. творче вирішення конфліктів	45
На місці іншого	47
Конфлікт назріває	53
Спуск ескалатором за допомогою «я-повідомлень»	57
Вчиться давати рішучу відсіч	61
Розширення меж проекту	65
Наступні кроки	65
4. розмаїття	67
Невидима межа	69
Полотно оповідей про родинні зв'язки.	75
Наступні кроки	78
планування заходу / Розширення меж проекту	79
ти сильний, але разом ми ще сильніші.	84
Додаток А. Уроки дослідження насмішок	87
Додаток В. Важливі вказівки у поміч	89
Додаток С. Додаткова інформація	93
Додаткові джерела.	94
Ноти	95
Тексти пісень	101

Piter Paul and Mary / «Пітер, Пол і Мері»

Пітер Ярроу, Нью-Йорк

Дорогі друзі!

Увесь проект «Не смійся з мене» почався з того, що моя донька Бетані склала пісеньку і виконала її для тріо «Пітер, Пол і Мері». Коли ми почули цю пісеньку вперше, ми ледь не розплакалися; те саме може статися і з вами.

Я певен, що, так само, як і пісні «Ми все подолаємо», «Відповідь вітер відніс» та «Якби мені молот у руки», що торкнулися сердець мільйонів американців, спонукаючи їх до дії, проект «Не смійся з мене» зможе викликати схожий результат, допомогти освітянам, соціальним працівникам та всім небайдужим людям створити для наших дітей доброзичливіше і безпечніше середовище.

Кажучи коротко, проект «Не смійся з мене» створювався як пропедевтичний курс або зауваги до тривалих освітніх намагань сприяти вихованню і розвиткові дитини в емоційному, соціальному й етичному планах, як програми морального виховання, вирішення конфліктів і навчання толерантно ставитися до інших.

Долучаючись до цього проекту, діти мають змогу поділитися тим, що відчували, коли вони самі або хтось поруч ставав об'єктом неповаги. Осягаючи викладені в посібнику засоби та механізми під орудою досвідчених дбайливих учителів, діти усвідомлюють болючість і деструктивність висміювання, презирства, прізвиськ, цькування, нетерпимості та інших виявів неповаги, з якими стикаються в школі та за її межами.

Виконання запропонованих вправ спільно з відео й аудіозаписами дозволить вам із дітьми віднайти шлях до успішного створення зони «Ні — неповазі». Разом ви зможете оголосити клас (або інше середовище, у якому працюєте) місцем, вільним від кпинів та інших проявів неповаги як неприпустимих за загальною згодою.

Для того, щоб зробити перший крок до запровадження правил етики поведінки в шкільному класі задля поваги, миру і безпеки в його стінах, необхідно висловити бажання зробити це. Порив дітей упорядкувати зону «Ні — неповазі» — вдалий початок, але тільки початок. Наступний крок — опанування таких навичок, як розпізнавання своїх власних почуттів і почуттів інших дітей, самовираження мирним шляхом, визначення упереджень, нейтралізація шкідливих впливів, спричинених прикладами неповаги з нашого минулого.

Водночас дітям конче треба буде навчитися вирішувати суперечливі питання, а також творчо і мирно долати розбіжності в поглядах, виявляючи повагу до співрозмовника. Із набуттям нових, провідних на сьогодні навичок соціалізації щире прагнення змінитися почне втілюватись у життя.

При цьому слід ураховувати, що для того, аби цей проект став частиною щоденних занять дітей у класі, його впровадження слід узгоджувати зі шкільною навчальною програмою.

Сфера впливу вашого «трансформаційного класу» може виходити за межі шкільних стін. До демонстрації досягнень дітей та обговорення шляхів розширення зони «Ні — неповазі» поза стінами класу доречно залучати лікарів, юристів, соціальних працівників, провідних бізнесменів, психологів, спортсменів, урядовців, митців, музикантів.

Надзвичайно важливо, певна річ, заохочувати до роботи батьків — а це мають робити вчителі, шкільні працівники, радники і, найбільше, самі діти. Вдома у дітей також можна встановити режим толерантності — через заміщення старих звичок злостивого протистояння новими, стриманішими способами вирішення конфліктів за допомогою взаємоповаги та співпраці.

Якщо ви опишете й розмістите зразки «Свідомих виявів небайдужості» на сайті «Не смійся з мене» для загального ознайомлення, це посилить енергетику проекту завдяки досвіду інших шкільних класів і навчальних закладів, що поділяють цю філософію та її цілі.

Нехай проект «Не смійся з мене» стане відправною точкою вашого натхнення, однак не зупиняйтеся на втіленні тих прекрасних можливостей, які відкриє перед вами й вашими дітьми перший перегляд відео. Початкові вправи під дбайливим керівництвом учителя мають стати потужним поштовхом до запровадження інших вартісних програм з етичного виховання й вирішення конфліктних ситуацій, ефективність яких підтвердило їх застосування на базі шкільного класу й інших об'єднань, зокрема протягом усього навчального року.

Аби продовжити рух у напрямі виховання та розвитку дітей в емоційному, соціальному й етичному планах, ви, можливо, замислитеся над іншими доступними на сьогодні тренувальними програмами, які переважно потребують фінансування або від груп педагогів, або від окремих шкіл, що засновують відповідні цільові фонди. Однак, зважаючи на недавнє визнання пріоритетності етичного виховання та безпеки освітнього середовища в межах програми національного виховання, маємо надію, що підготовкою таких педагогів незабаром опікуватимуться державні й обласні органи влади, які водночас і фінансуватимуть такі програми.

Нарешті, якщо ви вже стали на стежку створення мирного безконфліктного середовища для дітей, цей посібник, аудіозаписи та відео додадуть вам сили й розкриють перед вами нові можливості, вкладуть у ваші прагнення щире серце і наділять їх переконливим звучанням.

Поділившись усіма цими думками, маємо застерегти вас, перш ніж радити застосування програми «Не смійся з мене» у вашому класі. Вирішальне значення для її успішного запровадження мають певні знання із соціального та емоційного розвитку дітей, особливо зі сфери вирішення конфліктних ситуацій. Оскільки загальнопедагогічна підготовка далеко не завжди потребує знань із цих галузей, дехто з вас може почуватися не готовим почати роботу над програмою. Якщо ви хотіли б запровадити наш проект у своєму класі, однак відчуваєте, що потребуєте міцнішого підґрунтя, зачекайте семестр або два, поки не досягнете достатнього кваліфікаційного рівня. Перелік викладачів соціальної служби та інших блискучих провідників у царині професійного розвитку викладено в «Додатку С» цього посібника, і ми сподіваємося, що невдовзі у вас з'явиться можливість відвідувати курси дистанційного навчання. Для ознайомлення з новинками завітайте на сайт «Не смійся з мене» (www.dontlaugh.org).

У будь-якому випадку знайте, що ви не самотні у своєму прагненні втілити цей проект у життя. Віртуальний рух набирає сили, бо дедалі більше освітян погоджуються з думкою, що для того, щоб стати успішними та свідомими громадянами демократичного суспільства, діти мають не тільки оволодіти академічними знаннями, вміннями і навичками, а й осягнути механізми самовиховання і стати моральними, співчутливими особистостями з твердим характером, адекватною самооцінкою й розвиненим почуттям людяності.

З найкращими побажаннями успішно втілити в життя проект «Не смійся з мене»,

Пітер Ярроу

Метою проекту «Не смійся з мене» є створення атмосфери уваги, співчуття і співпраці в шкільному класі зокрема й у школі загалом. Оскільки школярі здобувають певні навички під час практичної діяльності, посібник описує навчальний процес у небайдужому середовищі, де клас набуває таких умінь:

- доречне вираження почуттів;
- увага, співчуття і співпраця;
- творче вирішення конфліктних ситуацій;
- усвідомлення і прийняття відмінностей.

Проект «Не смійся з мене» звернено як до серця, так і до розуму. Залучаючи пісні, аудіозаписи та відео, проект послуговується здатністю музики й мистецтва змінювати свідомість учнів, надихати їх і формувати їхні вміння. Вправи посібника мають на меті підвищити рівень самосвідомості дітей, навчити їх вільно виражати почуття, встановлювати зв'язок із власним внутрішнім «я» та одне з одним, надати вчителю важливі знаряддя для досягнення освітніх стандартів і формування необхідних навичок. Окрім цього, подані вправи допоможуть вам надихнути учнів на те, щоб вони виступили каталізатором змін у вашій школі та суспільстві, а відтак коло взаємної турботи розширюватиметься, кількість учасників проекту зростатиме і вони охоче ділитимуться з іншими досвідом створення небайдужого середовища.

Сфера застосування і педагогічний аспект проекту

Проект «Не смійся з мене» являє собою результат плідної співпраці провідних організацій, які досліджують проблеми етичного виховання, вирішення конфліктів та девіантної поведінки. Це, зокрема, громадські організації «Педагоги за суспільну відповідальність» (Educators for Social Responsibility) із програмою творчого вирішення

конфліктів, «Південний юридичний центр для бідних» (Southern Poverty Law Center) із програмою освітньої толерантності, компанії «Макгроу-хілл» (McGraw-Hill Companies), «Спільнота морально-го виховання» (Character Education Partnership), «ХарактерПлюс» (CharacterPlus), «Центр поступу у сфері етики й моралі» (Center for Advancement of Ethics and Character) Бостонського університету, «День виклику» (Challenge Day). Вправи цього посібника запозичено переважно з програм організації «Педагоги за суспільну відповідальність» (Educators for Social Responsibility), у тому числі з «Програми творчого вирішення конфліктів» та «Пригод миротворення», з використанням ідей та досвіду інших партнерів проекту.

Організація «Педагоги за суспільну відповідальність» (Educators for Social Responsibility) працює над тим, щоб перетворити суспільну відповідальність учителя на засадничу практику освітньої галузі і таким чином розвивати переконання й уміння молоді, які в майбутньому допоможуть формувати безпечне і тривке демократичне суспільство. «Пригоди миротворення» – загальновідома програма для школярів-випускників і дошкільнят. «Програма творчого вирішення конфліктів» є однією з провідних національних шкільних програм, які стосуються питань конфліктології. Результати недавнього оцінювання цієї програми, виконаного Національним центром дітей з незаможних родин (National Center for Children in Poverty) Школи охорони здоров'я (School of Public Health) при Колумбійському університеті, надають конкретні свідчення її ефективності під час викладання школярам компетентних стратегій, спрямованих на вирішення конфліктних ситуацій і зниження рівня насильства. Дослідження доводять, що заняття з розвитку соціальної та емоційної компетентності через вироблення практичних навичок не тільки сприяє соціалізації учнів, а й покращує навчальні результати з техніки усного мовлення і математики.

Висновки нашої праці підтверджують те, що чимало педагогів уже знають із власного досвіду роботи з дітьми. Створення справедливішого, безпечнішого середовища для наших дітей можливе. Однак підвищення культурного рівня вашого класу і школи потребуватиме часу, терпіння, підтримки і безперервних тривалих зусиль. Сподіваємося, вправи, запропоновані в цьому посібнику, сприятимуть утворенню містка, що поєднає суспільне, емоційне й етичне виховання з вашою вчительською діяльністю у класі та навчальною програмою вашої школи. Отже, ми пропонуємо вам впроваджувати програму «Не смійся з мене» в наявні шкільні курси, програми і факультативи.

Як користуватися посібником

Поміркуйте над найкращим способом запровадити проект саме у вашому класі. Доцільно проводити одне заняття щодня протягом трьох тижнів. Відповідно до програми-мінімум пропонуємо обмежитися двома заняттями на тиждень протягом п'яти тижнів. Ці пропозиції щодо застосування навчального курсу сприяють закріпленню уроків і розширенню програми. Порядок розташування вправ спрямовано на поступове вибудовування взаємної довіри та духу єдності. Тому так важливо не перескакувати до нових вправ, не виконавши попередні завдання.

Посібник складається з чотирьох тематичних блоків:

- «Бути тобою, бути собою, бути нами» / «Ти, Я, Ми» (тема: вираження почуттів);
- «Я переймаюся», «Ти небайдужий», «Нам не однаково» (тема: турбота, співчуття і співпраця);
- «Слова, що ранять, і слова, що лікують» (тема: творче вирішення конфлікту);
- «Разом ми зможемо» (тема: усвідомлення і сприймання розбіжностей).

Кожен із тематичних розділів характеризується такими рисами:

Важливі вказівки у поміч. Поміркуйте, яким чином кожна частка структури вашого класу, зокрема традиції, буденні справи, стратегії управління учнями у класній кімнаті, може сприяти цілям небайдужого середовища. Кожен із підрозділів книжки починається загальним оглядом умінь, які виховуватимуться у ваших учнів. Вагомі допоміжні вказівки щодо ваших дій містить «Додаток В».

Розширення меж проекту. Оскільки цькування та інші вияви неповаги часто мають місце за межами школи — у різних громадських установах, кафе, у транспорті чи на спортивному майданчику, важливо, щоб ваші учні на практиці дослідили шляхи застосування того, що вивчили в класі, принаймні в межах школи та вашої спільноти. Окрім того, дослідження доводять, що дітям корисно відчувати, що вони здатні успішно розв'язувати складні, суперечливі питання, які можуть здаватися непосильними. Це відчуття суспільної ефективності співвідносне з ефективністю в навчанні. Попрацюйте зі своїми учнями над розробкою частини «Розширення меж проекту» і допоможіть їм набутти впевненості в успішному виконанні їхнього проекту (для докладного ознайомлення див. підрозділ «Створення спільного дієвого проекту»). Ідеї, представлені в кожному із зазначених розділів, є тільки рекомендаціями. Ідеї, які відповідають специфіці саме вашого класу, школи чи товариства, можуть виявитися ефективнішими.

Свідомі вияви небайдужості дітей. Щоб підкреслити важливість моделювання, ми включили в книгу нагненні розповіді дітей молодшого шкільного віку, які справили певний вплив на життя їхніх шкіл і спільнот. Сподіваємося, наступне видання цього посібника міститиме і розповіді дітей з вашого класу! Будь ласка, поділіться «Свідомими виявами небайдужості» ваших учнів на сайті «Не смійся з мене» (www.dontlaugh.org).

Наступні кроки. Кожен із тематичних розділів закінчується оглядом додаткових навичок, які важливо сформувані у ваших учнів, та спеціальних пропозицій щодо того, де знайти вправи для розвитку цих навичок. Саме тут ви знайдете інформацію про те, як розширити вашу програму «Не смійся з мене».

Анатомія уроку

Усім ключовим планам уроків цього посібника властиві спільні риси, які допоможуть вам швидко знайти потрібну інформацію для планування:

- **Назва:** містить короткий опис заняття.
- **Інформаційний куточок:** сповіщає, наскільки фізично активним є урок, якого рівня зосередженості вимагає від дітей, якого часу потребує для підготовки, а також тривалість уроку.
- **Цілі:** перелічує результати, яких мають досягнути учні.
- **Матеріали:** описує матеріали, потрібні для проведення уроку, а також окреслює роботу, яку слід виконати заздалегідь.

- **Збираємося разом:** починається вправою, що має на меті «єднання» — шлях згуртування дітей для подальшої спільної праці. Єднання допомагає донести мету уроку до школярів. Не бійтеся перефразувати подане або сформулювати власні вступні частини, щоб вписати заняття у ширший контекст своєї роботи з класом. Ви також можете співати пісні, розміщені на аудіодиску, щоб зміцнити єднання у групі, яке поступово зростає. Спільне виконання цих пісень на початку чи наприкінці вправ допоможе виховати командний дух.

- **Ближче одне до одного:** кожне із занять потребує осмислення, бо діти мають усвідомити, що саме вони вивчили і як цим можна скористатися на практиці. У підрозділі ви знайдете конкретні пропозиції з цієї тематики. Він також містить вправи на встановлення зв'язку, які дозволять вам ліпше порозумітися з дітьми.

- **Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково):** містить необов'язкові додатки, які вибудовують містки між темою або вмінням, яке формується, і основним навчальним курсом. Шукайте додаткові можливості впровадити кожен тему у вашу шкільну програму! Вони безмежні!

Підвищення кваліфікаційного рівня

Підтримкою в цій важливій справі для вас може стати і навчання в інституті підвищення кваліфікації або відвідування курсів з проблематики проекту «Не смійся з мене» при вашій школі. «Педагоги за соціальну відповідальність» (Educators for Social Responsibility), як і інші організації, перелік яких розміщено в кінці цього посібника, надають чудові можливості й ресурси для професійного зростання. Вони сприяють виробленню професійних навичок у вчителів, шкільного персоналу та інших працівників, зацікавлених у роботі над проектом «Не смійся з мене». Окрім цього, програми, які зараз перебувають на стадії розробки, здатні доповнити тематику даного проекту і пристосувати його до ваших особливих потреб і вимог.

Перед тим як почнете

Основою цього посібника є теза про те, що діти найкраще засвоюють інформацію тоді, коли їх активно залучають до процесу навчання. Успіх цього підходу полягає у виробленні основи для підтримки характерних рис, притаманних різним переживанням — ризикові, веселошам, груповій роботі, спілкуванню. Діти нетерпляче чекатимуть на ваші підказки. Тож не бійтеся казати, що вам шкода, що ви припустилися помилки, запропонуйте дітям вибір, якщо справи не йдуть так як слід. Будуйте розмову відповідно до схеми моделювання навичок небайдужого класу. Слухайте без поспіху. Виражайте свої почуття. Вітайте несхожість ваших учнів. Ризикуйте. Але — найважливіше — не забувайте насолоджуватися чудовою пригодою під назвою «Не смійся з мене»!

Реєстрація на сайті «Не смійся з мене»

Будь ласка, знайдіть хвилинку, щоб зареєструвати вашу копію посібника для вчителів «Не смійся з мене» (навіть якщо хтось зробив вам копію або ви завантажили книжку з нашого вебсайту). Реєстрація не потребує зусиль:

- заходьте на наш сайт www.orukraine.org і скористайтеся захищеним сервером

або

- заповніть форму, подану нижче, і надішліть нам її звичайною поштою.

Якщо ви повідомите нам свою електронну адресу, ми зможемо вислати вам доповнення до навчального курсу та ідеї щодо впровадження проекту «Не смійся з мене» у структуру ваших програм. Ми та-

кож сповіщатимемо вас про можливості підвищити кваліфікацію. Будь ласка, переконайте своїх колег, для яких ви зробили копію наших аудіозаписів, відеофільму чи посібника, так само зареєструватися на сайті. У такий спосіб вони також матимуть змогу отримувати сучасні доповнення до наявної програми. Надайте їм копію реєстраційної картки, наведеної нижче, або повідомте нашу адресу в Інтернеті для реєстрації у мережі.

Ми гарантуємо повне збереження конфіденційності та недоступність вашої особистої інформації для інших установ.

Поділіться проектом «Не смійся з мене» зі своїми колегами. Заходьте на сайт www.orukraine.org і завантажуйте посібник для вчителів та музику.

картка реєстрації учасника проекту «Не смійся з мене»

Прізвище, ім'я, по батькові:

Електронна пошта:

Посада:

Назва школи:

Адреса школи:

Провідна установа (обласна):

Класи викладання:

Предмети викладання:

основні:

додаткові:

Чи використовували ви раніше програми або навчальні курси з соціального, емоційного або морального виховання (зокрема щодо вирішення конфліктів, кооперативного навчання, толерантного ставлення, міжгрупового спілкування тощо)?

так

(будь ласка, вкажіть назву програми і термін її впровадження)

ні

Чи доводилося вам підвищувати свій професійний рівень у питаннях суспільного, емоційного та морального виховання учнів, а також формування дитячого характеру?

так

ні

Якщо ваша відповідь на попереднє питання негативна, то чи відчуваєте ви, що, незважаючи на відсутність спеціальної підготовки, готові викладати курс «Не смійся з мене» на підставі іншого досвіду?

так

(будь ласка, опишіть дотичну освітню програму чи досвід)

ні

Будь ласка, надішліть заповнену реєстраційну картку на адресу:
Don't Laugh at Me
2 Penn Plaza
23rd Floor
New York, NY 10121

Ми гарантуємо збереження приватності і конфіденційності всієї наданої інформації і можливість її цільового використання винятково представниками програми «Повага дією» / «Не смійся з мене».

Надірване серце Як би ти почувався, коли б... Створення Затишного місця

Діти потребують допомоги у процесі розпізнавання й найменування почуттів та пошуку шляхів їх доречного вираження. Опанувавши мову почуттів — доставши змогу інтерпретувати власну поведінку й поведінку оточення, — вони водночас навчаться співпереживати. Якщо надати дітям достатньо можливостей небайдуже реагувати на почуття одне одного, із часом вони потребуватимуть лише незначних підказок. Поступово зрушення в бік доброзичливішої культури поведінки у вашому класі стане очевидним.

1. вираження почуттів

**бути тобою,
бути собою,
бути нами
(Ти, Я, Ми)**

Цілі підрозділу

Завдяки ідеям із цього підрозділу ви допоможете дітям:

- знайомитися зі словами, які позначають відповідні почуття;
- розпізнавати почуття (власні й оточення);
- усвідомлювати і поважати почуття інших;
- розуміти й цінувати сферу людських почуттів;
- співчувати іншим.

*Важливі вказівки у поміч:
налаштування на успіх*

Ознайомтеся з «Додатком В», де надано вказівки щодо підтримки здорових проявів дитячих почуттів, зокрема: як укласти словничок на позначення почуттів, як спонукати до обговорення почуттів, виявити прихований настрій дітей, яким чином підтримати учнівське співчуття, як долучити вираження почуттів до навчального курсу і багато іншого.

надірване серце

Учні знайомляться з наслідками пригнічення і підтримки

Рівень фізичної активності: низький

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: 50 хв.

Час підготовки: 10 хв.

Цілі

- розвинути співчуття у дітей;
- виробити усвідомлення дій, спрямованих на пригнічення і підтримку;
- сформувати переваги позитивної взаємодії;
- створити загальний перелік слів на позначення поведінки пригнічення і підтримки, нехтування і схвалення.

Матеріали

- велике паперове серце зі словами «Я важливий»;
- липка стрічка (маскувальна чи прозора);
- розповідь про дитину, яку пригнічували її батьки, рідні брати чи сестри, учителі й/або однолітки. Скопіюйте модель, подану в посібнику, або створіть власну;
- відеоплеєр і відеофільм «Не смійся з мене», а саме другий трек (Пітер Ярроу виконує пісню);
- аудіозапис пісні «Не смійся з мене».

Збираємося разом

(5 хвилин)

Рухаючись по колу, попросіть учнів оцінити своє сьогоднішнє самопочуття за шкалою від -5 (сьогодні найгірший день мого життя) до $+5$ (сьогодні я почувуюся краще, ніж будь-коли). Попросіть піднести руки тих дітей, чії показники перебувають у межах від -5 до -2 , від -1 до $+1$, від $+2$ до $+5$. Запишіть учнівські відповіді на дошці, як показано нижче. Потім запропонуйте кільком дітям описати словами свої почуття. Відзначте розмаїту гаму почуттів, окреслену учнями класу.

від -5 до -2	від -1 до $+1$	від $+2$ до $+5$

- Ознайомте дітей із думкою, що ви досліджуватимете питання про те, як ставитися одне до одного дбайливо і зі співчуттям, за допомогою проекту та відео «Не смійся з мене». Поясніть, що завдяки проекту ви матимете змогу обмірковувати ситуації, у яких ми болісно вражаємо почуття одне одного, і пересвідчитися, що кожен з учнів відчувається захищеним і огорнутим турботою, не є об'єктом неповаги і кпинів з боку однокласників. Ви також шукатимете шляхів прищепити небайдуже ставлення ширшому загалові школи, навіть вашого містечка чи міста.

Розповідь: «Надірване серце»

(15 хвилин)

Вказівка у поміч: займіть позицію проти упередженості.

Коли учні обговорюють випадки пригнічення та інші проблеми, порушені в цьому посібникові, їм іноді здається, що принизливих ярликів і стереотипних уявлень про расу, релігію, сексуальну орієнтацію та стать уникнути не можна. Дехто з дітей просто не зверне уваги на почуте, незважаючи на те, чи зрозуміли вони, про що йдеться. Інші можуть і самі виявити упередження, глибоко вкорінені в нашому суспільстві. Однак пам'ятайте, що жодна дитина не народжується упередженою — людина набуває своїх ідей. Тому важливо вдумливо відреагувати, якщо дитина наклеює той чи інший ярлик. Говоріть м'яко і повчально. Виправляйте й інформуйте учнів, але не засуджуйте і не присоромлюйте, якщо вам здається, що дитина не усвідомлює жорстокості й болю, якого може завдати наліплення ярликів. Ось деякі вказівки до реагування:

- використайте переконання і запитання дітей як трамплін для заперечення упереджень;
- дайте додаткову інформацію, яка допоможе спростувати упередження;
- поставте дітям запитання, які примусять їх переглянути свої переконання;

- спонукайте дітей до співчуття, попросивши їх уявити, як би вони почувалися, коли б зауваження стосувалося саме їх;
- спонукайте дітей виявити злість чи смуток прийнятним чином, а не через вживання болісних, принизливих слів;
- разом із дітьми виробіть лінію поведінки, спрямованої на уникнення образливих ярликів і слів.

Щоб дізнатися, як краще розмовляти з молодшими школярами про сексуальну орієнтацію, дивіться фільм «Це просто» (New Day Films, Department FL, 22-D, Hollywood Avenue, Hoboken, NJ 07423, 201-652-5690, 201-652-1973). По допомогу в ефективному розв'язанні проблеми упереджень звертайтеся до Південного юридичного центру для бідних з їхньою програмою навчання толерантності (Southern Poverty Law Center, 400 Washington Avenue, Montgomery, AL 36104; www.teachingtolerance.org) або до організації «Педагоги за соціальну відповідальність» (Educators for Social Responsibility, 23 Garden Street, Cambridge, MA 02138, 800-370-2515; www.esrnational.org).

- Попросіть охочих пояснити, що таке пригноблення, і навести приклади такого ставлення. (Пригноблення — це така лінія поведінки, що примушує когось почуватися зле через слова — прізвиська і глузування — чи через дії, наприклад, ігнорування когось). Не записуйте ці приклади на дошці, оскільки це може викликати їх наслідування.

- Прикріпіть велике паперове серце до грудей і попросіть дітей відгукнутися на розповідь «Надірване серце». Запропонуйте їм висловити незгоду (опустити великий палець униз) щоразу, як вони почують про випадок пригнічення. І тоді драматично відривайте шматок паперового серця від грудей і кидайте його на землю.

Надірване серце

Якось уранці в кімнаті Петрика звично продзвонив будильник, але хлопчик не підвівся з ліжка. Хвилин через десять його мама прочинила двері в кімнату. «Ну ж бо, поквася! — сказала вона. — Знову спізнився до школи. Ледацюга!» **(РОЗРИВ)**

«Мамо, я захворів», — відповів Петрик.

«І чому ти завжди поводишся як маленький? **(РОЗРИВ)** — відповіла мама. — Тобі завжди погано, коли в розкладі є фізкультура. Вставай і збирайся. Твій брат уже майже готовий».

Петрик швидко вдягнувся і вийшов на кухню. Його старший брат Андрій щойно закінчив снідати. «Я пішов, мамо», — сказав Андрій.

«Зачекай на Петрика», — сказала мама.

«Цей телепень **(РОЗРИВ)** завжди спізнюється, — заперечив Андрій. — Я не хочу пропустити автобус».

Однак хлопці — старший брат і Петрик — встигли на автобус саме вчасно. Та коли двері зачинилися й автобус рушив, Петрик згадав, що його домашнє завдання залишилося в кімнаті.

Петрик запитав водія, чи не можна зачекати, поки він збігає по домашнє завдання. «Ти що, дурний? **(РОЗРИВ)** Це тобі не таксі. Ще й за запізнення одержиш». **(РОЗРИВ)**

Прийшовши до школи, Петрик попередив учительку, що забув домашнє завдання вдома. Вона сказала: «Це вже вчетверте за місяць, Петрику. Ти взагалі сів за уроки? Я починаю думати, що ти мені брешеш. **(РОЗРИВ)** Боюся, мені доведеться поговорити про це з твоїми батьками».

Петрик любив спортивні ігри, але ненавидів фізкультуру, бо був найменшим серед хлопців. Того дня вони мали грати на уроці в баскетбол, який Петрик терпіти не міг. Учитель попросив дітей розділитися на дві команди, «Левів» і «Тигрів». За десять хвилин кожна з команд нараховувала по десять гравців, і тільки Петрик залишився сам-один. **(РОЗРИВ)**

Капітан команди «Леви» сказав: «Ми його не хочемо — він погано грає». **(РОЗРИВ)**

«Який із нього тигр? Він радше наляканий кіт!» **(РОЗРИВ)** — додав капітан команди «Тигри», і всі хлопці розреготалися. **(РОЗРИВ)**

Зрештою вчитель призначив Петрика до команди «Леви». Але хлопець усю гру просидів на лаві запасних, бо капітан не допустив його до гри. **(РОЗРИВ)**

Того дня після уроків брат Петрика Андрій грав поблизу будинку з друзями у футбол. Порівняно з баскетболом Петрикові значно більше подобався футбол. Це була його улюблена спортивна гра. Тому Петрик попросив Андрія прийняти його до команди. Але Андрій відмовив. «Нізащо, — заявив він. — Ти все зіпсуєш». **(РОЗРИВ)**

Мама хлопців почула це і сказала: «Тобі слід прийняти брата до гри, Андрію». «Але ж, мамо, він такий незграбний, **(РОЗРИВ)** — відказав Андрій. — І весь час плутається під ногами». **(РОЗРИВ)**

Запитайте, як, на думку дітей, зараз почувається Петрик? Чому він так почувається? Яким чином на нього могло б вплинути таке ставлення день у день? Попросіть учнів придумати підбадьорення для Петрика. (Що ви могли б сказати йому, щоб він почувався краще?) Попросіть клас схвально оцінити підбадьорення (підняти великий палець догори). Поцікавтесь, як, на думку дітей, Петрик почувався б тепер, вислухавши всі ваші підбадьорення?

Перегляд відеофільму «Не смійся з мене» (20 хвилин)

Поставте парти чи стільці дітей ближче одне до одного та до відеоплеєра; діти також можуть сісти півколом на підлогу перед екраном. (Ваша мета — створити дружню атмосферу). Зосередьте увагу дітей на виконанні пісні «Не смійся з мене» Пітером Ярроу, подавши лише вступну репліку: «Зараз я поставлю вам особливу пісню. Вона називається “Не смійся з мене”. Влаштуйтеся зручніше, дивіться на екран і зосередьтеся на почуттях, думках і образах, які викличуть у вас слова пісні». Щойно пісня закінчиться, зупиніть відео і попросіть учнів відповісти на ваші запитання. Про що ця пісня? Які почуття і думки вона у вас викликала? Підсумуйте висловлювання дітей.

- Тепер поставте перший трек із записом виконання пісні «Не смійся з мене» Пітером, Полом і Мері. Поясніть дітям, що в цій версії пісні її виконують саме вони, і розкажіть їм більше про групу. Згадайте, що Пітер, Пол і Мері записали і класичну дитячу пісеньку «Створи Магічного Дракона». Але — що важливіше — Пітер, Пол і Мері спрямували своє музичне обдарування на створення чеснішого і справедливішого суспільства. Вони разом із доктором Мартіном Лютером Кінгом молодшим брали участь у русі за громадянські права в 60-х рр. ХХ ст.; вони виборювали право на мир, на рівність жінок, на безпечне довкілля та відстоювали розв'язання багатьох інших важливих проблем. Через сорок років вони не припиняють своєї боротьби, а їхня пісня лине на її підтримку. На початку 1960-х рр. Пітер, Пол і Мері були просто одним із гуртів країни, а тепер їхня творчість становить важливу частину американського фольклору, їхня музика продовжує надихати представників наступних поколінь.

- Перегляньте відео.

- Організуйте обговорення, дайте змогу всім охочим висловити свою думку. (Запровадьте правила, які не підлягають обговоренню, щоб створити сприятливе середовище для дискусії: кожен має право на приватність, тому слід поважати небажання ділитися чимось сокровеним; кожен має право на конфіденційність, тому все, що буде сказано в стінах кімнати, не має вийти за її межі й обговорюватися ще з кимось; кожен має право на повагу). Узагальніть відповіді дітей на запитання: що ви побачили на відео? Що відчули під час перегляду? Чи можете ви уявити, як промовляєте «Не смійся з мене» або «Не смійся з нього / неї»? Що взагалі сталося?

- Запитайте, що саме діти хотіли б запам'ятати з цієї вправи. Відповіді підсумуйте.

Поєднайте відео з піснею у виконанні Пітера Ярроу і заспівайте її всі разом. Тоді покажіть відеозвернення Пітера до дітей.

- Після завершення промови вимкніть відео й заспівайте пісню «Створи Магічного Дракона» у супроводі аудіозапису.

- Запитайте кожного з дітей, яку одну добру справу вони можуть зробити сьогодні для того, хто їм небайдужий. Наголосіть, що вони мають бути цілком упевнені в тому, що обов'язково зроблять це саме сьогодні. Змоделюйте ці дії, починаючи ланцюг з доброї справи, яку зробите ви самі.

Ближче одне до одного

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Мистецькі / мовні дисципліни. 1) Спонукайте дітей записати у щоденник свої роздуми (або продиктуйте розповідь для молодших школярів) про: а) випадок, коли вони відчували, що їх хтось принизив, скажімо, одноліток чи старша особа, і переживання, викликані цим; б) випадок, коли вони самі ображали чи були свідком приниження когось іншого, і почуття особи, яка була об'єктом знущань. 2) Спонукайте дітей написати чи продиктуйте: а) лист до особи, яка їх принижувала, або б) лист до особи, з якої знущалися вони самі або хтось інший.

Література. «Сестричка Олівер Баттон» Томі де Паола — розповідь про маленького хлопчика, якого дражнили за те, що йому подобалися заняття, які зазвичай вважаються «традиційно дівчачими», а саме: читання, танці, перевдягання. Прочитайте книжку і поставте запитання щодо того, як почувалася людина, яку переслідують за її улюблені справи. В основних рисах розгляньте гендерні стереотипи.

Соціологія. Пов'яжіть урок на тему пригнічення з проблемою упередження й дискримінації, переглянувши відеофільм «Прізвиська справді можуть ранити», у якому група школярів середнього шкільного віку однієї з нью-йоркських шкіл досліджує це питання. Фільм можна отримати через лігу «Антидифамація» (Anti-Defamation League, 212-490-2525). Обговоріть з учнями, які прояви упередження та дискримінації зустрічаються у вашій школі та яким чином їх можна позбутися.

Музика. Використайте пісню «Дальнобійник танцює балет» Кеті Фінк і Марсі Макснер (Changing Channels, ESR: 800-370-2515) для глибшого дослідження проблеми гендерних стереотипів і ролі засобів масової інформації в її розв'язанні. Проведіть «мозковий штурм», щоб скласти перелік видів пригнічення, пов'язаних із гендерними стереотипами, і з'ясуйте, звідки дітям це відомо. Попросіть учнів подумати про речі, якими вони залюбки займаються, а потім уявити, як би вони почувалися, коли б не мали змоги ними займатися або коли б їхні хобі стали причиною глузувань. Обговоріть, чому так важливо залишатися собою.

як би ти почувався, коли б...

Діти співпереживають молоді з відео й аудіозапису «Не смійся з мене» і називають супровідні почуття

Рівень фізичної активності: середній

Рівень концентрації: високий

Тривалість: 50–55 хв.

Час підготовки: 10 хв.

Збираємося разом (15 хвилин)

Перегляд відеофільму «Не смійся з мене» (5–10 хвилин)

Цілі

- викликати в дітей емпатію (здатність співпереживати);
- навчити думати про наслідки знущання, нехтування та інші види неприхильного ставлення;
- розпізнати свої та чужі почуття і налагодити зв'язок між ними;
- укласти словничок почуттів.

Матеріали

- сигнальні картки (по 10 на кожного учня);
- маркери;
- допоміжні канцелярські прилади (олівці, маркери, лишка стрічка);
- м'який м'ячик чи інша іграшка;
- відео з піснею «Не смійся з мене» у виконанні Пітера, Пола і Мері.

Утворіть разом із учнями коло. Попросіть їх продовжити фразу «Мені сумно, коли...» і киньте м'ячик чи іграшку наступному учасникові. Дитина, яка ловить м'ячик, повторює те, що сказано до неї, і так само продовжує речення: «Йй сумно, коли вона бачить на вулиці бездомну тваринку. Мені сумно, коли...» — і кидає м'ячик іншому учневі в колі. Вправа триває, поки м'ячик не обійде всіх учасників. Варіантом вправи може стати використання того самого принципу щодо іншої фрази: «Мені весело, коли...»

- Назвіть тему заняття: «Сьогодні ми продовжуємо досліджувати почуття і те, як наші слова чи дії можуть впливати на почуття людини поруч з нами».

Перегляньте відеофільм «Не смійся з мене». Поясніть дітям, що протягом перегляду вони повинні піднести праву руку, якщо показане їх тішить, або ліву руку, якщо пригнічує, чи обидві руки, коли вони відчувають водночас і радість, і сум. Попросіть їх зосередитися на власних переживаннях і не зважати на те, як реагують інші діти.

- Вимкніть відео й запитайте клас: які моменти фільму вас засмутили? Які потішили? Коли ви відчували водночас і радість, і сум? Чому?

Гра «Як би ви почувалися, коли б...» (10 хвилин)

Поставте ваш стіл і парти ваших учнів у коло. Роздайте кожному учневі 10 сигнальних карток і маркер. Протягом першої частини вправи діти записуватимуть на картках слово (менші можуть малювати картинки, які передають його зміст), відповідне їхньому станові в запропонованих обставинах: як би вони почувалися, коли б... (для кожної з описаних ситуацій). Спонукайте групу щоразу використовувати інше слово, якщо це можливо. Прочитавши опис ситуації, попросіть дітей: 1) підняти власну картку почуттів і подивитися на картки інших дітей у колі; 2) зазначте, що в різних учнів одна й та сама подія може викликати безліч почуттів, причому всі вони обгрунтовані, бо кожен сприймає ситуацію по-своєму; 3) обговоріть кілька різних реакцій і укладіть словничок почуттів, пояснюючи нові слова.

Як би ти почувався, коли б...

- хтось кепкував із твоєї зовнішності?
- ти виграв головний приз змагання?
- тебе останнього запросили до спортивної команди?
- схвалили якусь твою діяльність?
- хтось образливо назвав тебе, наприклад, покидьком?
- хтось допоміг тобі розв'язати проблему?
- ніхто не хотів із тобою гратися?
- хтось запросив тебе до гри?
- ти не мав що їсти і був змушений жебракувати?
- хтось узяв тебе за руку чи обійняв, коли ти був наляканий або почувався самотнім?

Попросіть дітей обрати одну з карток почуттів із їхніх наборів і розмалювати її кольорами та зображеннями, що якнайкраще відповідають написаному слову на позначення почуття.

Тримаючи прикрашені картки, діти залишають свої місця і шикуються в алфавітному порядку, відповідно до першої літери обраного почуття.

Попросіть дітей виступити трохи вперед з обох кінців, щоб утворилося півколо чи дуга й учні бачили картки одне одного. Дайте їм хвилинку, щоб роздивитися створену ними «Веселку почуттів».

Попросіть кількох охочих описати їхні картки і пояснити, чому вони обрали саме ці кольори та зображення. Запитайте, чи зустрілися дітям незнайомі слова. (Якщо так, спонукайте учасників розповісти про випадок, коли вони переживали це відчуття, і дайте йому відповідне визначення).

Запитайте дітей, які з представлених у «Веселці» почуттів їм найважче демонструвати? Виберіть п'ять слів на позначення почуттів з учнівських карток і запишіть їх на дошці. Попросіть дітей піднести праву руку, коли ви промовлятимете кожне з обраних слів, якщо їм важко виразити відповідне почуття, ліву руку, якщо вони не мають труднощів із його виявом, або обидві руки, якщо їм водночас і легко, і важко (або і не легко, і не важко) чи вони не впевнені у своїй здатності правильно виразити почуття.

Створи «Веселку почуттів» (15 хвилин)

Ближче одне до одного

- Розгорніть перед дітьми багату яскраву палітру почуттів, які прикрашають кожен день нашого життя! Зазначте, що однією з причин такого розмаїття є те, що кожен переживає їх по-своєму. Немає неправильного переживання: кожна дитина має право почуватися саме так, як вона відчувається.

Поділіть школярів на пари для обговорення з партнером таких проблем: 1) подумайте, як би ви змогли допомогти комусь почуватися краще, коли б його / її дражнили або цькували, виганяли з гри; 2) згадайте випадки, коли ви заступилися за того, кого дражнили чи виключили з гри; 3) чи заступилися б ви за нього / неї зараз, навіть якщо не зробили цього в минулому? Чому?

- Опитайте всіх школярів, пропонуючи завершити вислів «Зараз я відчуваюся правим / не правим, тому що...».

Свідомі вияви небайдужості дітей

Початкова школа Гілтоп у Лінвуді, штат Вашингтон, запровадила програму позитивних стосунків шляхом закорінення системи товаришування, відповідно до якої створюються пари класів із різних вікових груп (наприклад, перший клас поєднується в парі з третім). Протягом року приятелі спільно виконують

проекти, разом ходять на ланч, допомагають одне одному і товариству. Завдяки формуванню таких дружніх взаємин виховується повага до розбіжностей у віці та особистісних рис людини.

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Дисципліни з мови. Попросіть учнів: 1) написати розповідь про день із життя одного з персонажів відеофільму «Не смійся з мене». Молодші учні можуть продиктувати свої історії вам чи батькам / наставникові. Можна якось назвати персонажів, але не варто використовувати для цього імена однокласників. Наприклад, діти можуть присвятити свої розповіді хлопчикові в окулярах, якого називають «ботаніком»; маленькій дівчинці, яка ніколи не посміхається, бо носить брекети; дитині на ігровому майданчику, яку запрошують до гри в останню чергу. 2) Написати листа головному персонажеві історії. Що вони хотіли б йому сказати? Запитайте: що він мав би зробити чи сказати, щоб ви зрозуміли, що змогли йому допомогти?

Мистецькі / мовні дисципліни. Спонукайте дітей зробити і прикрасити маски з пап'є-маше для вираження різних почуттів: радість, подив, злість тощо. Оздобте кімнату цими масками. Укладіть словничок, доповнивши кожну маску словами-синонімами на позначення почуття, яке вона виражає.

Література. У творі «Підлий суп» Бетсі Еверіт (Harcourt Brace: 800-543-1918) доброзичлива мама Гораса допомагає синові виробити стратегію опанування злості. Використайте цю книжку як початок розмови про те, 1) наскільки важливі почуття і яку роль вони відіграють у нашому житті та 2) як важливо вміти виражати свої переживання.

створення Затишного місця

За допомогою мозкового штурму діти вирішують, як створити і використати «Затишне місце», тобто таке, де можна зосередитися або сховатися, коли тобі сумно чи коли ти злий.

Рівень фізичної активності: низький

Рівень зосередженості: середній

Тривалість: 40–50 хв.

Час підготовки: не потрібен

Збираємося разом:
«Твоя найкраща схованка»
(5–10 хвилин)

Мозковий штурм:
«Наше Затишне місце»
(30 хвилин)

Цілі

- навчити дітей виражати смуток і злість альтернативними способами;
- вчитися спільно розв'язувати проблеми і створювати колектив.

Матеріали

- *(необов'язково)* книжка Бірда Бейлора «Твоя найкраща схованка».

(необов'язково) прочитайте вголос книжку Бірда Бейлора «Твоя найкраща схованка»;

• Виконайте ланцюжкову вправу, під час якої кожна дитина доповнює фразу «Для мене найзатишнішим місцем є...». (Якщо треба, заздалегідь поясніть, що таке Затишне місце). Почніть ланцюжок відповідей прикладом власного сховку. Скажіть дітям: «Сьогодні ми обговоримо, як улаштувати Затишне місце у нашому класі, яке стане для вас найкращим місцем-схованкою».

Запитайте дітей, чому настільки важливо мати особливе захищене місце? Коли і як ви користуєтеся вашим Затишним місцем? Попросіть дітей навести приклади й підсумуйте їхні виступи.

• Поясніть, що метою створення Затишного місця в класі є влаштування куточка, куди можна прийти, коли дитина відчувається засмученою чи роздратованою, або коли вона відчуває наближення цих станів, чи коли вона мусить зосередитися на чомусь, попрацювати або повчитися. Наголошіть, що це зовсім не різновид тайм-ауту, коли відлучення від групи сприймається як форма покарання. Відвідання Затишного місця — не кара. Це радше місце «розмови» зі своїми почуттями й підготовки до повернення в групу і продовження праці.

- **Мозковий штурм:** як ви заспокоюєтеся, коли вам сумно чи ви роздратовані? Запишіть усі відповіді дітей на дошці. Можливі відповіді: маюю, читаю, заповнюю щоденник, пишу листа другу, глибоко й рівномірно дихаю, думаю про небайдужих мені людей, відволікаюся на головоломку, обіймаю хатню тваринку тощо. (Увага: із плином часу поновлюйте й уточнюйте перелік. Повісьте його у вашому Затишному місці).

- **Мозковий штурм:** якщо Затишне місце — те, де можна заспокоїтися, коли тобі сумно, що в ньому має бути? (Деякі ідеї щодо речей, які можуть там бути, подано у підрозділі «Використання Затишного місця».) Де має бути наше Затишне місце? (Здебільшого школярі вирішують, що зону Затишного місця варто відокремити від решти класної кімнати килимком, столом чи іншою видимою межею). Як нам його слід прикрасити? Підкресліть, що це обговорення допоможе створити справжнє захищене місце для кожного, хто потребує заспокоєння.

- **Поговоріть про обставини, за яких діти навідуються до Затишного місця. Можливі варіанти:**

- відвідання Затишного місця добровільне;
- ти повинен сповістити вчителя про свою майбутню тимчасову відсутність;
- у визначений час там може перебувати лише одна дитина;
- існує обмеження в часі — наприклад, 5 хвилин. (Увага: встановіть у вашому Затишному місці таймер).

- **Запитайте, чи обов'язково бути роздратованим, схвильованим, засмученим або невеселим, щоб піти до Затишного місця? (Наприклад, хтось захоче побути в спокої, сам-на-сам зі своїми думками). Підкресліть, що створюється таке місце не для того, щоб ігнорувати проблему, а щоб спокійно обміркувати її і зреагувати на неї.**

- **Підсумуйте, як ви використовуватимете своє Затишне місце. Уточніть, чи не треба щось пояснити додатково, чи не викликало щось занепокоєння.**

Ближче одне до одного: робота в парах

(5–10 хвилин)

Зв'язки з навчальною програмою

(необов'язково)

У парах діти формулюють власну думку, продовжуючи вислів «Я чекаю від улаштування Затишного місця...». Попросіть кількох охочих поділитися своїми міркуваннями з класом.

Наукові дисципліни. Коли учні говорять про гнів, їм часто спадає на думку вулкан. Розкрийте цей образ через асоціацію з вулканом. Як вулкан, що виносить назовні підземні копалини, наш гнів часто виявляє приховані душевні переживання — що саме ми відчуваємо і чого саме потребуємо у взаєминах.

Музика. «Пісня про гнів» і вправа Сари Піртл із її програми «Єднаймося!» (Linking up!; ESR: 800-370-25-15) дає чудову нагоду дітям виразити почуття гніву за допомогою музики та рухів.

Соціологія. Спонукайте учнів дослідити досвід людей, які конструктивно спрямовували свій гнів, а саме: Роза Паркс,

Гарріет Табмен, Мартін Лютер Кінг молодший, Рейчел Карсон, матінка Джонс та ін. Використайте їх приклад для висвітлення сильних сторін гніву (завзятості і творчості) на протипагу його вадам (упертості й нищенню).

Використання Затишного місця

Ситуація	Використання	Матеріали/ обладнання
<p>Коли дитина роздратована чи засмучена і просить дозволу відвідати Затишне місце.</p> <p>Або</p> <p>Коли дитина роздратована, засмучена чи агресивна, і ви пропонуєте їй (серед іншого) побути деякий час на самоті, щоб вона змогла заспокоїтися, опанувати свої почуття, обміркувати варіанти розв'язання проблеми, перед тим, як повернутися до роботи в групі.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посидьте спокійно кілька хвилин, поки не будете готові повернутися до класу. 2. Напишіть або намалюйте, що ви відчуваєте і чому, а також що допомогло б вам почуватися краще. 3. Створіть або виберіть картинку, яка відповідає вашому внутрішньому стану. 4. Переключіться на щось, що може захопити вашу увагу і допомогти охолонути. 5. Уявіть себе кулькою і після глибокого вдихання (наповнення кульки) видихніть усю вашу злість, щоб її поглинуло повітря навколо вас. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Крісло-качалка чи інше зручне місце для сидіння, а також п'ятихвилинний пісковий годинник для відліку часу. 2. Картки зі словами на позначення почуттів, стікери з назвами почуттів, папір, олівці, канцелярські прилади, клей. 3. Зображення дітей, що ілюструють різні переживання. 4. Яскраві іграшки, загадки, головоломки, книжки, музика та плеєр. 5. Перелік способів заспокоїтися, запропонованих дітьми.

Розширення меж проекту

Оскільки це ваш перший досвід запровадження проекту такого типу, пропонуємо сфокусувати зусилля дітей на поширенні вивчених принципів у межах шкільної спільноти.

- Поділіть дітей на пари і спитайте, що вони взяли для себе з програми знайомства з почуттями. Згадуючи попередній досвід заняття, напишіть на дошці перелік того, що нового дізналися діти про почуття.

Почуття

- всі почуття важливі;
- існує широка палітра почуттів;
- інколи ми прикро вражаємо почуття інших тим, що робимо чи не робимо;
- нам варто виражати почуття належним чином;
- існує багато способів заспокоїтися, коли ми роздратовані;
- Затишне місце допомагає нам розібратися в собі й опанувати наші почуття;
- ми можемо бути сильними в гніві замість того, щоб виявляти свою ницість.

- Проведіть «мозковий штурм» з дітьми, щоб визначити, як вони можуть поділитися інформацією, набутою в ході заняття, з іншими учнями шкільної спільноти. Оберіть один проект для всієї групи дітей. Можливо, це буде виставка плакатів у коридорах школи з висловами на підтримку важливого значення почуттів для нашого життя або художній проект «Веселка почуттів» у шкільній їдальні.

- Презентуйте концепцію Затишного місця вашим колегам на зборах педагогічної ради. Дізнайтеся, хто ще і яким чином використовує цей проект. Поділіться ідеями й досвідом.

Наступні кроки

Щоб майстерно опанувати доцільне вираження власних почуттів, вашим учням доведеться додатково тренувати окремі навички, вказані у цьому підрозділі, а саме:

- визначення власних почуттів і почуттів оточення;
- розпізнавання пускових механізмів і сигналів люті в собі самому й інших;
- ефективне вгамування злості (стратегії заспокоєння);
- правильне оцінювання своїх потреб у розгніваному стані;
- уміння опанувати почуття втрати і горя.

З метою засвоєння цих умінь, практики і підвищення рівня усвідомлення ваги доцільного вираження почуттів звертайтеся до:

- а) веселої музики й рухливих ігор із програми «Єднаймося!» Сари Піртл (Educators for Social Responsibility, 800-370-2515, www.esrnational.org);
- б) численних чудових вправ для вираження почуттів із програми творчого вирішення конфліктів Вільяма Дж. Крейдлера (Educators for Social Responsibility, 800-370-2515, www.esrnational.org);
- в) вправ, які допомагають дітям подолати почуття втрати або горя, із програми «Навчання малюків: виховання толерантного ставлення в дошкільних закладах і початковій школі» (Teaching Tolerance's website: www.splcenter.org; 334-241-0726);
- г) обговорення з дітьми проблеми насильства та інших болючих питань, використовуючи посібник, створений організацією «Педагоги за суспільну відповідальність». У ньому йдеться про трагедію у старшій школі міста Літлтон, штат Колорадо. Поділіться копіями посібника з батьками дітей та іншими опікунськими органами (Educators for Social Responsibility, www.esrnational.org.guide.html).

Коли діти граються або працюють разом, вони вчаться цінувати участь кожного з членів спільноти. Вони усвідомлюють, що можуть стати переможцями всі, що значно приємніше, ніж перемога одного за рахунок поразки інших. Підрозділ «Я переймаюся, ти небайдужий, нам не однаково» розвиває такі вміння:

- взаємодопомога;
- відповідальність за дії оточення;
- співпраця для досягнення єдиної мети.

Небайдуже ставлення

Територія «Ні — неповазі»: статут небайдужого ставлення

Свідомі вияви небайдужого ставлення дітей

Створення проекту колективного вчинку

2. турбота, співчуття і співпраця

Я переймаюся, ти небайдужий, нам не однаково

Важливість виховної години

Виховну годину запроваджують як регулярні зустрічі для розв'язання проблем, досягнення домовленостей, відзначення досягнень і загального моніторингу успішності. Саме виховна година дозволяє кожному школяреві відчути як радість, так і обов'язки члена колективу. Вона дає нагоду попрактикуватися в уміннях і навичках вирішення проблемних питань, сприйнятті думок, співпраці, співчутті, здоровому вираженні почуттів, оцінці відмінностей — у створенні підґрунтя, яке сприятиме атмосфері безпеки, турботи і поваги в класі. Якщо діти усвідомлюватимуть, що справді можуть докласти зусиль до створення небайдужого колективу, вони почуватимуть спроможність діяти й активніше виявлятимуть прагнення спільно розв'язувати проблеми і досягати домовленостей.

Територія «Ні — неповазі»: статут небайдужого ставлення

Важливим складником проекту «Не смійся з мене» є розвиток колективу ваших учнів — у ході співпраці, колективного обмірковування, обміну ідеями — до оголошення вашого класу «Територією “Ні — неповазі”». Під час класних зустрічей ви разом із дітьми виробите вказівки і домовленості щодо культури поведінки. Незважаючи на те, чи маєте ви досвід залучення дітей до прийняття таких рішень, чи ні, запровадивши цю практику, ви відчуєте позитивні зрушення у внутрішньому кліматі класу.

Важливі підказки у поміч: налаштування на успіх

Додаткові підказки щодо того, як спонукати дітей до небайдужого ставлення, співчуття, співпраці, зокрема як цінувати буденні справи, створювати сприятливу атмосферу, корегувати неправильну поведінку, допомагати аутсайдерам та ін., містяться у «Додатку В».

Підказки щодо підготовки виховної години

Не говоріть багато. Майте на увазі, що діти не можуть довго бути зосередженими, тому вони здатні активно брати участь у зустрічі класу тільки протягом двадцяти чи тридцяти хвилин. Обмежуйте час кожного обговорення фразою «Обговорення триватиме X хвилин». Навіть якщо дискусія в розпалі, слід вчасно зупинитися. Підбийте підсумки обговорення цього питання і чітко поясніть дітям, коли і як ви повернетесь до нього.

- **Допомагайте дітям виробляти вміння.** Сприяйте формуванню вмінь і навичок у дітей за допомогою м'яких нагадувань, моделювання ситуацій, підказуйте альтернативні варіанти поведінки, коли учні повертаються до старих звичок. Під час виховних годин слід розвивати вміння висвітлювати проблеми без звинувачення однолітків чи їх приниження, висловлювати власну думку в колективі, використовувати особистісні речення («я-повідомлення») для висловлення власної позиції, зосереджувати увагу на тому, хто говорить, очікувати замість перебивати, сприймати ідеї і коментарі оточення, підтримувати ідеї решти учнів, знаходити можливі шляхи розв'язання проблем, а також вирішувати конфлікти.
- **Підготуйте дітей до успіху.** Перші зустрічі класу можуть торкатися питань, які школярам легко вирішити: це зміцнить їхню впевненість у собі й допоможе навчитись обговорювати і сприймати в процесі досягнення домовленостей. Наприклад, обміркуйте способи використання простору класу.
- **Оберіть зручний час.** Зустрічі мають відбуватися, коли діти спокійні й можуть виправдати вашу надію на сприйняття чужої думки і спілкування без агресії.
- **Поводьтесь як порадник.** Ваша роль полягає в тому, щоб представити проблеми, узагальнити думки і водночас закінчити зустріч чітким визначенням наступного кроку.
- **Забудьте про покарання.** Переконайте школярів, що під час виховної години нікого не каратимуть. Єдиним винятком може бути ситуація, коли дії дитини загрожують безпеці інших. У цьому разі з учнями варто проводити індивідуальні бесіди з метою обговорити проблему і відповідну реакцію на неї.
- **Заохочуйте до участі.** Спонукайте тихих і неактивних учнів проявляти себе під час проведення виховної години. Ставте запитання чи підказуйте напрям реакції: «Що ти думаєш про...»
- **Звертайтеся по допомогу в доборі тем.** Розмістіть у класній кімнаті перелік тем для зустрічей, куди діти можуть вносити пропозиції, які вважають доречними. Ви також можете пропонувати теми. Звертайтеся до цього переліку на початку кожної зустрічі, щоб визначитися з темою.
- **Відзначайте досягнення.** Впевнено використовуйте виховну годину, щоб похвалити досягнення учнів. Вітайте поповнення переліку досягнень усієї групи. Якщо ви вирішите когось виокремити, майте на увазі, що кожна дитину є за що похвалити.

Організація виховної години

Визначте мету зустрічі. Переконайтеся, що всі зручно влаштувалися таким чином, щоб досягти візуального контакту (найкраще розташуватися колом), і кожен готовий сконцентрувати увагу. Запропонуйте теми зустрічей із визначеного вами і дітьми переліку й оберіть (разом зі школярами, якщо є слушна нагода) одну з них, а також визначте завдання і тривалість зустрічі.

- *Висуньте проблему / поставте мету.* Окресліть проблемне питання чи завдання виховної години, вживаючи твердження від першої особи («я-повідомлення»). «Я стурбований / стурбована випадками глузування і обзивання у нашому класі. Давайте подумаємо, що можна зробити, щоб цього більше не було, і підтримаємо тих, кого образили».
- *Пробуйте розв'язати проблему.* Переконайтеся, що кожен зі школярів розуміє проблему і / чи завдання зустрічі класу. Домовтеся працювати над нею: «Чи зможемо ми вислухати одне одного, щоб розв'язати цю проблему (досягти цієї мети)?»
- *З'ясуйте проблему.* Поставте питання, щоб допомогти дітям обміркувати їхні почуття та дії, пов'язані з проблемним питанням: «Чому, на вашу думку, деякі діти глузують з інших і обзивають їх?» Узагальніть думки дітей: «Схоже, деякі діти принижували інших, бо забули, як погано буває тим, хто “не вписується” у більшість».
- *Рішення як наслідок «мозкового штурму».* «Як пересвідчитися, що діти не висміюють одне одного?» Поясніть правила «мозкового штурму»: всі ідеї записують на дошці чи плакаті, і ніхто не коментує, гарна ця ідея чи погана. Якщо треба, ставте запитання з метою з'ясувати окремі моменти.
- *Оберіть рішення.* Запитайте дітей, які рішення, на їхню думку, здаються найефективнішими і чому. Вільно висловлюйте власні думки протягом цієї частини зустрічі. Перекажіть своїми словами погляди дітей. Разом з учнями оберіть рішення, яке всім здаватиметься найдієвішим.
- *Узгодьте рішення.* Запитайте: «Чи можемо ми домовитися виконувати це рішення?» Підсумуйте основні моменти вашої домовленості, часові межі її виконання і подальші кроки її реалізації.
- *Оцініть рішення.* Домовтеся з дітьми, як ви перевірятимете виконання вашої домовленості через певний часовий проміжок, на наступній зустрічі класу.

небайдуже ставлення

Учні досліджують
позитивну й негативну поведінку
і принципи соціальної взаємодії

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: середній

Тривалість: 40 хв.

Час підготовки: 10 хв.

**Збираємося разом:
гра в «Дзеркало»**
(5 хвилин)

**Дослідження ситуації
«небайдужого ставлення»**

Цілі

- підвищити рівень усвідомлення позитивної і негативної поведінки;
- обговорити досягнення домовленостей щодо відповідної поведінки.

Матеріали

- великий аркуш паперу (досить великий для зображення силуету дитини);
- маркери й інші канцелярські прилади (у достатній кількості для всіх дітей вашого класу);
- два стоси паперу двох кольорів;
- дошка і маркери;
- відеофільм «Не смійся з мене».

Розділіть дітей на пари і поставте обличчям одне до одного для гри у віддзеркалення. Дитина «Б» повторює всі рухи дитини «А» включно з виразом обличчя. За короткий проміжок часу поміняйте їх ролями. Запитайте: «Чи важко було копіювати іншого? Як ви при цьому почувалися?»

Запитайте: «Яка поведінка або вчинки однокласників роздратували, засмутили, прикро вразили вас або вашого приятеля?» Дайте учням час подумати, а далі занотувати чи намалювати випадок. Далі попросіть кількох охочих поділитися думками, малюнками й записами (але не називати імен). Тепер запитайте: «Яка поведінка або вчинки однокласників справили приємне враження?» Дайте завдання школярам занотувати чи намалювати ці випадки. Потім попросіть їх представити ідеї і малюнки (у цьому випадку імена називати можна).

Хай хтось із учнів ляже на великий аркуш паперу. Попросіть кількох школярів накреслити обриси його / її тіла. Цей силует стає основою «Небайдужого ставлення» (як варіант старші учні можуть намалювати менший силует для кращого розміщення на аркуші паперу).

Ближче одне до одного (5 хвилин)

• Зберіть усіх навколо створеного образу і попросіть поміркувати, які вчинки, лінії ставлення і взаємодії одне з одним перетворять ваш клас на найкомфортніше середовище (позитивна поведінка). Після кількохвилинних роздумів запропонуйте кожному, хто захоче, взяти маркер і написати всередині силуету ці позитивні аспекти поведінки. (Можливі варіанти: ділитися, слухати, чекати на свою чергу, виявляти підтримку). Додайте власні пропозиції після того, як усі учні висловляться.

• Попросіть клас пригадати вчинки, манеру поведінки і ставлення одне до одного, вияви яких у вашому колективі небажані (негативна поведінка) — глузування, кпини, нехтування тощо. Запропонуйте всім охочим узяти участь в обговоренні й написати ці слова за межами створеного силуету. Додайте власні ідеї.

• Заохотьте кожного учня висловитися щодо значення запропонованих слів. Навіть якщо слова повторюються, вкладений у них сенс може дещо (або кардинально) відрізнятись.

• Прикріпіть «Небайдуже ставлення» вашого класу на видноті. Якщо діти захочуть, дайте силуетові ім'я!

• Попросіть вибрати три варіанти негативної поведінки, записані за межами силуету, які, на думку школярів, вони самі здатні подолати у своєму колективі чи школі. Допоможіть членам групи дійти згоди. Далі, запропонувавши роботу в парах, попросіть дітей створити одне для одного знаки-символи, які б нагадували про необхідність припинити таку поведінку (всі на папері одного кольору). Так само попросіть обрати три варіанти позитивної поведінки, які, на думку школярів, слід заохочувати в межах класу чи школи, а також створити знаки-символи, що спонукатимуть до такої поведінки (всі знаки трьох позитивних варіантів треба намалювати на різному папері). Розмістіть кольорові знаки-символи на стінах вашої класної кімнати як нагадування для учнів.

Проведіть ланцюжкове опитування: попросіть кожну дитину завершити твердження «Якби силует “Небайдуже ставлення” міг говорити, він розповів би нам...».

• *(необов'язково)* Заспівайте «Не смійся з мене» у супроводі аудіозапису.

• *(необов'язково)* Попросіть трьох учнів виготовити маленьке штучне вогнище (можна використати червону або оранжеву тканину, кольоровий папір і / або фольгу) для наступного уроку з циклу «Не смійся з мене». «Язички» вогню утворять рамку для напису «Територія “Ні — неповазі”».

територія «Ні — неповазі»: статут небайдужого ставлення

Учні досліджують позитивну й негативну поведінку і соціальну взаємодію, щоб перетворити свій клас або школу на територію «Ні — неповазі»

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: середній

Тривалість: 45–50 хв.

Час підготовки: 10 хв.

**Збираємося разом:
гра в «Зливу»**
(5–10 хвилин)

Цілі

- спонукати учнів виявляти позитивну взаємодію;
- дослідити процес досягнення групових домовленостей.

Матеріали

- картки-сигналізатори (кілька для кожного учня);
- «вогнище»;
- плакат «Небайдуже ставлення» на видноті;
- аркуш паперу і маркер;
- аудіозапис пісні «Не смійся з мене».

Необхідна попередня умова

- плакат «Небайдуже ставлення» з написами.

Завдання вправи — спільними зусиллями відтворити шум зливи. Попросіть учнів розташуватися навколо вас (сидячи або стоячи). Почніть потирати руки — і нехай один із учнів імітує ваші рухи. Рухайтесь далі по колу, поки всі учні не будуть залучені до вправи. Проходячи по колу вдру-ге, клацніть пальцями навпроти кожного з учнів, показуючи, що йому / їй уже час починати робити те саме. Решта учнів тим часом потирають руки, поки ви не дійдете до них і не вкажете на зміну діяльності. Рухаючись по колу втретє, лясніть долонею по стегну, щоб пролунав характерний звук. Ви йтимете повз учнів і тим самим підказуватимете їм, щоб вони приєднувалися до вас. Це пік зливи. А тепер імітуйте вщухання зливи, поступово переходячи до клацання пальцями, потирання рук і цілковитої тиші. Спиніться на хвилину, щоб почути німу тишу.

- Поясніть, що наступна вправа досліджує шляхи співпраці, яка перетворить ваш клас на небайдуже середовище, сповнене співчуття.

- *(необов'язково)* Проспівайте «Вогник в душі моїй» під аудіозапис. Запросіть кількох учнів розповісти про зміст цієї пісні.

Досягнення групових домовленостей: ваш «Статут небайдужого ставлення»

(25 хвилин)

Примітка: встановіть правила, які не підлягають обговоренню. Переконайтеся, що діти включили до «Статуту небайдужого ставлення» території «Ні — неповазі» такі обов'язкові для виконання правила:

- *кожен має право на приватність:* якщо ти не хочеш висловлюватися з якоїсь особистої причини, ти можеш не брати участі в обговоренні;
- *кожен має право на конфіденційність:* усе, що сказано, не вийде за межі кімнати;
- *кожен має право на повагу:* приниження та інші вияви неповаги неприйнятні.

Ви збираєтеся створити посібник із поведінки у вашому класі на підставі «Небайдужого ставлення» і назвете його «Статутом небайдужого ставлення» зони «Ні — неповазі». Попросіть учнів узагальнити приклади несхвальної поведінки, описані за межами силуету «Небайдужого ставлення».

- Запитайте, яка домовленість між членами вашого колективу зможе запобігти такій поведінці у межах класу. Проведіть «мозковий штурм» і складіть із дітьми перелік можливих тез такої домовленості. Запишіть думки кожного учня на плакат. Нагадайте дітям, що під час «мозкового штурму» ми просто продукуємо якомога більше ідей і не оцінюємо їх як добрі чи погані.

- Тепер запитайте дітей про схвальні моделі поведінки, накреслені всередині силуету «Небайдужого ставлення». З'ясуйте, які тези домовленості допоможуть заохотити їх використання. Занотуйте ці ідеї.

- Після виступів запитайте, чи є серед щойно записаних такі тези, які можна поєднати через їх подібність (цей крок важливий, адже багато дітей могли по-різному сформулювати одну й ту саму думку). Переконайтеся, що діти розуміють: ви просто групуєте подібні ідеї, а не змінюєте їхні слова. За допомогою маркера одного кольору обведіть колами подібні тези.

- Коли всі учнівські пропозиції буде укладено в домовленість, запитайте школярів, чи погоджуються вони з таким посібником. (Ви працюєте над досягненням згоди, а не голосуєте). Прочитайте кожну тезу угоди повністю: «Ми погоджуємося не обзивати одне одного...» тощо. Перетворіть опитування на розвагу. Попросіть дітей створити групу підтримки для схвалення (ТАК!) кожної тези угоди. На її підтримку учні можуть підхоплюватися з місця, вигукуючи «ТАК!», або весело тиснути одне одному руки тощо. Пізніше, у ході особливої церемонії, кожен учень поставить свій підпис під «Статутом» і обіцяє виконувати його положення.

- «Мозковий штурм»: що нам робити, коли ми самі або хтось інший забуває про необхідність дотримуватися правил Статуту території «Ні — неповазі»? (Занотуйте ідеї дітей і додайте будь-які з наведених далі: намалювати каринку-вибачення для скривдженого, зробити йому / їй якусь приємність, перепросити і сказати, що тобі подобається в цій людині, тощо).

- Домовтеся час від часу перевіряти, як виконується Статут території «Ні — неповазі». Заплануйте цю перевірку на наступні збори класу.

- Тепер намалюйте великий знак «Ні — неповазі» на зразок того, що є на сайті чи на цій сторінці, й повісьте його на зовнішньому боці дверей класної кімнати.

Чим насправді є територія «Ні — неповазі»

Запровадження правил не означає, що висміювання, цькування, глузування та інші вияви неповаги вмиль зникнуть, ніби за помахом чарівної палички. Але коли хтось із учнів вашого класу забудеться і поведе себе негарно (а це, безперечно, станеться!), альтернативою виступлять нові, засвоєні з проекту «Не смійся з мене» шляхи подолання проблеми (використання «я-повідомлень», відвідання Затишного місця, втручання в конфлікти й корекція упередженого ставлення). Діти засвоюватимуть гаму доречніших моделей поведінки та її варіантів, які можна використати, щоб загасити конфлікт, розв'язати проблему чи просто будувати здорові й щирі стосунки. Оскільки саме ви є провідником у процесі набуття цих умінь, радимо бути з дітьми м'яким, терплячим і пробачати їм помилки.

Поділіться з учнями наведеними нижче вказівками:

- успішне осягнення проекту «Не смійся з мене» означає поступ і зростання, а не вдосконалення;
- заохочується переживання будь-яких почуттів кожною дитиною (незалежно від того, чи це злість, смуток, образа, заздрість, страх, радість, захват тощо);
- клас спільно працюватиме над віднайденням конструктивних (на противагу деструктивним) шляхів вираження емоцій і потреб;
- прощення й співчуття одне до одного — ключові елементи індивідуального поступу учасників програми;
- успіх окремих членів і всієї групи, як і зламні моменти в набутті умінь, обговорюються і відзначаються всім класом.

Коли варто нагадувати учням про «Статут небайдужого ставлення» території «Ні — неповазі»

В учнівському середовищі цілком природно повертатися до попередніх зразків поведінки у процесі засвоєння нових умінь. Пропонуємо розробити план шанобливого і некритичного протистояння в ситуаціях порушення правил «Статуту», розробленого з урахуванням рівня культури поведінки вашого класу, ситуації і здатного повернути виховні моменти на користь усім. Наприклад, залежно від серйозності проблеми і частоти її виникнення, ви можете реагувати таким чином:

- м'яко дорікніть учням, які порушили правила вашого «Статуту», і запропонуйте їм вибачитись перед тими, кого вони образили, або якимось відшкодувати їм моральні збитки, з повторним зобов'язанням виконувати положення угоди;
- за згодою учнів улаштуйте загальне обговорення успішнішого розв'язання проблемної ситуації (з використанням умінь, що їх школярі засвоюють у ході програми). Розіграйте за ролями альтернативний доцільніший сценарій подій;

- у приватній розмові залучіть школярів, які порушили правила «Статуту», до обговорення з метою розв'язати проблему (попросіть їх пояснити свої погляди та інші види емпатії);
- заручіться підтримкою батьків;
- розробіть і застосуйте систему наслідків для порушників, за характером радше конструктивних, аніж каральних. Розробляючи таку систему, подбайте про повторне запровадження і моделювання позитивної поведінки дітей, на яку спрямовано ваші зусилля. Запобігайте проблемним ситуаціям і в разі їх виникнення ефективно розв'яжуйте їх, заохочуйте дітей до співпраці.

По докладну інформацію щодо розробки стратегій втручання звертайтеся до книжки Вільяма Дж. Крайдлера і Лізи Ферлонг «Пригоди школярів-миротворців» (William J. Kreidler and Lisa Furlong, «School-Age Adventures in Peacemaking», ESR, 800-370-2515).

Ближче одне до одного: відзначення вашого «Статуту»

(10 хвилин)

Роздайте дітям картки-сигналізатори і попросіть їх подумати, які з видів приниження, на їхню думку, найважливіше викоринити з їхнього життя. Учні мають записати (для молодших школярів продиктуйте) по одному прикладу негативної поведінки на картку. Дозвольте їм використати стільки карток-сигналізаторів, скільки вони захочуть.

- Нехай школярі стануть навколо кошика для сміття (чи створеного раніше символічного «вогнища»).
- Під час тихого програвання аудіозапису пісні «Не смійся з мене» попросіть кожного з учнів принести і викинути свої знаки негативної поведінки до сміттевого кошика або символічно спалити їх у «вогні». Наближаючись до кошика чи штучного вогнища, кожен має озвучити ті приклади приниження, які зголошуватимуться використати зі свого життя.

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Література / історія. Чудові стартові позиції для ознайомлення молодших школярів із Конституцією США і поправками до неї («Біль про права») дають книжки Джин Фріц «Тихо! Ми пишемо Конституцію» (Jean Fritz, «Shh! We're Writing the Constitution») та Елізабет Леві «Якби ви бачили, як приймали Конституцію» (Elizabeth Levy, «If You Were There When They Signed the Constitution»). Запитайте учнів, яке значення для них мають слова «конституція», «право», «обов'язок». Підведіть їх до правильних визначень шляхом застосування «мозкового штурму» й обговорення, підкреслюючи взаємозв'язок між «правом» і «обов'язком».

Мистецтво. Оформіть футболки, використовуючи позитивні слова із силуету «Небайдужого ставлення». Або створіть талісман-оберіг турботи для вашого класу, використавши старий одяг (зробіть щось на зразок городнього опудала). Попросіть дітей додати до нього елементи, які символізують вияви небайдужості: великі вуха, щоб прислухатися до думок, довші руки для обіймів тощо.

Свідомі вияви небайдужого ставлення дітей

На уроці країнознавства в старших класах Нешвілльської школи Гілсборо обговорення стрілянини в Колумбінській школі, яка сталася напередодні, швидко перейшло з питання «Як це могло трапитись?» на «Як ми можемо зарадити?». За годину клас розробив і записав просту угоду щодо припинення глуму

та кпинів з однокласників через їхній одяг, мову і дії. Понад 1100 з 1500 учнів школи Гілсборо підписалися під публічним зобов'язанням уже протягом першого тижня. Дізнавшись про проект, комп'ютерна фірма Нешвілла зголосилася створити відповідний вебсайт. До положень зобов'язання входили такі:

- Зобов'язуюся брати участь у розв'язанні проблем.
- Зобов'язуюся викоринити свою звичку глузувати з інших.
- Зобов'язуюся спонукати оточення дотримуватися цієї обіцянки.
- Зобов'язуюся не допускати, щоб мої слова чи дії кривдили інших.
- Навіть якщо хтось не пристане на цю угоду, все одно **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**.

Ваші учні можуть додати власні тези і приєднатися до кампанії проти глузування, розпочатої учнями

Гілсборо, відвідавши сайт www.iwillpledge.nashville.com.

СВІДОМІ ВИЯВИ НЕБАЙДУЖОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ

Діти фіксують вияви доброти, турботи і співчуття в історіях, фотографіях, поезії, піснях, відео тощо, щоб далі використати у вправі «Розширення меж проекту».

Рівень фізичної активності: високий

Рівень зосередженості: середній

Тривалість: 40–45 хв.

Час підготовки: 10 хв.

Збираємося разом:
гра «Відлуння почуттів»
(10 хвилин)

Цілі

- визначитися з особливостями турботливої поведінки;
- закріпити вияви небайдужого ставлення;
- підвищити рівень самоповаги, власної гідності й емпатії;
- поширювати атмосферу зони «Ні — неповазі» за межі класу;
- надихати дітей, спонукаючи їх працювати над власними обіцянками.

Матеріали

- велике паперове серце чи інший символ дружби;
- фотоапарати, приладдя для малювання, відеокамери (*необов'язково*);
- папірці з іменами учнів класу;
- (*необов'язково*) аудіозапис пісні «Не смійся з мене».

Зберіть учнів у коло і поясніть правила гри. Ви самі першим закінчуєте фразу «Я відчуваю, що про мене дбають, коли...». Потім кидаєте м'ячик або м'яку іграшку дитині з кола, яка хоче продовжувати. Вона повторює початок речення «Я відчуваю, що про мене дбають, коли...», доповнюючи його власним твердженням. Попросіть цього учня кинути м'ячик чи іграшку наступному гравцеві з кола, який ще не висловив власної думки. Продовжуйте, поки кожен зі школярів не візьме участь у вправі.

- Поясніть, що сьогодні ви будете обговорювати доброту, турботу, дружбу і знайдете їх приклади у житті вашого класу і шкільного колективу.

Вправа на турботу

(10–15 хвилин)

Примітка: адаптуйте цю частину вправи для найменших школярів, так щоб за нею йшло широке групове обговорення.

Планування виявів турботи

(15 хвилин)

Примітка: проект «Свідомі вияви небайдужого ставлення» триває до дня, на який заплановано останню вправу посібника — «Ти сильний, але разом ми сильніші».

Ближче одне до одного

(5 хвилин)

Розбийте дітей на пари і попросіть поділитися: а) випадком зі шкільного життя, коли хтось виявив до них доброту і турботу, і б) випадком, коли вони самі були уважними і добрими до когось у стінах школи. Дайте кожній дитині хвилинку, щоб поставити запитання про ці дві ситуації. Попросіть кількох охочих поділитися своїми історіями з рештою групи, або, якщо дозволяє час, нехай кожна пара виголосить свою розповідь.

- Згрупуйте пари по шість осіб, щоб: 1) провести «мозковий штурм» і завдяки йому визначити перелік ознак доброго ставлення; 2) обговорити, що утримує нас від проявів доброти одне до одного, якщо це взагалі можливо. Оберіть доповідача у кожній із груп.
- Попросіть групи доповісти про результати решті класу.

Запропонуйте дітям таку ситуацію: протягом наступного часового проміжку (встановіть кінцевий термін) учні перетворюються на мандрівних репортерів, які «полюють» на добрі вчинки, випадки співпраці, дбайливого ставлення в межах школи і / або фіксують вияви турботи з боку свого шкільного оточення. Усім дітям варто занотовувати приклади турботливого ставлення, які вони ініціювали чи засвідчили. Водночас вони мають змогу втілити їх у різноманітних саморобках, малюнках, фотографіях або відеофільмах, якщо ви можете надати учням у користування кілька фотоапаратів чи відеокамер.

• Пограйтеся в «таємних приятелів»: покладіть у капелюх папірці з іменами всіх дітей у класі й попросіть кожного витягти один, не читаючи напису. Завдання — зробити щось хороше власникові цього імені до кінця дня так, щоб добродій залишився невідомим. Наступного ранку учні можуть поділитися тим, яка приємність із ними сталась, і спробувати згадатися, хто був їхнім «таємним приятелем».

(необов'язково) Проспівайте «Якби мені молот у руки» і «Вогник в душі моїй» під аудіозапис.

• Наприкінці заняття попросіть учнів утворити коло, тримаючись за руки. Почніть вправу «електричний струм», стискаючи руку дитини справа від вас. Вона передає імпульс далі, стискаючи руку того, хто стоїть справа від неї. Коли «струм» обіжить усе коло, почніть ізнову, використавши складнішу манеру (наприклад, два короткі стискання або одне коротке після довгого). Доброта, як і «електричний струм» цієї вправи, заражує і легко поширюється. Дайте їй поштовх!

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Культура мовлення. «Запливчик» Лео Ліонні (Leo Lionni, «Swimmy», Knopf Children's Paperback, 1996) надає гарні передумови для обговорення командної гри і співпраці на противагу змаганню. Окрім того, ви можете поповнювати словниковий запас учнів, укласти словничок із визначеннями нових слів, як-от «турбота», «співчуття», «доброта» тощо, заносючи їх до переліку паралельно з вивченням у ході проекту. Щоб ознайомитися зі взірцями таких словничків, звертайтеся до організації «ХарактерПлюс» (CharacterPlus, 800-478-5684) чи завітайте на сайт за адресою info.csd.org/staffdev/chared/Process/examples/words.html.

Загальний розвиток. Чого навчають нас супергерої, які віддають перевагу співпраці, а не змаганню? Що станеться, якщо ми застосовуватимемо силу для здійснення своїх бажань усупереч мирній співпраці? Спонукайте учнів створити власного супергероя, який черпає силу зі своєї здатності співпрацювати!

Мистецтво. Розбийте учнів на групи по четверо і дайте завдання розробити спільний мистецький проект. Кожна група представляє один художній витвір, присвячений проблемному питанню (діти можуть обирати): якби доброта була твариною, яка б це була тварина (запропонуйте власне бачення); якби доброта була супергероєм, що б то був за супергерой (запропонуйте власне бачення); яка вона, доброта (який вигляд має доброта).

Музика. Якщо у вас є ударні інструменти, дозвольте учням обрати якийсь із них і, поки лунатиме пісня з диску, просіть їх поступово приєднуватися (коли вони почуватимуть себе готовими пристати до гурту). Перед початком дайте дітям кілька хвилин при звичаїтися до інструментів, які вони обрали.

Свідомі вияви дитячої турботи

Початкова школа Атлантик у Коко, Флорида, має щорічну традицію «Вчинків Тижня доброти». Так, якось вони протягом тижня створювали ланцюг,

окремими ланками якого стали добрі вчинки дітей. Іншим разом вони збирали одяг для 900 вихованців спільноти.

розширення меж проекту / Створення проекту колективного вчинку

Діти розробляють і втілюють у життя спільний проект

Рівень фізичної активності: низький

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: три засідання класу

Час підготовки: не потрібен

Дослідження вашої спільноти (одне заняття)

Запропонуйте кожному учневі згадати слово, вислів чи асоціацію, споріднені з поняттям «спільнота».

- Запитайте, які реальні послуги надаються вашому колективу (класові, школі). Заохотьте дітей висловлюватись якомога чіткіше (їдальня, ігровий майданчик, парковка тощо). Ви можете обмежитися школою, якщо маєте на меті реалізувати проект у її стінах, або навіть класом, якщо не хочете виходити за його рамки.
- Попросіть учнів заплющити очі й уявити, ніби якась дуже приязна істота бере їх на борт космічного корабля. Вона повертає дитину до (міста / її рідної домівки, школи, класу) лише через п'ять років. Місто, домівка, школа чи клас зовні не змінилися, тільки стали досконалішими. Школярі відвідують усі місця, які належать спільноті і тепер стали саме такими, якими діти їх собі уявляли. Попросіть учнів розплющити очі тоді, коли вони будуть готові повернутися в сьогоднішня.
- Розбийте дітей на пари й запропонуйте поділитися одне з одним своїми фантазіями.
- Попросіть тих, хто хоче, поділитися своїм баченням з усім класом. Дайте змогу всім, хто бажає висловитися, викласти свої думки.
- Попросіть дітей намалювати чи занотувати опис того, що вони уявляли в своєму «ідеальному світі». Потім вони можуть показати свої витвори решті учнів.

Постановка проблеми і її розв'язання за допомогою «мозкового штурму»

(одне заняття)

Обрання проекту і його планування

(одне заняття)

Попросіть учнів обміркувати, які проблеми їхнього колективу не дозволяють йому стати «ідеальним». Виявіть їх під час «мозкового штурму», який триває доти, поки з'являються нові ідеї. Далі спонукайте дітей обрати п'ять проблем із визначеного переліку, які вони вважають найсерйознішими.

- Напишіть п'ять проблемних питань, що їх обрали учні, як заголовки на п'яти великих аркушах паперу і розвісьте плакати у своєму класі. Попросіть дітей заносити до цих аркушів власні ідеї щодо подолання проблем, вільно рухаючись класною кімнатою (найменші школярі можуть надиктувати свої ідеї). Наприклад, під заголовком «Бійка за гойдалку» вони можуть написати: «домовитися про чергу і обмежити час використання гойдалок». Коли плакати будуть заповнені, прочитайте їх уголос для всього класу. Обговоріть деякі пропозиції.

Зв'яжіть тематику проекту до п'яти ідей, які виявилися для дітей найцікавішими (тобто найефективнішими у розв'язанні проблем, найзначнішими, придатними до практичного втілення тощо).

- На завершення дійдіть згоди щодо одного спільного проекту в межах «Свідомих виявів турботи», який здійснюватимете в класному чи шкільному колективі наступного тижня. Деякі приклади цих проектів: прибирання ігрового майданчика, створення каси на поповнення бібліотечного фонду, зустріч із мешканцями місцевого будинку для людей похилого віку, оздоблення футболок для безпритульних, виготовлення листівок для хворих дітей, створення аудіозаписів книжок для сліпих, праця в їдальні для безпритульних тощо.

- Створіть план і визначте час утілення проекту. Оберіть комітет із шести дітей, котрі мають організувати проект, і спонукайте їх визначитися з двома головними координаторами. Ті, своєю чергою, забезпечуватимуть матеріально-технічну базу проекту «Свідомих виявів небайдужого ставлення», визначатимуть різноманітні завдання для організаційного комітету і підгруп із решти дітей. Організаційний комітет має дати якимсь завдання кожному з учнів класу. Наприклад, матеріально-технічне забезпечення може потребувати створення підкомітетів із транспортування, продовольства, прибирання, виготовлення листівок подяки тощо. Крім того, попросіть організаційний комітет обрати двох репортерів, які фіксуватимуть кроки здійснення проекту «Свідомих виявів небайдужого ставлення» і доповідатимуть (усно чи письмово) однокласникам або шкільному колективу в цілому.

- Допоможіть дітям зробити кроки, які реально можна втілити в життя. У пориві ентузіазму плани учнів можуть сягнути задалеко, стати занадто амбітними. Обмежте свою роль порадами, наголошуючи на тому, що цей проект цілком належить класу.

- Поясніть, що для наступних проектів у межах «Свідомих виявів небайдужого ставлення» обиратимуться різні організаційні комітети, щоб до кінця року всі учні одержали нагоду побувати в ролі керівників. Сплануйте наступний крок ваших «Свідомих виявів небайдужого ставлення» невдовзі по тому, як буде завершено попередній.

Свідомі вияви небайдужого ставлення дітей

Після прочитання «Вівторка з Моррі» Мітча Олбо (Mitch Albo, «Tuesday with Morrie») учні початкових класів школи для обдарованих дітей у Фейрфаксі, Вірджинія, узяли шефство над кількома мешканцями місцевого будинку для людей похилого віку. Щотижня малюки радо відвідували заклад і влашто-

ували вечірки «Середа зі старшими», на яких обмінювалися з підшефними історіями й альбомами з газетних вирізок, брали участь у іграх, будували дружні взаємини і набували приємних спогадів.

Наступні кроки

Діти потребують можливості вправлятися, а також вашої підтримки, щоб навчитися засад співпраці. Тому створення атмосфери дбайливої спільноти є перспективним завданням для будь-якого колективу. Окрім закріплення вмій, наведених у цьому посібникові, та підтримки дітей у виконанні правил Статуту території «Ні — неповазі» протягом усього навчального року, допомагайте школярам вправлятися і вдосконалюватись у таких видах діяльності:

- зміна ролей;
- позитивне реагування на дії оточення;
- продукування ідей;
- прохання про допомогу;
- вміння приймати допомогу;
- співпраця з членами групи і колективу;
- спільна розробка шкільного чи колективного проекту;
- відкладання власних потреб на користь потреб групи.

Для розвитку цих умій рекомендуємо:

- ознайомитися з книжками «Пригоди найменших миротворців» (для дітей до трьох років) Вільяма Дж. Крайдлера і Сенді Цубокава Віттолла (William J. Kreidler and Sandy Tsubokawa Whittall «Early Childhood Adventures in Peacemaking») та «Пригоди школярів-миротворців» Вільяма Дж. Крайдлера і Лізи Ферлонг (William J. Kreidler and Lisa Furlong, «School-Age Adventures in Peacemaking»), виданими з ініціативи організацій «Педагоги за суспільну відповідальність» (Educators for Social Responsibility) і «Проект “Пригода”» (Project Adventure). Ці книжки містять численні вправи для вироблення навичок співпраці та створення небайдужої атмосфери в класі (Educators for Social Responsibility, 800-370-2515, www.esrnational.org);

- звернутися до «Південного юридичного центру для бідних» (Southern Poverty Law Center, www.teachingtolerance.org) та ознайомитися з посібником «Відсіч ненависті в школі» (64 стор.), де подано рекомендації для шкільного керівництва, радників, учителів щодо того, як реагувати на вияви упередження чи ненависті. Безкоштовні копії надаються на індивідуальний запит або колективне звернення в письмовій формі;

- відвідати організацію «Педагоги за суспільну відповідальність» (Educators for Social Responsibility) чи її сайт для участі в курсах підвищення кваліфікації з проблеми створення мирної атмосфери в класі (800-370-2515, www.esrnational.org);

- зв'язатися з «Центром поступу у сфері етики й моралі» Бостонського університету (Center for Advancement of Ethics and Character, 605 Commonwealth Avenue, Boston, MA 02215, 617-353-3262, education.bu.edu/charactered) і «Спільнотою морального виховання» (Character Education Partnership, 918 16th Street, NW, Suite 501, Washington, DC 20006, 202-296-7743, www.character.org), де можна отримати додаткові ресурси й поради щодо впровадження програм із морального виховання у вашій школі.

Розв'язання конфліктних ситуацій ґрунтується на вміннях, які ви виробляли протягом впровадження проекту «Не смійся з мене»: вираженні й опануванні почуттів, турботі, співчутті, співпраці. Зважаючи на те, що дітей рідко залучають до обговорення і безпосереднього вирішення конфліктів, їх можна і треба скеровувати таким чином, щоб вони набували вмінь не тільки давати собі раду з конфліктами, а й мати від того втіху. Гордість і самоповага, що їх розвивають у собі діти, допоможуть вашому колективу функціонувати злагодженіше, звільняючи вас від необхідності постійно тиснути на учнів і надаючи вам змогу просто втручатися в ситуацію в разі необхідності.

**На місці іншого
Конфлікт назріває**

**Спуск ескалатором за допомогою «я-повідомлень»
Вчіться давати рішучу відсіч**

3. творче вирішення конфліктів

**слова, які кривдять,
і слова, які лікують**

Мета розв'язання конфлікту — допомагати дітям знаходити рішення, яке задовольнить усіх. Ось деякі вміння й навички, які слід формувати у дітей, щоб вони стали їм у пригоді в подальшому житті:

- розв'язувати проблеми, уникаючи слів і дій, які можуть завдати іншим кривди;
- розуміти механізми загострення конфліктів;
- використовувати твердження від першої особи («я-повідомлення») для обміну почуттями і подолання проблемних ситуацій;
- усвідомлювати різні погляди на конфлікт.

*Важливі вказівки у поміч:
налаштування на успіх*

Щоб навчитися творчо розв'язувати конфліктні ситуації, наприклад, створювати можливості для практики, роз'яснювати проблему дітям і добиватися її подальшого розв'язання, пропагувати творчі шляхи виходу з проблемної ситуації, підштовхувати конфлікт до завершення і т. д., дивіться «Додаток В».

на місці іншого

Діти досліджують
два різні погляди на конфліктну ситуацію
і знайомляться з межами глузування

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: 50 хв.

Час підготовки: 10 хв.

Збираємося разом

Цілі

- дослідити різні погляди в конфліктній ситуації;
- вміти ставати на позицію іншої людини;
- розглянути вплив глузування на людську психіку;
- укласти в колективі домовленість щодо кпинів.

Матеріали

- плакат із двома великими відбитками ніг;
- папір і маркери (у достатній кількості для всіх учнів);
- сценарій заходу «Проблема глузування»;
- набір рольових карток «Проблема глузування» для кожної пари учнів;
- можливість переказати дітям оповідку «Оббріханий вовк».

Запитайте дітей, хто з них має досвід спільної праці над будь-яким проектом. (Діти можуть піднести руку). З'ясуйте, хто них пам'ятає конфліктну ситуацію чи проблему, яка виникала в межах групи під час втілення проекту. Спонукайте учнів згуртуватися: до першої групи ввійдуть діти, які брали участь у конфлікті, до другої — які не мають такого досвіду.

Запитайте, яка група більша. (Гмм... Ви ж не здивовані, правда?) Оскільки ті, хто мав конфлікти, зазвичай становлять більшу групу, це буде сприятливою нагодою відзначити, що проблеми не є рідкісним явищем! Конфлікт — частина життя, однак вона не має бути негативно забарвленою. Насправді проблемна ситуація означає зростання рівня можливостей, вона здатна навіть покращити взаємини, звичайно, залежно від того, яким чином її розв'язують. Розкажіть дітям коротеньку історію з власного життя про конфлікт, вирішення якого сприяло поліпшенню ваших стосунків із кимось.

Тепер поясніть, що ви будете вивчати один із механізмів творчого і продуктивного розв'язання конфліктних ситуацій — уміння бачити проблему очима іншої людини.

Розповідь:
«Оббріханий вовк»
(15 хвилин)

Виразно прочитайте оповідання «Оббріханий вовк».

Оббріханий вовк

Ліс був мені домівкою. В ньому я жив і про нього дбав. Намагався тримати його в чистоті й порядку. Та якось, прибираючи залишене кимось сміття, я почув кроки. Я плигнув за дерево і побачив дівчинку з кошиком, яка крокувала по доріжці. Мене відразу охопили підозри, бо вона була якось дивно вдягнена — вся в червоному, а голову накрила так, ніби не хотіла, щоб її хтось упізнав. Природно, я заступив їй дорогу, воліючи перевірити, що до чого. Я запитав, хто вона така, куди і звідки йде. Дівчинка задерла носика і спогорда відмовила, що йде до своєї бабусі. Тоді витягла з кошика цукерку, поклала в рот, а обгортку кинула додолу. Тільки уявіть собі! Гидко вже те, що дівчисько прийшло до мого лісу без дозволу й нагрубіянило мені. А тепер воно взялося смітити в моїй оселі! І я вирішив провчити нахабу.

Я мерщій побіг до будинку її бабусі. Коли побачив стареньку, то зрозумів, що я її знаю. Кілька років тому я допоміг їй позбутися пацюків. Коли я пояснив, що сталося, вона погодилась допомогти провчити онуку. Бабуся зголосилася ховатись під ліжком, поки я її не покличу.

Коли дівчинка прийшла, я запросив її до спальні, де лежав у ліжку, вдягнений як її бабуся. Вона увійшла й насамперед уципливо зауважила, що в мене, мовляв, великі вуха. Попередня образа мене не полишала, і найкраще, на що я спромігся, — це сказати, що вони великі для того, щоб краще її чути. Однак вона так само в'їдливо вказала на мої банькати очі. Оскільки я завжди намагаюся контролювати почуття, то знехтував цією кривдою і пояснив, що вони банькати, щоб ліпше її бачити. Та її наступні слова справді мене образили. Вона щось сказала про мої великі зуби. І тут я зірвався. Знаю, мені слід було опанувати себе і владнати ситуацію, але я просто більше не міг стримувати гнів. Скочивши з ліжка, я рикнув: «Вони допоможуть мені любесенько тебе з'їсти!»

Жоден вовк ніколи б не з'їв дівчинку. Звичайно ж, і я не збирався її їсти. (У будь-якому разі, я певен, вона виявилась би несмачною). Все, чого я домагався, — трохи налякати її. Але навіжене дитя почало кружляти будинком і репетувати. Я погнався за нею з думкою, що коли впіймаю, то зможу заспокоїти.

Несподівано двері з тріском розчахнулися — на порозі виріс величезний лісоруб із сокирою. Я зрозумів, що вскочив у халепу, і вистрибнув із будинку крізь вікно у чому був. Але це не кінець. Бабуся так і не розповіла всієї історії до кінця. Іще задовго до того випадку ходили чутки, буцімто я підлий і небезпечний. Тепер усі мене уникають. Може, дівчинка потім і жила довго і щасливо, але я — так точно ні.

- Проведіть обговорення всі гуртом. Що це за казка? Попро- сить когось стисло переказати оповідку «Червона Шапочка». Запитайте, що відрізняє оповідання «Оббріханий вовк» від «Червоної Шапочки», а в чому вони збігаються.

- Потім утворіть два кола з учнів: внутрішнє коло дивиться назовні, а зовнішнє — всередину, так що всі тримають одне одного в полі зору. Учасника з внутрішнього кола пов'яже з учасником із зовнішнього кола одне запитання. Після кож- ного питання ви заохочуватимете зовнішнє коло зміщувати- ся на одного учасника ліворуч, щоб у кожного був новий партнер. Учасники як внутрішнього, так і зовнішнього кола відповідатимуть на запитання. Після кожного запитання ви- кликайте учнів поділитися думками:

- які твої враження від Червоної Шапочки з оригінальної історії? (зміна партнерів)
- які твої враження від вовка з оригінальної казки? (зміна партнерів)
- чому, на твою думку, ти так поставився до вовка з оригінальної казки? (зміна партнерів)
- чому в сьогоднішньому оповіданні вовк вирішив дати дівчинці урок? (зміна партнерів)
- що робить вовк, коли більше не може контролювати свою лють? (зміна партнерів)
- чи віриш ти вовкові? (зміна партнерів)
- якщо твоє ставлення до вовка змінилося, то чому? (зміна партнерів)
- яким би було твоє ставлення до вовка, якби ми почули тільки його позицію? (зміна партнерів)
- згадайте випадок, коли ваша думка відрізнялася від позиції мами, тата чи іншого дорослого, який вам не байдужий (зміна партнерів)
- чи можете ви згадати випадок (із власного життя або почутий вами), коли ворог перетворився на друга? Як це сталося?

Постановка сценки: «Проблема глузування» (10 хвилин)

Обговоріть, що таке концепція погляду. На думку Червоної Шапочки, лихий вовк намагався її з'їсти. Як стверджує вовк, він просто хотів дати дівчинці урок. Поясніть, що в конфліктній ситуації кожен з її учасників має власні погляди. Часто ми переконані, що одна сторона конфлікту (зазвичай ми самі) обстоює єдино слушну і правильну позицію, а позицію іншого сприймаємо як хибну й погану. Утім, здебільшого все не так просто. Щоб вирішити, хто насправді має рацію, а хто ні, важливо зрозуміти обидві сторони конфлікту.

- Викличте двох охочих розіграти сценку «Проблема глузування» чи — для найменших — розіграйте її за допомогою ляльок.

- Обговоріть її, зокрема такі моменти: як, на вашу думку, раз відчувається кожна дитина? Чому, на вашу думку, Друга дитина сердиться? Чому сердиться Перша дитина? Чи знала Перша дитина, що Другій дитині не подобається, коли її називають «поросятком»?

Рольова гра: «На місці іншого» (15 хвилин)

Примітка: Якщо діти ще малі, ви розіграєте сценку для всього класу за допомогою ляльок, а потім ставите питання за наведеним взірцем.

Тепер розбийте учнів на пари, заохотьте кожну з них намалювати і вирізати дві пари відбитків черевиків на плакаті й позначте їх як «Перша дитина» і «Друга дитина», або, якщо заняття проводиться на відкритому повітрі, діти можуть намалювати відбитки на землі. Дві пари відбитків мають бути розташовані одна навпроти одної.

- Один із учнів виступатиме в ролі Першої дитини, інший – Другої дитини. Роздайте школярам відповідні картки-ролі і попросіть прочитати їх про себе. Нехай діти стануть на відбитки. Поясніть, що «черевики» мають магічну силу, примушують того, хто на них стоїть, розуміти позицію певної дитини. Нехай кожен учень приміряє обидві ролі. Спочатку Перша дитина пояснює своє бачення, а Друга дитина слухає. Далі Друга дитина пояснює свою позицію, а Перша слухає. Потім вони міняються місцями.

- Коли всі пари виступили в обох ролях, запитайте: тепер, коли ви краще розумієте, як почувалася Перша дитина, що вона мала б сказати Другій дитині (можливі варіанти: «Я перепрошую», «Я не розумів, як ти почувалася», «Я не мав наміру тебе скривдити», «Я більше не називатиму тебе “поросятком”» тощо). Проведіть «мозковий штурм» щодо найкращих способів вибачення. Тепер запитайте, що Друга дитина хотіла би сказати Першій дитині («Шкода, що я не сказав тобі, як мене ображає твоє глузування» тощо). Проведіть «мозковий штурм» і з'ясуйте, як Перша дитина може відшкодувати Другій дитині цю кривду.

- Зберіть дітей знов у групу і запитайте, чи є виправдання кпинам. Зазвичай учні відповідають, що вони розуміють, коли хтось просто по-доброму жартує, а коли ні. Але вправа доводить, що іноді важко розрізнити, чи хтось жартує або кепкує по-доброму, і жарт може перетворитися на образу. Коли щось завдає кривди іншому, це не смішно. Як учням пересвідчитися, що їхні жарти нікого не кривдять?

- *(необов'язково)* Якщо маєте досить часу, розбийте дітей на пари і нехай вони обговорять наведені нижче питання. Дайте кожному в парі дві хвилини для відповіді на одне питання.

- Згадайте конфліктні ситуації (у яких ви брали участь чи які спостерігали), зумовлені різними поглядами. Що сталося? Якими були дві позиції?
- Яким чином глибше розуміння поглядів партнера змогло б посприяти вирішенню цього конфлікту?

Відзначте ваші досягнення на цьому етапі програми. Заспівайте «Не смійся з мене» чи «Іще один день», тримаючись за руки. Закінчіть вправу 30 секундами тиші й мелодійним груповим «ТАК».

Ближче одне до одного: пісня «Не смійся з мене» або «Іще один день» (5 хвилин)

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Література. Більшість художніх творів побудовані на певній позиції, яка входить у конфлікт з іншою. Ви значте конфліктні ситуації між персонажами, і нехай діти зіграють роль кожного з них, приміряючи її на себе. Чудову можливість дають казки. Наприклад, «Правдива історія про трьох поросят» (John Scieszka, «The Real Story of the Three Little Pigs») гумористично представляє казку про трьох поросят із позиції вовка. (Книжка також вийшла іспанською мовою: La Verdadera Historia de los Tres Cerditos, Viking, 1991).

Мовні дисципліни. Спонукайте дітей творчо описати той чи той погляд. Нехай вони уявляють себе марсіанином, який уперше потрапляє до їхньої школи. Чи хай напишуть розповідь виловленої з озера риби. Чи заохочуйте їх написати або інсценувати версію казки про Джека і бобове дерево з позиції велетня.

Соціологія. Дослідіть історичні події з погляду всіх учасників. Заохотьте дітей поміркувати про позицію Колумба, який припливає до «нового світу», а також корінних американських племен, які спостерігають його прибуття.

Свідомі вияви небайдужого ставлення дітей

Розповідь дитини з молодшої школи: «Якось я стояла і розмовляла з друзями. Раптом підійшла моя подруга і смикнула мене за волосся. Я не знала, чому вона шарпає мене, але потім подумала, що я, мабуть, чимось її розсердила напередодні. Я запитала її, чому вона смикнула мене за волосся. Ми розмов-

ляли сімнадцять хвилин. Після того, як ми поговорили, я перепросила її і вона мене теж. Найкращі подруги завжди пробачають одна одній, хоч би що трапилося».

Сценарій скетчу-конфлікту «Проблема глузування»

Перша дитина (у ідальні за довгим столом із друзями): Ми тут (махає), Поросятку. Йди до нас.

Друга дитина (вдає, що не чує).

Перша дитина: Поросьяаааатку! *(Сміється):* Ну ж бо, ми тут!

Друга дитина: Я сидітиму з кимось іншим...

Перша дитина: Та чого ти, ми залишили тобі місце. Це місце для свинки. *(Друзі регочуть).*

Друга дитина: Я не хочу з тобою сидіти. Ти просто нікчема!

Перша дитина: Подивіться, хто тут нікчема! Я залишив тобі місце, але забудь про це. Ми не хочемо, щоб ти тут сидів.

«Проблема глузування»: рольові картки

Рольова картка: Перша дитина

Конфлікт: Перша і Друга дитина — добрі друзі. Перша дитина обзиває Другу дитину, по-дружньому глузуючи з неї, але Друга дитина ображена і конфлікт загострюється.

Позиція Першої дитини: ти гадаєш, що це смішно й дотепно по-дружньому глузувати з Другої дитини, називаючи її «поросятком», бо в неї трохи кирпатий носик. Ви не найкращі друзі, але досить хороші, тому ти впевнений у тому, що вона усвідомлює, що ти просто жартуєш. Ти називав її так і раніше. І це завжди викликало сміх ваших друзів. Ти не знаєш, чому вона раптом так переймається, і думаєш, що вона просто влаштувала сцену, щоб привернути увагу вчителя.

Рольова картка: Друга дитина

Конфлікт: Перша дитина і Друга дитина — добрі друзі. Перша дитина обзиває Другу дитину, по-дружньому глузуючи з неї, але Друга дитина ображена і конфлікт загострюється.

Позиція Другої дитини: тебе завжди дратувало, коли Перша дитина прозивала тебе «поросятком», але ти терпів це, бо не хотів, аби вона знала, наскільки це тобі неприємно. Але тепер ти зауважив, що решта друзів також починають кликати тебе «поросятком». І ти нічого не можеш удіяти з відчуттям, ніби всі з тебе глузують. Ти не можеш повірити, що Перша дитина поводить себе так підло, і тепер ти сердитися і збираєшся про все розповісти вчителю.

конфлікт назріває

Розповідаючи історії, діти з'ясовують, як ускладнюються конфліктні ситуації

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: 45 хв.

Час підготовки: 10 хв.

**Збираємося разом:
якби конфлікт був кольором...**
(5 хвилин)

**Пояснення:
Конфлікт ускладнюється**
(5 хвилин)

Цілі

- зрозуміти, як ускладнюється конфліктна ситуація;
- зрозуміти подразники ускладнення проблеми.

Матеріали

- аркуш для вправи «Конфлікт через рюкзак» (по одній копії на кожен учнів);
- плакат і маркери;
- м'який рюкзак (додатковий реквізит, якщо ви добиратимете охочих для інсценування історії);
- клей, ножиці й кольорові олівці;
- широкий вибір яскравого кольорового паперу (не використовуйте чорний і білий). Особливо придатний папір для оригамі.

Розкладіть велику кількість кольорового паперу на столі чи на підлозі. Попросіть учнів визначити колір, яким, на їхню думку, можна позначити конфлікт. Скажіть: «Якби конфлікт був кольором, це був би...» і спонукайте дітей обрати кольоровий аркуш. Дайте школярам кілька хвилин, щоб у парах пояснити свій вибір. Попросіть кількох охочих поділитися своїми думками.

Попросіть дітей описати ескалатор. Якщо вони не знають, що це, поясніть, що ескалатор — це сходи, які рухаються вгору чи вниз. Намалуйте його на дошці.

Знайомство з ситуацією: «Конфлікт через рюкзак» (20 хвилин)

- Поясніть, що коли конфліктна ситуація погіршується, ми говоримо, що вона ускладнюється. Розмістіть на дошці пояснення ускладнення і біля нижньої сходинки ескалатора напишіть «Ти просто трохи засмучений», а на горішній сходинці — «Ти ДУЖЕ ЗЛИЙ».

- Дайте стисле пояснення: зазвичай конфліктна ситуація ускладнюється крок за кроком. Конфлікт може початися з того, що чийсь слова чи дії трохи тебе засмучують. Потім ти можеш сказати щось таке у відповідь (коли ти вже засмучений), що може засмутити ту людину навіть дужче. Перш ніж ти про це дізнаєшся, ви обоє вже дуже розсердитесь. Іноді брати участь у конфлікті — це ніби проїхатися на ескалаторі: щойно на нього ступиш, як ти вже рухаєшся вгору. На щастя, глибше розуміння того, яким чином розгоряється конфлікт, допоможе тобі зупинити ескалатор — перш ніж ти і твій партнер вщерть переповнитесь люттям.

Прочитайте історію, подану нижче (чи інсценізуйте за допомогою двох школярів):

Поки Даринка діставала бутерброди з шафки, її рюкзак випадково злетів з плеча і стукнув Дмитрика по голові. «Ой! — зойкнув Дмитрик, потираючи потилицю. — Обережніше, ти, незграбо!»

Даринка почувалася прикро через те, що вдарила Дмитрика, але їй не сподобалося, що він назвав її незграбою. Це ж просто випадковість! «Що ти як маленький! Не треба так реагувати», — відказала Даринка.

Дмитрик по-справжньому розлютився. Коли Даринка нахилилася, щоб підняти рюкзак, він віджбурнув його геть.

До шафок підійшов їхній учитель і запитав: «Через віщо весь цей галас?» Даринка і Дмитрик вказали одне на одного. «Це він / вона все почав / почала!» — мовили вони водночас.

Інсценування «Конфлікту через рюкзак»

Даринка: (наближається, щоб дістати з шафки бутерброди, коли її рюкзак випадково падає на голову Дмитрика).

Дмитрик: (потираючи голову) Ой! Обережніше, ти, незграбо!

Даринка: (почувається прикро через те, що вдарила Дмитрика, але їй не подобається, що він назвав її незграбою). Це ж випадковість! Що ти як маленький! Не треба так реагувати. (*Даринка схиляється, щоб підібрати рюкзак.*)

Дмитрик: (починає злитися по-справжньому, і коли Даринка схиляється, щоб підняти рюкзак, відкидає його геть).

Учитель: Через віщо весь цей галас?

Даринка і Дмитрик: (в один голос, вказуючи одне на одного): Це він / вона все почав / почала!

- Поділіть дітей на групи з двох чи трьох чоловік для співпраці і дайте кожній групі копію оповідання, плакат, клей, ножиці й кольорові олівці. Попросіть їх розрізати оповідання «Конфлікт через рюкзак» на частинки. (Примітка: для найменших школярів розіграйте сценку за допомогою ляльок).

- Заохотьте учнів намалювати ескалатор із чотирьох сходінок на аркуші-плакаті. Поки ви ще раз читаете історію, нехай діти розташують відповідні частинки оповідання на плакаті, визначаючи кожну зі сходінок ускладнення конфліктної ситуації. (Примітка: для найменших школярів намалюйте ескалатор на дошці і разом із дітьми визначте місця, у яких конфлікт дедалі ускладнюється).

- Коли учні завершать роботу, обміркуйте, як ускладнюється конфлікт:

- Що спричинило конфліктну ситуацію?
- Що учні розмістили на верхівці ескалатора?
- Як повелися діти, як це ускладнило конфліктну ситуацію?

Після докладного обговорення дій у запропонованій ситуації допоможіть школярам узагальнити й визначити типи поведінки, які ведуть до ускладнення конфлікту. Запишіть їхні відповіді на аркуші-плакаті під заголовком «Дії, що ускладнюють конфлікт».

- Запитайте, як по-іншому могли б повестися Даринка і Дмитрик, щоб не погіршувати ситуацію. Як би вони могли розв'язати проблему?

- Обговорення: Чи були ви коли-небудь учасником подібного конфлікту? Як він ускладнювався? Яким чином було вирішено питання? Як інакше ви могли б розв'язати цю проблему?

Пригадайте положення «Статуту небайдужого ставлення» території «Ні – неповазі».

- Поділіть дітей на пари і знічіюйте обмін думками щодо того, як виконуються встановлені правила. Із чим не виникає проблем? Що не спрацює?

- Обміркуйте питання всі разом. Заохотьте дітей поділитися власними думками з рештою класу.

- Запитайте школярів, що вони хотіли б додати, як воліють покращити «Статут небайдужого ставлення». Якщо ви щось додаєте чи змінюєте, не забудьте про загальне схвалення групою. Визначте дату майбутньої перевірки виконання правил «Статуту».

Утворіть із дітьми коло і попросіть за допомогою рухів тіла показати ситуації «Конфлікт ускладнюється...» і «Конфлікт згасає...». Нехай кожен роззирнеться і погляне, як його товариші по-різному зображують проблемну ситуацію за допомогою рухів тіла.

Збори класу:

перевірка виконання зобов'язань Статуту території «Ні – неповазі» (10 хвилин)

Ближче одне до одного

(5 хвилин)

Свідомі вияви небайдужого ставлення

Розповідь дитини з молодшої школи: «Я побачив, як двоє друзів улаштували бійку в парку. Я попросив їх зупинитися. Я сказав їм: “Ви найкращі друзі.

Як ви можете так поводитися? Обійміть одне одного”. Це спрацювало».

«Конфлікт через рюкзак»

 Рюкзак Даринки впав і вдарив Дмитрика по голові.

 Дмитрик жбурляє рюкзак Даринки геть.

 Учитель запитує: «Через віщо весь цей галас?»

 Дмитрик вигукує: «Ой! Обережніше, ти, незграбо!»

 Даринка каже: «Що ти як маленький!»

спуск ескалатором за допомогою «я-повідомлень»

Діти знайомляться з поняттям «я-повідомлення» і засвоюють його

Рівень фізичної активності: високий

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: 45 хв.

Час підготовки: 10 хв.

Підказка

У ході всього терміну впровадження проекту знайдіть для дітей можливості практикуватися у побудові «я-повідомлень», зробіть їх щоденною вправою. Застосовуйте цю вправу, коли виникає відповідна нагода або коли треба згуртувати дітей для виконання якогось завдання.

Збираємося разом (5 хвилин)

Цілі

- ознайомитися зі зверненнями до другої особи («ти-повідомлення») як із діями, що ускладнюють конфлікт;
- вивчити схему «я-повідомлень»;
- повправлятися у вибудові «я-повідомлень».

Матеріали

- роздатковий матеріал «Більше практики побудови «я-повідомлень»» (досить копій рольових карток, порізаних на смужки, як було показано, для кожної пари учнів — по дві чи три сценки);
- картки-сигналізатори і маркери для кожної дитини (по одній картці на дитину);
- двоє дітей, готових до участі в постановці «Сценки 1».

Роздайте картки-сигналізатори і попросіть учнів написати на одному боці, як би вони почувалися, коли б ви їм сказали: «Ти завжди забуваєш вчасно прибрати приладдя для малювання!» Нехай вони піднімуть картки так, щоб усі могли бачити слова на позначення почуттів. Попросіть дітей озирнутися й поглянути на картки решти учнів. Відзначте широке розмаїття почуттів. Запитайте, що спільного мають усі ці почуття?

- Тепер попросіть дітей написати на зворотному боці картки, як би вони почувалися, коли б ви сказали їм: «Мене засмучує, коли твоє приладдя для малювання вчасно не прибрано». Попросіть учнів підняти їхні картки так, щоб усі могли бачити написані на них слова на позначення почуттів. Відзначте розмаїття почуттів. Запитайте, що спільного мають усі ці почуття?

Знайомство з «я-повідомленнями» (10 хвилин)

Поясніть, що твердження «Ти завжди забуваєш вчасно прибрати своє приладдя для малювання!» — це «ти-повідомлення». «Ти-повідомлення» починаються з «ти» і зазвичай ускладнюють або погіршують конфліктну ситуацію. Співрозмовник відчуває, що на нього нападають, тому намагається захищатися чи відплатити тим самим. І це підвищує рівень складності конфлікту. «Ти-повідомлення» — ніби величезний вказівний палець у бік співрозмовника. Майже кожен намагається захиститися від цього тицяння, й собі показуючи на іншого пальцем: «Ти завжди забуваєш...», «Ти ледар...» тощо.

- Ознайомте дітей з «я-повідомленнями» як зі способом досягти мети шляхом демонстрації сили, а не приниження іншого. За допомогою «я-повідомлень» мовець визначає свої почуття щодо проблеми, а не нападає на співрозмовника. Це сприяє тому, що слухач із більшою охотою прагне розв'язати проблему. Відзначте, що фраза «Мене засмучує, коли твоє приладдя для малювання вчасно не прибрано» — це «я-повідомлення», і воно набагато менш загрозливе, ніж «ти-повідомлення» («Ти завжди забуваєш вчасно прибрати своє приладдя для малювання!»).

- «Я-повідомлення» зазвичай характеризуються такою схемою (запишіть на дошці):

1) я відчуваю _____

2) коли _____

3) тому що _____

- Вчіться будувати «я-повідомлення» всім класом. Попросіть одного з учнів перетворити «ти-повідомлення» на «я-повідомлення», використовуючи схему, зазначену на дошці:

- Ти ніколи не тримаєш мені місце в їдальні (Мене засмучує, коли ти не тримаєш для мене місце в їдальні, тому що я хочу сидіти поруч із тобою);
- Ти ніколи не запрошуєш мене гратися зі скакалкою (Мене ображає, коли ти не запрошуєш мене гратися зі скакалкою, бо я переживаю, що, на твою думку, я не вмію цього робити чи я тобі не подобаюся).

Постановка сценки (25 хвилин)

Примітка: заздалегідь прогляньте сценарії, викладені на рольових картках. Якщо сценку може бути спрямовано тільки на одного учня з вашого класу, замініть її на менш емоційно забарвлену. Наприклад, якщо у вашому класі є тільки одна дитина в інвалідному візку, не використовуйте сценку «Однокласник глузує з дитини в інвалідному візку», замініть її на щось інше, наприклад, «Однокласник глузує з учня з гіпсом на руці чи нозі».

Ближче одне до одного (5 хвилин)

Спонукайте двох школярів інсценізувати викладену нижче ситуацію (чи розіграйте її за допомогою ляльок для найменших учнів). У цій сценці конфлікт наростатиме через те, що Перша дитина використовує «ти-повідомлення».

Сценка 1: Перша дитина стоїть у черзі в їдальні, а Друга дитина відштовхує її і стає поперед неї.

Світло, камера, мотор, починаймо!

- За хвилину чи дві вигукніть «СТОП!». Попросіть Першу дитину викласти її почуття у зв'язку з поведінкою Другої дитини, використовуючи «я-повідомлення», відповідно до схеми, написаної на дошці.

- Розбийте дітей на пари, і нехай вони оберуть собі ролі Першої чи Другої дитини. Попросіть учнів стати спина до спini з партнером. Опишіть Сценку 2 за наведеною нижче схемою, поверніть дітей обличчям одне до одного і попросіть розіграти сценку, використовуючи «я-повідомлення».

Сценка 2: Перша дитина перечіпляється за ногу Другої дитини в їдальні й думає, що Друга дитина зумисне її виставила.

- Коли учні завершать інсценізацію, проведіть обговорення. Друга дитина: як вона почувалася, коли Перша дитина застосувала «я-повідомлення»? Перша дитина: чим ситуація відрізняється від попередньої сценки, коли було вжито «ти-повідомлення»?

- Надайте дітям більше можливостей повправлятися в побудові «я-повідомлень». Учні й далі працюють у парах, використовуючи прийом «спина до спini». Спонукайте їх вибрати з капелюха чи коробки по три рольові сценки (див. «Більше практики побудови “я-повідомлень”»). Для кожної сценки на рольовій картці діти адресуватимуть «я-повідомлення» партнерам, розповідаючи про свої переживання відповідно до схеми, написаної на дошці.

- Попросіть дітей повернутися обличчям одне до одного і починати.

- *(необов'язково)* Спонукайте учнів запропонувати нові сценарії з їхнього власного досвіду для подальшої практики побудови «я-повідомлень».

Зберіть клас до гурту і по черзі опитайте школярів, що вони хотіли б сказати комусь сьогодні, вживаючи «я-повідомлення».

Більше практики побудови «я-повідомлень»

Рольові картки

Однокласник постійно дразнить тебе через твої окуляри. Можливо, він і не хоче тебе скривдити, але це тебе дратує.

Один із твоїх друзів хоче, щоб ти приєднався до кпинів із безпритульного.

Якісь діти в їдальні глузують із твого одягу.

Однокласник глузує з дитини в інвалідному візку.

Ти чуєш, як незнайомий учень переповідає неправдиві плітки про тебе.

Твого друга дразнять через те, що він носить брекети.

Твої батьки не розмовляють англійською мовою. Ти дізнаєшся, що хтось із твого класу, кого ти вважав другом, висміює твоїх батьків за твоєю спиною.

Хтось зі шкільного автобуса постійно залякує тебе, щоб змусити пересісти, а самому зайняти твоє місце.

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Мистецтво / мовні дисципліни. Спонукайте дітей виготовити «скриньки зі знаряддям для розв'язання конфлікту» — оздоблені скриньки, наповнені речами, які символізують ключові вміння і навички мирного розв'язання проблемних ситуацій. Можливими «знаряддями» зі скриньки можуть стати: велика літера «Я» з картону як нагадування про використання «я-повідомлень», відбитки ніг як знак можливості стати на позицію іншого тощо. Заохотьте учнів виявити всю фантазію, на яку вони тільки здатні, й одержати від цього задоволення. Пізніше, коли школярі повернуться до класу (з перерви, їдальні), попросіть кількох із них показати, що в них у скриньці. Це треба зробити для того, щоб зосередити увагу дітей і згуртувати їх. Заохочуйте учнів використовувати свої скриньки, коли вони стикаються з конфліктними ситуаціями і потребують допомоги.

вчіться давати рішучу відсіч

Діти досліджують роль спостерігача в ситуаціях цькування та інших виявів негативної поведінки і визначають відповідні шляхи реагування

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: середній

Тривалість: 50 хв.

Час підготовки: не потрібен

Збираємося разом

(5 хвилин)

Дослідження дбайливого ставлення: відео «Не смійся з мене»

(10 хвилин)

Цілі

- визначити шляхи реагування на негативну поведінку;
- вправлятися в уміннях обстоювати і вживати «я-повідомлення»;
- визначити, коли варто і коли не варто втручатися;
- усвідомити важливу роль спостерігача.

Матеріали

- відеоплеєр і відео пісні «Не смійся з мене» у виконанні Пітера, Пола і Мері;
- аркуш-плакат;
- велике паперове серце чи інший символ турботи.

Передавайте велике паперове серце по колу і просіть кожного, хто його тримає, сказати, що їй / йому подобається в її / його другові чи іншому однокласникові. Наприклад: «Мені подобається, коли друг допомагає розв'язати проблему» тощо. Продовжуйте вправу доти, поки кожен із дітей не висловить свою думку.

Опитування: Які щасливі чи сповнені надії образи навіює відео «Не смійся з мене» (якщо можна, заохотьте дітей прослухати пісню і запам'ятати образи, які в них виникають). Нехай вони занотують свої відповіді після того, як проглянуть відео чи прослухають пісню.

- Попросіть кількох учнів прочитати те, що вони занотували. Складіть перелік образів на плакаті, а також список позитивних відчуттів, які асоціюються з цими образами.
- Обговорення: що спільного у всіх цих образів? (Більшість із них пов'язані з людьми, котрі турбуються про інших — обіймають когось, нагороджують, підтримують і т. ін.). Перелічіть усі вияви дбайливого ставлення, що їх презентують персонажі відеофільму. Якщо дітям важко відразу запам'ятати всі образи, перегляньте відео ще раз.

Дослідження явища цькування (10 хвилин)

Тепер поясніть учням, що ви збираєтеся звернути їхню увагу на те, як ми можемо поводитися, спостерігаючи випадок негативної поведінки стосовно когось. Запитайте, які види поведінки передбачає цькування. (Поясніть, що це означає, що когось обзивають, збиткуються і глузують із нього, дають йому стусанів, б'ють, штовхають, штурхають, щипають його чи повністю нехтують ним). Попросіть підняти руку у відповідь на запитання: «Хто з вас бачив або чув про когось, кого цькують?» Спонукайте учнів обернутися до свого сусіда по парті і розповісти, що саме вони бачили чи чули. Заохотьте кількох дітей поділитися розповідями з рештою класу.

- Опитування: Чи хтось із класу намагався хоч раз допомогти тому, кого цькують? Чи хтось із вас давав відсіч цькуванню чи поганому ставленню, спрямованим на вас самих? (Якщо такі випадки траплялися, попросіть дітей розповісти, як це було).

- Проведіть з учнями «мозковий штурм» і складіть перелік дій, до яких можна вдатися, коли кривдять або цькують їх самих чи когось іншого. Запишіть ідеї на аркуші-плакаті у дві колонки: ідеї щодо того, як протистояти цькуванню, і проти-лежні. Доповніть перелік запропонованими нижче тезами:

- відмовитися брати участь у цькуванні (немає конфронтації);
- розповісти дорослим про особу, що повсякчас когось цькує (немає конфронтації);
- запросити скривдженого приєднатися до вашої групи (може виникнути конфронтація); запитати ображеного, чи погодиться він прийняти і кривдника за умови, що той перепросить (немає конфронтації);
- висловити власну позицію з використанням «я-повідомлень»: «Мені не подобається, коли ти так ставишся до нього», «Я хочу, щоб ти перестав називати його тим прізвиськом», «Я збираюся про все розповісти дорослим просто зараз» (немає конфронтації);
- показати свою приязнь до скривдженого, подбати про нього: покласти руку на плече, підтримати тощо (немає конфронтації);
- збентежити, присоромити кривдника жартом або в інший спосіб, щоб він змінив поведінку (немає конфронтації).

Важливе правило: якщо діти бачать, що когось скривдили фізично чи ситуація може перерости в насильство, їм не варто вступати в протиборство з кривдником. Треба якнайшвидше шукати допомоги дорослих. Обговоріть з учнями знаки, які свідчать про можливу фізичну загрозу.

Як втручатися у цькування: вчіться давати відсіч кривдникові

(15 хвилин)

Скористайтеся цією вправою, яка надає змогу навчитися почувати себе досить сильним, щоб дати відсіч, коли при вас знущаються з дитини чи когось іншого або ображають їх, — а не виявляти слабкість. Попросіть учнів уявити, що вони — потужна машина, яка дає відсіч кривдникові. Щоб створити машину, попросіть їх стати у два ряди за 50 сантиметрів одне від одного. Діти мусять уявити, що тримають у руках вмикачі: коли ви торкаєтеся руки, машина починає працювати. Ви ходитимете між рядами, вдаючи з себе кривдника. Коли якийсь із учнів «вмикається», він мусить дати рішучу (а не мляву) відсіч кривдникові.

- Рухаючись по проходу між учнями, пропонуйте варіанти з викладеного нижче переліку або розіграйте їх, якщо ви комфортно почуваетесь в цій ролі. Потім навмання оберіть дитину і «ввімкніть» її, торкнувшись руки, щоб дістати відсіч на поведінку кривдника. Застосуйте одну сценку до кількох учнів перед тим, як перейти до іншої:

- хтось обзиває тебе (можлива відповідь «машини»:
«Мене ображає і злить, коли ти так мене прозиваєш.
Не роби цього, будь ласка!»);
- хтось наказує тобі зробити те, чого ти робити не хочеш;
- хтось пліткує про когось;
- хтось насміхається з інваліда;
- хтось хоче, щоб ти когось обізвав;
- хтось каже, що ти не здатен грати в якусь гру;
- хтось вимагає віддати йому твій сніданок;
- хтось дражнить твого друга тощо.

- Попросіть кількох дітей узагальнити, чого вони навчилися, виконуючи це завдання.

Ближче одне до одного

(10 хвилин)

Підказка

Обміркуйте разом з дітьми тезу, згідно з якою розповідати вчителю про випадки цькування не означає пліткувати.

Поясніть, що створення турботливої атмосфери в класі водночас надає права й накладає обов'язки. Скажіть, наприклад: «Ми всі маємо право безпечно почуватися в стінах школи і всі маємо право на захист. Ваш обов'язок як члена цього колективу — гарантувати почуття безпеки кожній дитині».

Попросіть кожного з учнів написати обіцянку давати відсіч кривдникам. Що вони хочуть сьогодні пообіцяти своїм однокласникам? Що вони хочуть сьогодні пообіцяти решті шкільного колективу? Вони можуть почати свій запис словами «Я обіцяю...».

- По черзі опитайте всіх дітей у класі, щоб кожен мав нагоду прочитати свої обіцянки.

- **(необов'язково)** Зберіть усі обіцянки, упорядкуйте книгу «Відсіч кривдникам» і зберігайте її у класній кімнаті або ж спонукайте учнів тримати свої обітніці на видноті, наприклад, у нотатниках / щоденниках.

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Література. Розділи книжки Сюзан Річардз Шрив із серії про пригоди Джошуа Т. Бейтса «Джошуа Т. Бейтс. Нові прикраси» (Susan Richards Shreve, «Joshua T. Bates, Trouble Again», Random House, 1998) надають чудовий старт для з'ясування способів протистояти цькуванню (для найменших школярів). Скористайтеся книжкою як підґрунтям до обговорення тиску однолітків на поведінку дітей. Запитайте учнів, чи були вони змушені глузувати з іншої дитини, щоб вважатися в компанії «своїм»? Як зробити турботливе ставлення «модним» у школі? Зверніться до книжки Філіс Рейнолдс Нейлор «Король ігрового майданчика» (Phyllis Reynolds Naylor, «King of the Playground»), щоб глибше дослідити, яким чином протистояти знуцанням.

Географія. Запропонуйте дітям намалювати величезну мапу з планом вашої школи і суміжної території на великому аркуші-плакаті (можливо, спільно з іншими класами, які представляють певні зони шкільного простору). Для поширення зони «Небайдужого ставлення» заохотьте дітей створити «Небайдужу школу». Проведіть «мозковий штурм» і визначте перелік місць, де школярі почуваються найбезпечніше (ігровий майданчик, шкільний автобус, їдальня / буфет, бібліотека, домівка тощо). Попросіть дітей занотувати слова й ідеї, які б могли охарактеризувати ці місця. Скористайтеся мапою як підґрунтям для обговорення програми «Розширення меж проекту».

Свідомі вияви небайдужого ставлення дітей

Розповідь Віккі Лейві, учениці молодшої школи, Сан-Франциско, Каліфорнія: «В автобусі цей хлопець кривлявся перед нами. Я запитала його, наві-

що він кривляється. Він відповів: “Бо я так хочу”. Я попросила його припинити. Ми поручкались і тепер дружимо».

Розширення меж проекту

Разом із дітьми розробіть чи вдоскональте тактику ставлення до знущань у межах класу як частину вашого Статуту території «Ні — неповазі». Заохочуйте учнів розробити план кампанії з пропагування такої тактики поведінки, щоб цим питанням перейнявся весь шкільний колектив.

- Запроваджуючи такий колективний проект, допоможіть дітям визначити суспільну проблему, яка потребує розв'язання. Запрошуйте соціально значущих осіб (охоронців порядку, активістів, урядовців, політиків та ін.), які могли б підтримати ваші спільні зусилля. Попросіть їх відвідати ваш клас, щоб познайомитися з діяльністю дітей і обговорити шляхи запровадження їхньої праці на ширшому ґрунті. Заплануйте зустріч-обговорення для активістів вашого міста чи іншу масштабну подію з метою узгодження майбутнього проекту.

Наступні кроки

Уміння творчо розв'язувати конфлікти від природи властиве не всім дітям і дорослим. Ось деякі з конкретних умінь і навичок, що мають бути сформовані в учнів, але не вичерпуються цією програмою:

- дослідження понять миру і конфлікту;
- використання активного слухання з метою загасити конфлікт;
- дотримання послідовності у розв'язанні конфліктної ситуації;
- пропонування власних способів вирішення конфліктів;
- співпраця з метою практичного виконання рішень;
- розрізнення позицій та інтересів (вимоги супроти справжніх потреб);
- перемовини;
- посередництво.

По допомогу в справі формування цих умінь і навичок дітей поза програмою «Не смійся з мене» ви можете звернутися до успішної практики і розробок організації «Педагоги за суспільну відповідальність» (Educators for Social Responsibility) та їхньої програми творчого розв'язування проблемних ситуацій.

- Ваші зусилля, спрямовані на формування навичок розв'язування конфліктних ситуацій, будуть успішнішими, якщо їх розуміє і підтримує увесь педагогічний колектив школи. Аби поширити програму в межах школи, насамперед поділіться з вашими колегами досвідом запровадження вправ із цього посібника на загальних педагогічних зборах. Розкажіть про ваші позитивні результати адміністрації школи.

- Звертайтеся до центру організації «Педагоги за суспільну відповідальність» (800-370-2515), щоб набути більшого досвіду у запровадженні програми розв'язування конфліктних ситуацій на базі вашої школи. Замовляйте книжку Лінди Лантієрі та Джанет Патті «Боротьба за мир у школі» (Linda Lantieri and Janet Patti, «Waging Peace in Our School», Beacon Press, 1996), якщо хочете більше дізнатися про застосування програми розв'язування конфліктних ситуацій у школі.
- Скористайтеся розробками Вільяма Дж. Крайдлера «Вивчення понять миру і конфлікту» та «Творче розв'язування конфліктів» (William J. Kreidler, «Teaching Concepts of Peace and Conflict», «Creative Conflict Resolution») для ознайомлення з вправами, які формують уміння і навички розв'язування конфліктів. Прогляньте каталог видань організації «Педагоги за суспільну відповідальність» (www.esrnational.org, 800-370-2515).
- З'ясуйте, яким чином можна запровадити програму творчого розв'язування конфліктних ситуацій за допомогою програми «Педагогів за суспільну відповідальність» під назвою «Вирішування конфліктів крізь призму літератури і культури мовлення» (800-370-2515, внутрішній номер 19) та книжки Вільяма Дж. Крайдлера «Навчання творчого розв'язування конфліктів крізь призму дитячої літератури» (William J. Kreidler, «Teaching Conflict Resolution Through Children's Literature», www.esrnational.org, 800-370-2515).
- Коли діти на практиці оволодівають уміннями й навичками розв'язування проблемних ситуацій, ведення перемовин, посередництва, ви можете розширити перелік функцій вашого Затишного місця. Потрапивши в конфліктну ситуацію, учні можуть використати його, щоб знайти спільне рішення чи запросити когось із однокласників виступити посередником. Зв'яжіться з центром організації «Педагоги за суспільну відповідальність» (800-370-2515) по допомогу в запровадженні програми учнівського посередництва (800-370-2515).
- Якщо вас непокоїть насильство, яке діти сприймають через телебачення та інші засоби масової інформації, ми радимо звернутися до збірки номінантів «Греммі» Кеті Фінк і Марсі Макснер «Канали змін» (Cathy Fink and Marcy Maxner, Changing Channels), яка містить багато розважальних і навчальних пісень та історій. У пригоді стане розробка доктора філософії Діани Левін «Навчання дітей у жорстокі часи» (Diane E. Levin, «Teaching Children in Violent Times», www.esrnational.org, 800-370-2515).

Діти намагаються вибудувати систему орієнтирів, щоб зрозуміти світ довкола себе. Інтерес до того, ким вони є, допомагає збагнути, чим вони відрізняються від інших, а в чому подібні до них. Малюки відзначають розбіжність у статі, кольорі шкіри, мові й фізичних можливостях. Але важливіше те, що вони всотують критичні судження інших людей щодо відмінностей, — як позитивні, так і негативні. взаємодопомога;

Невидима межа Полотно оповідей про родинні зв'язки

4. розмаїття

Разом ми можемо

Проект «Не смійся з мене» допоможе дітям оцінити різницю між людьми цілком безкорисливо і свідомо. Навчаючись визнавати її без осуду, малюки допомагають створювати середовище, у якому кожен із них почуватиметься комфортно, попри те, що відрізняється від решти. Діти зможуть почуватися захищеними, і зважаючи на конфлікт, і тримаючись осторонь своїх однолітків. І, природно, вони почнуть ставити запитання і піддавати сумніву упередження.

Ось деякі з умінь, яких школярі набуватимуть завдяки цьому розділові:

- визначення відмінностей і спільних рис у некритичний спосіб;
- розуміння несхожості;
- розвиток чутливості до виявів упередження.

*Важливі вказівки у поміч:
налаштування на успіх*

Щоб ознайомитися з вказівками щодо створення неупередженої атмосфери в класі, зокрема щодо того, як сприяти об'єднанню, пояснювати відмінності, коли і як треба втручатися і запобігати відчуженню, як протидіяти упередженням і т. ін., дивіться «Додаток В».

невидима межа

Діти знайомляться з джерелами сили у зв'язку з темами, представленими на відео

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: 50 хв.

Час підготовки: див. нотатки
і допоміжну інформацію

Важлива примітка:

вправа розрахована на дітей від 3 класу і старших

Найкраще робити цю вправу, коли ви вже сформували атмосферу довіри й безпеки у вашому класі завдяки запровадженню курсу «Не смійся з мене» протягом навчального року. Радимо заручитися підтримкою шкільного керівництва, щоб разом сприяти вираженню дітьми будь-яких сильних емоцій як під час проведення вправ із цього розділу, так і надалі. Радимо залучати й батьків і / чи опікунів для залагодження будь-яких проблем із дітьми, з яких тривалий час насміхалися чи яких залякували в школі. Ви можете адаптувати вправи для молодших дітей, спонукаючи їх піднімати руки чи картки з написами «ТАК» / «НІ», й таким чином сигналізувати про кожен випадок «виходу за лінію», який їх стосується.

Цілі

- сформувати чутливість до наслідків упередженого ставлення, кпинів, глузування та інших видів негативної поведінки;
- переглянути положення Статуту території «Ні — неповазі» (і внести в нього необхідні правки).

Матеріали

- лінія з обмежувальної стрічки через увесь ваш клас, із достатньою кількістю місця з кожного боку для всіх дітей (у кілька рядів);
- аудіозапис «Не смійся з мене» і магнітофон;
- папір великого формату (по одному аркушу на кожну дитину) і обмежувальна стрічка;
- маркери;
- смужки паперу з іменами всіх учнів класу (а також капелюх або коробка);
- по копії картки «Бінго» на кожну особу.

Збираємося разом: гра «Бінго»

(10 хвилин)

Поясніть дітям, що мета цього заняття — відшукати людей, які відрізняються від решти, і прийняти ці відмінності. Просто ставлячи запитання, діти зрозуміють, що вони мають різний досвід, рівень підготовки і смаки.

- Дайте кожному учасникові ручку чи олівець і картку «Бінго». Для кожного питання з картки учні мусять знайти особу, яка дала б відповідь, не схожу на їхню власну. Ця особа вписує своє ім'я навпроти відповідної категорії. Наприклад, якщо ви пишете правою рукою, то коли знаходите шульгу, він / вона має вписати своє ім'я у відповідну графу вашої картки «Бінго». Кожне ім'я можна використати тільки один раз.

- Варіант: ви можете скоротити цю вправу до десяти хвилин, застосовуючи типові правила гри в «Бінго». Виграє той, хто першим заповнить п'ять позицій.

- Отже, починаємо! Перший, хто заповнить картку, вигукує «Бінго!» і читає відповіді всьому класу. Учень має пояснити, чим кожен, хто вписав своє ім'я в його картку, відрізняється від нього самого.

- Завершивши вправу, роздайте папір і маркери. Виберіть позицію з картки «Бінго», для якої можливе найбільше різноманіття дитячих відповідей (наприклад, улюблена страва, улюблений музичний колектив). Нехай діти запишуть свої відповіді на плакаті великими літерами, потім озвучать їх довільно, тримаючи в руках картки. Або попросить дітей згрупуватися за вподобаннями щодо тієї чи тієї категорії. Відзначте різноманіття!

Вправа: «Невидима межа»

(30 хвилин)

Вишикуйте всіх дітей в лінію з одного боку обмежувальної стрічки на підлозі, обличчям до неї. Поясніть вправу: іноді людина може завдавати болю іншій уже тим, що поводить себе підло або бездумно, як дитина зі сценки, яка називала друга чи подругу «поросятком», не усвідомлюючи, як це його / її дратує. Або, можливо, хтось просто забув правила території «Ні — неповазі». Або на нього тиснуть друзі, примушуючи разом із ними посміятися з когось. Інколи люди поведуться погано з кимось тільки тому, що той інший відрізняється кольором шкіри, національністю, релігійними переконаннями. Таку поведінку навіть може підтримувати й заохочувати суспільство, в якому окремим групам населення закони гарантують більше прав і привілеїв. Наприклад, ви знаєте, що частка чоловіків і жінок у США приблизно однакова. А чи відомо вам, скільки жінок працює над законопроектами в Конгресі? Отже, хоча 50% населення Штатів становлять жінки, тільки 11% працюють у сфері законодавства. Як це впливає на характер законопроектів? Подібним чином у Конгресі представлено частку інших рас. Як це впливає на законопроекти, які він ухвалює? Ці приклади підтверджують, що дискримінація — несправедливе ставлення до цілих груп людей, а не окремих осіб, — являє собою прикмету нашого суспільства. Завдяки цій вправі ми дізнаємося, як кривдимо одне одного і як відмінності можна іноді використовувати, щоб розмежувати нас.

Важлива вказівка у поміч:

Назвавши якусь групу, ви: 1) робите паузу, щоб діти, які перетнули лінію, повернулися обличчям до решти учнів; 2) далі кажете: «Тепер завважте, як це – відчувати, що ти перетнув межу, і як – спостерігати за людьми по той її бік (пауза). Гляньте на тих, хто лишається разом із вами (пауза). Подивіться, кого з вами немає (пауза)»; 3) просите всіх повернутися на свої місця.

• Поясніть, як треба виконувати вправу: «Найкраще працювати над завданням у цілковитій тиші. Виконуючи його, дехто з вас може засмутитись або розсердитись. Тому ми маємо поважати одне одного і виявляти небайдужість до ближнього. Щоб не порушити відчуття безпеки, сміх і розмови визнаймо неприпустимими. Піднесіть руку, якщо ви не погоджуєтесь з правилом заборонити розмови, перешіптування, сміх. Якщо хтось забуде про нього, будь ласка, м'яко нагадайте йому. У вас можуть навернутися сльози на очі. Пам'ятайте, всі наші почуття важливі. Якщо вам сумно, це цілком природно. Якщо хтось поруч із вами почне плакати, що ви зробите, щоб утішити його? (Покладіть йому на плече руку, обійміть за плечі тощо). До кінця вправи ми працюватимемо всі разом».

• Скажіть ще таке: «Я зараз назву групу, і якщо ви належите до неї, перетніть лінію й поверніться обличчям до учнів по той бік межі. Якщо вам неприємно перетинати лінію, навіть якщо ви належите до названої групи, це можна зрозуміти. Ви можете залишатися там, де стоїте, але зверніть увагу на почуття, які у вас виникають».

• Ви називаєте певну групу, а діти, які себе до неї зараховують, перетинають лінію. Потім вони повертаються обличчям до решти, що залишилася по той бік. Після цього ви наказуєте учням, котрі перетнули межу, повернутися на свої місця за стрічкою, внаслідок чого клас знову стає одним цілим.

Мовчки перетни лінію, якщо:

- з тебе коли-небудь глузували, тебе дражнили чи обзивали;
- тебе останнього запрошували до гри чи спортивної команди, або ж ти почувався покинутим чи вигнанцем зі спільного проекту;
- тебе дражнили чи насміхалися з тебе тільки тому, що ти – дівчинка;
- з тебе чи з когось, хто тобі не байдужий, глузували через релігійні уподобання;
- з тебе чи когось, до кого ти не байдужий, глузували чи ставилися до вас упереджено через колір шкіри;
- тебе дражнили через твій акцент або голос чи через те, що ти не вмієш співати;
- ти, хтось із членів твоєї родини чи друзів має явну або приховану ваду;
- ти коли-небудь бачив, як когось дражнять, обзивають чи з когось насміхаються;
- ти – хлопчик, і тобі казали, що ти не маєш плакати, виказувати емоції та боятися;
- ти коли-небудь почувався покинутим, небажаним, наляканим;
- з тебе чи з когось, хто тобі не байдужий, сміялися через окуляри, брекети, слуховий апарат або через одяг, твій зріст, статуру, розміри чи форму тіла;
- тобі коли-небудь казали, що ти погана, невдячна, недобра, ні на що не здатна дитина;
- на тебе тиснули друзі чи хтось із дорослих, пропонуючи зробити щось, чого ти не хотів, а потім ти шкодував і відчував сором;

- ти коли-небудь соромився того, що говорив щиросердо, поділився з кимсь своїми переживаннями, страхами, прихованими надіями чи мріями;
- хтось коли-небудь повівся з тобою підло, а ти не зміг чи побоявся сказати про це;
- ти коли-небудь спостерігав, як когось кривдять, але не сказав і не зробив нічого, бо був занадто наляканий;
- ти вважав щось неправильним і хотів висловити свою думку, але почувався незручно, був занадто сором'язливий або наляканий, щоб щось сказати.

Проведіть обговорення з усім класом, ставлячи запитання:

- Які у вас виникали почуття під час проведення цієї вправи?
 - Яка частина була для вас найважчою?
 - Що нового ви про себе дізналися? Про інших?
 - Що з того, що ви зараз відчули, ви хотіли б запам'ятати?
 - Що ви розповіли б іншим про цей досвід (якщо взагалі виникає таке бажання)?
- Попросіть охочих поділитися думками стосовно кожного з цих питань.
- Підсумуйте: «Коли ви перетинали лінію, це не робило вас менш вартими поваги й турботи. Насправді, можливо, в багатьох випадках саме ви найдужче потребували поваги чи турботи. Дехто зібрав усю свою мужність, щоб перетнути межу. Якщо ви помітили, багато хто переходив лінію кілька разів. Кожен із присутніх знає, як це — почуватися скривдженим, бачити, як когось кривдять, і не вступитися за нього. Однак, можливо, ми забули ці болючі почуття, бо заховали їх глибоко всередині. Якщо ми пам'ятатимемо, чим поділилися сьогодні — тим, що всі ми зазнавали кривди, — то, сподіваюся, зможемо навчити інших дотримуватися правил нашої території “Ні — неповазі” й переконатися, що ніхто не страждає від знущань».

Ближче одне до одного (10 хвилин)

/// (необов'язково) Заспівайте «Якби мені молот у руки» чи «Відповідь вітер відніс» разом із учнями. Після кожної пісні запитуйте дітей, про що, на їхню думку, ця пісня, що вона для них означає.

Нехай кожен вибере чотири імені своїх однокласників із коробки чи капелюха. Потім усі учні чіпляють собі на спину плакати зі своїм власним ім'ям угорі. Під музику пісні «Не смійся з мене» вони вільно рухаються класом із маркерами в руках і записують слова підтримки на плакатах тих чотирьох дітей, імена яких витягли з коробки / капелюха. Попросіть учасників бути якомога конкретнішими у визначенні корисних, добрих, прекрасних особливостей, які вони помітили в цих дітях завдяки програмі «Не смійся з мене». Залиште плакати учням.

Допомога в проведенні вправи

Мета вправи — зламати бар'єри, що відокремлюють дітей, які активно виявляють недобре ставлення до інших. Малюки усвідомлюють, що багато хто стикається з тими самими небезпеками, страхами і проблемами, що й вони самі. Вони засвоюють думку, що вираження почуттів не робить нікого слабким, воно радше потребує сміливості. Школярі дізнаються, що інші діти можуть бути вдячними і надавати підтримку, коли відкривають для себе ці почуття. Збагнувши наслідки жорстокості — без обтяження себе відчуттям провини, діти повертаються до ідеї перетворити школу на територію «Ні — неповазі».

Не засуджуйте і не присоромлюйте дітей під час проведення вправи, краще підтримуйте й виявляйте розуміння. У кожного учня класу, ймовірно, знайдеться мотив перетнути лінію. Можливо, кожна дитина була мішенню для глузування, сама вкупі з іншими насміхалася з когось або принаймні бачила когось у скрутному становищі й нічого для тієї

особи не зробила. Багатьом учням знадобиться ваша підтримка, щоб зрозуміти, що вони, напевно, моделюють поведінку, яку самі бачили, чи виявляють ставлення, яке відчували на собі. З вашою допомогою і під вашою орудою діти здатні відкинути ці види негативної поведінки.

Заручіться підтримкою керівництва у проведенні цієї вправи. Запросіть радників і своїх колег, а також інших можливих учасників, готових допомогти дітям під час проведення вправи.

Переконайте дітей, що виявляти свої почуття — правильно й корисно.

Щойно кожен учень перетинає межу, дайте дітям достатній час побути в тиші, перш ніж вони повернуться на свої місця перед лінією й почнеться обговорення. Важливою умовою успішності цієї вправи є її повільне й неквапливе виконання.

Зв'язки з навчальною програмою (необов'язково)

Мовні дисципліни / мистецтво. Читайте оповідання про людей, які боролися проти несправедливості. Окрім історій про Мартіна Лютера Кінга молодшого та інших яскравих особистостей, звертайтеся до «неоспіваних героїв», як-от Лора Гевіленд, квакерка, яка допомогла покінчити з рабством за допомогою підземної залізниці, чи Рігоберта Манчу, лауреат Нобелівської премії з Гватемали, Ендрю Шенендоа, правитель Конфедерації шести племен ірокезів. Додавайте приклади з життя дітей. Дивіться книжку «Це і наш світ також! Історії про молодь, яка активно впливає на світ» Філіпа Гауза (Philip House, It's Our World, Too! — Stories of Young People Who Are Making Difference, Little, Brown, 1993).

Мовні дисципліни. Прочитайте «Зелена яєчня з шинкою» д-ра Сьюсса (Dr. Seuss, Green Eggs and Ham, Econo-Clad books, 1999) і використайте її як основу для обговорення неприязні до того, чого ще не пробував, як однієї з форм упередження. Розтлумачте різницю між неприязню до чогось та упередженим ставленням. Також використайте книжку д-ра Сьюсса «Снітчі» (Dr. Seuss, Sneetches, Random House, 1988). У цьому оповіданні Снітчі з зірочками на животиках гадають, що вони кращі, ніж Снітчі з простими животиками. Однак кмітливі Снітчі з простими животиками скоро додумалися, як почепити зірки на свої животики, і стало незрозуміло, хто кращий. Обміркуйте, як з'явилося упередження в поведінці Снітчів із зірчастими животиками. З'ясуйте, що діти дізналися про людську поведінку з цього оповідання?

Музика. Обміркуйте можливість застосувати різні медіазасоби для розв'язання проблеми. Чому пісня, наприклад, «Не смійся з мене», може ефективніше впливати на поведінку людей, аніж виголошена кимсь промова? Коли вона буде менш ефективною? Чому?

Мистецтво / Музика. Спонукайте дітей вивчити пісню «Вогник в душі моїй». Назвіть людей у вашій школі чи місті, які істотно впливають на ситуацію в колективі чи в суспільстві загалом, змінюючи її на краще. Виготовте і прикрасьте смо- лоскипи з пап'є-маше для прощальної церемонії.

Картка для гри «Бінго»

Улюблена телепередача	Національність	Улюблене свято	Країна, яку ти б відвідав	Пишеш правцею / шульга
Типова страва твоєї родини	Улюблена відеогра	Улюблена страва на сніданок	Чи вирощував ти щось будь-коли	Улюблений вид спорту
Іграшка, з якою ти спиш	Улюблений шкільний предмет	Улюблений музичний колектив	Чи рибалив ти коли-небудь	Пропозиція учнів
Хатня тваринка	Чи співаєш ти у ванні	Місто і штат народження	Чи грав ти у шкільному театрі	Пропозиція учнів
Ти знаєш дві чи більше мов	День народження	Пропозиція учнів	Улюблена закуска	Пропозиція учнів

полотно оповідей про родинні зв'язки

Послуговуючись підказками, діти розповідають історії про себе, які пізніше сплітають в одне «полотно з клаптиків»

Рівень фізичної активності: середній

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: два класні заняття
(необов'язково)

Час підготовки: 10 хв.

Цілі

- відзначити відмінності;
- познайомити дітей з різними культурами та різними родинами;
- зрозуміти поняття «культура».

Матеріали

- аудіозапис пісні «Не смійся з мене» та магнітофон;
- обручі чи скакалки (для кожної групи з трьох дітей);
- аркуші паперу, приладдя для малювання;
- копія дев'ятисекційного квадрата для кожної дитини (майте наготові додаткові копії, якщо хтось із учнів захоче повторити свій проект).

Збираємося разом

Роздайте обручі всім дітям.

• Поясніть правила гри: Ця гра являє собою варіант музичних стільців. Тільки наша мета — інша, ніж у звичайній грі з музичними стільцями: замість того, щоб залишити когось ні з чим, нам треба буде переконатися, що кожен сів на своє місце до того, як зупиниться музика. Коли почне грати музика, діти стрибатимуть через обруч (або скакалку) і шукатимуть когось, від кого чимось відрізняються (хтось походить із родини, де інша кількість дітей, у когось волосся іншого кольору тощо). Знайшовши учасника, на якого не схожі, учні запрошують його приєднатися до їхнього кола з обруча чи скакалки зі зв'язаними кінцями. Коли музика зупиниться, діти в таких колах мають запросити до себе всіх, хто ще не знайшов своєї групи, і шукають різницю між ними і собою.

• Увімкніть пісню «Не смійся з мене» і починайте. Дайте дітям досить часу перед тим, як вимкнути музику. Якщо маєте додатковий час, повторіть тур.

Засаднича вправа

Напишіть на дошці слово «культура» і запитайте учнів, що воно для них означає. (Для найменших дітей використовуйте слово «родина»). Які слова чи вислови спадають їм на думку, коли вони чують це слово? Запишіть їхні ідеї на дошку у формі павутинчастої діаграми, поєднуючи споріднені думки лініями зі словом «культура» чи іншими словами. Використовуйте вислови дітей, щоб допомогти класу створити власне визначення поняття «культура», яке включає особливі цінності, переконання, традиції та риси побуту груп людей.

- Поясніть наступну вправу: родини становлять важливу частину культури. На сьогодні є величезне різноманіття видів родини. Під час цієї вправи ми збираємося відзначити і прийняти всі ті риси, які відрізняють родини дітей нашого класу одну від одної. Поясніть, що родина складається не тільки з кривно споріднених осіб. Обміркуйте, що робить ту чи ту людину частиною вашої родини.

- Щоб підготувати школярів до обговорення особливостей їхніх родин і культурних традицій, попросіть відповісти на деякі із запропонованих питань (запишіть їх на дошці):

- Із ким ти живеш?
- Кого ще ти вважаєш членом своєї родини?
- Чим ти любиш займатися разом із членами твоєї родини?
- Які страви традиційні для твоєї родини?
- Які свята ви відзначаєте?

- Роздайте кожному приладдя для малювання і копію квадрата, розділеного на дев'ять клітинок. Попросіть дітей прикрасити середню клітинку квадрата іменами членів родини і, можливо, малюнками, які б їх зображували. Решта вісім клітин призначено для опису (словами чи малюнками) речей, важливих для родини. Учні можуть використовувати геть усе, що їм подобається, — улюблені страви, хатніх тварин, свята, які відзначають у їхній родині, особливі спогади тощо.

- Після завершення попросіть дітей об'єднатися в пару з кимось з однокласників і розповісти їй чи йому історію про свою родину, зображену на квадратах.

- *(необов'язково)* Під час іншого класного заняття діти можуть наклеїти свої квадрати на папір, щоб потім, працюючи разом, об'єднати клаптики в одне ціле «Полотно оповідей про родинні зв'язки класу». Варіант: школярі можуть об'єднати клаптики в одну горизонтальну стрічку вздовж стіни на зразок транспаранта.

По черзі попросіть кожного з учнів розповісти про щось із того, що зображено на їхніх квадратах.

Ближче одне до одного (5 хвилин)

Полотно оповідей про родинні зв'язки класу

Квадрат із дев'ятьма клітинками всередині

	Імена і зображення членів родини	

Наступні кроки

Важливо, щоб до процесу навчання дітей толерантності було залучено дорослих. Підтримка вашої роботи зі школярами, спрямованої на усвідомлення відмінностей, а також протидія упередженням за межами проекту «Не смійся з мене» стає, відповідно, нагальною справою. Щоб і далі працювати з учнями, допомагаючи їм досліджувати складнощі розмаїття, вам треба сформулювати додаткові вміння, не описані в цьому посібникові:

- розуміння культури;
- визначення груп, до яких ми належимо;
- співчуття до людей, які від нас відрізняються, та поцінування цих осіб;
- протистояння упередженням;
- дослідження впливу, сили і привілейованого становища;
- розуміння поняття «цап-відбувайло»;
- розуміння відмінностей та їхнього стосунку до конфлікту.

На щастя, існує багато чудових джерел для завершення цієї важливої роботи:

- учителі та решта педагогів можуть замовити перелічені нижче безкоштовні ресурси в «Південному юридичному центрі для бідних» (по одному на кожного з педагогів), надіславши запит на фірмовому бланку школи на адресу центру (Southern Poverty Law Center, 400 Washington Avenue, Montgomery, AL 36104). До комплекту входять: «Навчання толерантності» — безкоштовний щопіврічний журнал на 64 сторінках, який містить матеріали з питань розвитку міжрасового та міжкультурного порозуміння; набір «Плакати миру» — вісім кольорових плакатів розміром 18 на 24 дюйми з ілюстраціями і текстами з часопису «Навчання толерантності» (з інструкцією для вчителів); «Почнімо з малого: навчання толерантного ставлення у дошкільному та молодшому шкільному віці» — навчальний набір для педагогів, які працюють із маленькими дітьми (до набору входить 58-хвилинне відео та п'ять копій тексту на 250 сторінках, який надає інформацію про сім типових програм навчання толерантності). Набір безкоштовний (якщо замовляти по одному на кожен заклад) за умови письмового запиту на фірмовому бланку від керівництва організації;

- «Південний юридичний центр для бідних» пропонує вправи з формування розуміння відмінностей (www.splcenter.org/teachingtolerance/tt-index.html);

- звертайтеся до організації «День виклику», щоб спланувати одноденні курси для дітей, учителів та опікунів (Challenge Day, P.O. Box 2208, Martinez, CA 94553, 925-957-0234);

- навчальні курси й семінари організації «Педагоги за суспільну відповідальність» допоможуть виховати повагу до розбіжностей (Educators for Social Responsibility, 800-370-2515, www.esrnational.org).

планування заходу / Розширення меж проекту

Учні діляться історіями про свідомі вияви небайдужого ставлення і пропонують способи розширення меж проекту «Не смійся з мене»

Підказка

Для виконання завдань цього розділу об'єднайте зусилля з іншими класами, залученими до проекту «Не смійся з мене».

Цілі

- визнати різноманіття свідомих виявів небайдужого ставлення дітей;
- ратифікувати «Статут небайдужого ставлення»;
- розширити межі проекту «Не смійся з мене».

Матеріали

- записані історії, світлини, малюнки дітей, які стосуються справи «Свідомі вияви небайдужого ставлення», а також спільного проекту класу «Розширення меж» (якщо ви його створили);
- великоформатна версія «Статуту небайдужого ставлення території “Ні — неповазі”» з достатньою кількістю місця для підписів усіх дітей (пізніше ви можете згорнути його в рулон). Погляньте на вірєць «Статуту небайдужого ставлення», наведений у цьому розділі;
- по копії зобов'язання «Статуту небайдужого ставлення» на кожного учня;
- *(необов'язково)* чарівна паличка;
- *(необов'язково)* фотоапарат «Полароїд».

Розбийте дітей на пари, і хай вони розкажуть одне одному про добрі вчинки, які вони засвоїли чи зробили (вправляючись у свідомих виявах небайдужого ставлення).

- Згуртуйте школярів і проведіть із ними обговорення на тему: «Як ви думаєте, чи змінилися наш клас і школа з часу впровадження проекту “Не смійся з мене”? Як саме? Чи змінилися ви самі? Як? Подбайте, щоб висловилися всі охочі (додатково можна скористатися чарівною паличкою і мікрофоном, аби голоси учнів було добре чути).

Збираємося разом

Проведення церемонії: Свято «Статуту небайдужого ставлення»

Планування загальношкільного заходу (15 хвилин)

Попросіть кількох учнів прочитати вголос «Статут небайдужого ставлення території “Ні — неповазі”» зі згорнутого аркуша. Поясніть, що ви приймете «Статут небайдужого ставлення» шляхом його ратифікації (через підпис) кожним учнем. Тепер оголосіть: «Кожен, хто схвалює наш “Статут”, має сказати “ТАК!”». Або можете застосувати будь-який інший вияв схвалення, яким зазвичай користуєтеся.

- Попросіть дітей по черзі підходити і підписувати ваш «Статут небайдужого ставлення» (якщо маєте фотоапарат, робіть при цьому моментальні знімки).
- Спонукайте учнів попрацювати в групах з чотирьох чи п'яти осіб, щоб вони заповнили і прикрасили їхні власні обіцянки до «Статуту небайдужого ставлення» проекту «Не смійся з мене».

Проведіть із дітьми «мозковий штурм» щодо того, як привітати позитивні зрушення у вашому класі чи школі, які відбулися з часу запровадження проекту «Не смійся з мене», на загальношкільному заході чи зборах. Ось лише деякі ідеї, що можуть стати в пригоді:

- сплануйте мультимедійну презентацію (музика, мистецькі проекти, сценки, п'єси, виставки фотографій), яка під музичний супровід показувала б творче втілення свідомих кроків небайдужого ставлення дітей;
- організуйте виконання шкільним хором або гуртом пісень проекту «Не смійся з мене» чи інших відповідних творів;
- зробіть кілька вправ чи розіграйте кілька сценок з цього посібника разом із присутніми;
- спонукайте глядачів також підписати і таким чином схвалити ваш «Статут небайдужого ставлення».

Деякі важливі моменти планування вашого заходу, про які варто пам'ятати:

- призначте його на вечір чи інший час, коли його зможуть відвідати батьки та інші охочі;
- запросіть охоронців порядку, громадських активістів, старших людей, представників ЗМІ, політиків, релігійних діячів. Ви можете попросити їх, щоб вони взяли активну участь у проведенні заходу і склали власні зобов'язання із зазначенням конкретних дій, спрямованих на підтримку й поширення проекту «Не смійся з мене» за межами вашого класу. Зробіть презентацію цих обіцянок частиною вашого заходу. Заохотьте кількох дорослих прочитати свої зобов'язання чи розповісти про них.

Сплануйте робочу програму, призначивши невеликі групи дітей для виконання різноманітних завдань (примітка: цей крок цілком можна перенести на наступне класне заняття, щоб устигнути домовитися з керівництвом школи про призначення дати заходу).

Ближче одне до одного (5 хвилин)

Знайомство широкого загалу і представників влади зі «Статутом небайдужого ставлення»

Проведіть ланцюжкове опитування, у ході якого діти доповнюватимуть твердження «Найбільше я пишаюся таким своїм внеском у запровадження проекту «Не смійся з мене», як...».

- *(необов'язково)* Проспівайте «Якби мені молот у руки» під магнітофонний запис.

Надішліть копію підписаного «Статуту небайдужого ставлення» на адресу місцевого виборного органу влади: очільникові муніципальної ради, меру, членові парламенту, сенаторові. Можете додати копії зобов'язань, написаних дітьми.

- Розмістіть ваші проекти «Свідомих кроків небайдужого ставлення дітей» на веб-сайті програми «Не смійся з мене» (www.orukraine.org). Ознайомтеся з інформацією про те, що роблять діти з інших класів, як вони прагнуть покращити свою школу або колектив. Чи існують інші проекти або шкільні кампанії, до яких ви б хотіли долучитися?

- Додатково приєднуйтеся до кампанії шкіл по всій країні, покликаної привернути увагу до актів виявлення небайдужого ставлення дітей. Візьміть усі індивідуальні обіцянки дітей і світлини з церемонії схвалення «Статуту» й покладіть разом зі згорнутим підписаним «Статутом» у тубус або коробку, яку власноруч оздобили ваші учні. Надішліть цю коробку Президентові США (The President of the United States, White House, 1600 Pennsylvania Ave., Washington, DC 20500). Мета акції — спонукати Президента й інших поважних урядовців підтримати спробу гарантування безпеки у школах, спільнотах, таборах, у звільненні їх від висміювання, кпинів, залякування, насильства. Дякуємо вам і вашим учням за відданість і активну участь у вирішенні цього важливого питання, яке має місцеве і загальнонаціональне значення!

Наш «Статут небайдужого ставлення»

Діти, вчителі, весь персонал _____ школи / класу своїми підписами на цьому документі засвідчують власні зобов'язання втілити мрію дітей, як у межах школи, так і поза нею, жити й діяти як один колектив — люблячий, дбайливий, сповнений поваги до кожного зі своїх членів.

Кожен, хто підписав цей Статут, урочисто обіцяє робити все можливе, щоб обстоювати свої принципи й чинити так, як зазначено нижче, для перетворення _____ школи чи класу на територію «Ні — неповазі» — місце співчуття, толерантного ставлення й поваги.

Наші пункти виявлення турботливого ставлення

(Вкажіть перелік домовленостей, вироблених заради створення території «Ні — неповазі»)

Ім'я

Адреса

Примітка: запропонована форма і формулювання — тільки різновид «Статуту небайдужого ставлення». Разом із дітьми ви можете створити власний варіант.

Не смійся з мене

Обіцянки до «Статуту небайдужого ставлення»

Ім'я _____

Місто / область _____

Вік (необов'язково) _____ Школа _____

Учень Учитель Шкільний працівник

Я обіцяю....

Мої свідомі вияви небайдужого ставлення

Пане Президент і урядовці, будь ласка, приєднайтеся до нас і допоможіть гарантувати безпеку шкіл, спільнот, таборів і звільнити їх від виявів висміювання, кпинів, залякування, насильства.

на закінчення

ТИ СИЛЬНИЙ, АЛЕ РАЗОМ МИ ЩЕ СИЛЬНІШІ

Діти святкують свої успіхи,
досягнуті в проєкті «Не смійся з мене»

Рівень фізичної активності: низький

Рівень зосередженості: високий

Тривалість: 45 хв.

Час підготовки: не потрібен

**Збираємося разом:
гра «Людське павутиння»**
(10 хвилин)

Цілі

- відсвяткувати успіх проєкту «Не смійся з мене»;
- визначити якості, необхідні для того, щоб протистояти кпинам, глузуванню, упередженому ставленню та іншим шкідливим моделям поведінки;
- усвідомити здобуті успіхи території «Ні – неповазі».

Матеріали

- великий клубок міцної нитки чи стрічки;
- *(необов'язково)* макет планети Земля (чи іграшковий м'яч, розфарбований подібно до Земної кулі);
- символи, які діти принесуть із дому й віддадуть на позначення того, що вони обіцяють втілювати в життя;
- аудіозапис пісні «Не смійся з мене»;
- *(необов'язково)* смолоскипи з пап'є-маше, виготовлені під час вправи «Невидима межа».

Візьміться за кінець клубка ниток чи стрічки і скажіть: «Моє побажання цілому світові сьогодні таке _____» (Це не конче має бути слово, це може бути ціле твердження, і ви можете вжити стільки слів, скільки захочете). Потім, усе ще тримаючи один кінець, киньте клубок дитині, яка стоїть навпроти вас у колі. Впіймавши його, вона має повторити ваше побажання: «Побажання (ім'я) цілому світові — _____». А моє побажання цілому світові таке _____». Далі дитина кидає клубок іншому учасникові в колі, й у такий спосіб гра триває доти, поки ви не створите павутиння всередині кола. Нагадайте учням про необхідність тримати кінець нитки (або стрічки), коли вони кидають клубок. (Як правило, діти впускають нитку / стрічку, жбурляючи клубок, тому ваші нагадування не будуть зайвими).

- Поки всі тримають нитку / стрічку, попросіть кількох учнів висловитися щодо того, чому зв'язок на кшталт павутини може допомогти справдити всі побажання, якими тільки-но поділилися діти. Після виступів кількох учасників

узагальніть їхні слова. Нагадайте дітям, наскільки сильнішими ми стаємо, коли виступаємо як одне ціле, на протипагу ситуації, коли ми зовсім самі! (Щоб наочно проілюструвати цю тезу, ви можете кинути макет або іграшку, яка символізує Землю, на утворене дітьми павутиння).

- Запитайте школярів, що, на їхню думку, станеться, коли хтось випустить стрічку / нитку? (Дайте змогу висловитися всім охочим). Нехай діти це зроблять. Спонукайте одного учасника відпустити його стрічку / нитку, потім іще одного і ще одного. Відзначте, як швидко розпадається павутиння, навіть коли хтось один не бере участі у грі або не виконує своєї функції.

- Спитайте думки дітей, чи змогли б вони тепер утримати Землю? Знову киньте макет або іграшку на утворене ними павутиння. Підбийте підсумки: «Кожен у цьому класі важливий і сильний. Ми потребуємо всіх, мусимо працювати всі разом, щоб покращити наш світ».

Мозковий штурм: наступні кроки (20 хвилин)

Поясніть дітям значення твору «Чарівник із країни Оз»: «Можливо, дехто з вас уже бачив фільм “Чарівник із країни Оз”. У ньому Дороті та її друзі йдуть до величного й могутнього чарівника країни Оз, сподіваючись дістати від нього те, чого, на їхню думку, вони потребують. Дороті хоче повернутися додому. Залізний Лісоруб мріє одержати серце, щоб любити. Боязкий Лев воліє сміливості. А Страшидло мріє про мозок, щоб розв'язувати проблеми. Але з'ясовується, що всі вони вже мають у собі те, чого так прагнули.

- Сьогодні я хочу, щоб ви обміркували якості, про які дізналися з програми «Не смійся з мене» і які ВИ хочете розвивати далі. Які з них, заховані глибоко всередині, допомогатимуть вам і далі виявляти турботу і співчуття?» (Нехай учні розділяться на пари і розкажуть про це одне одному). Попросіть кількох із них висловити свої думки решті класу.

- «Мозковий штурм»: «Яким чином ми можемо продовжувати проєкт “Не смійся з мене”, виконавши всі вправи з цього посібника?» (Поясніть, що існують інші доступні програми зі схожими завданнями. Учні можуть розказати про них одноліткам). «Які традиції цього проєкту ми збережемо і після його завершення?» (По можливих варіантах звертайтеся до параграфа «Наступні кроки» після кожного розділу посібника).

Прощальна церемонія: виголошення обіцянок (15 хвилин)

Заключне слово

Запропонуйте дітям покласти в центр кола символ подальшого втілення проекту «Не смійся з мене» в життя (який вони готові віддати комусь іншому). Увімкніть запис пісні й попросіть дітей узятися за руки і рухатися по колу довкруг іграшок. Коли музика стихне, діти виберуть найближчий символ. Після цього кожен має знайти учасника, якому дістався його символ, і пояснити, що він означає. Усі, хто отримав подарунки, мають подякувати за них. Оскільки ті, хто отримує, і ті, хто дарує, не розбиті на пари, дітям знадобиться два тури для того, щоб і пояснити, що означає їхній подарунок, і подякувати за свій.

- Нехай діти розкажуть, що означають для них їхні дарунки.
- Подякуйте всім учням за невпинну працю протягом впровадження програми і за дарунки-обіцянки.
- Проспівайте «Вогник в душі моїй» у супроводі аудіозапису. Якщо ви зробили смолоскипи з пап'є-маше під час вправи «Невидима межа», попросіть дітей тримати їх, поки вони виконуватимуть пісню і запалюватимуть смолоскипи одне від одного, «передаючи» світло по колу.

Вітаємо із завершенням першого етапу вашої подорожі до сповненого турботи майбуття для наших дітей. Зичимо подальших успіхів, благословляємо вас і підбадьорюємо продовжувати розпочате. Разом із вашими учнями відсвяткуйте досягнення у втіленні проекту «Не смійся з мене»!

уроки дослідження насмішок

Ларрі К. Брендтро, доктор психології

Щодня сотні тисяч учнів стають об'єктами глузування однолітків. Коли вербальна агресія доростає до фізичного насильства, більшість шкіл відповідають на це рішучими кроками. Але розмаїття явищ цькування у школі включає не так очевидне насильство, як приховане психологічне протистояння. Воно виявляється у формі загального висміювання, психологічного залякування, групового неприйняття.

Кепкування може бути безневинною забавкою, і кожен із нас час від часу бере участь у добродушних жартах, які є однією з об'єднавчих сил дружби. Але коли кпини перетворюються на висміювання, вони перестають бути жартами. Кпини також не є тим природним соціальним досвідом, який готує дітей до життя в грубому і безладному світі. Насмішка — потужний соціальний ритуал, вироблений для приниження певних осіб і відлучення їх від загалу. Таких затаврованих осіб антропологи називають «зараженими», суспільна думка сприймає їх як псевдолюдей (недолюдей). Цей знецінений статус дозволяє членам певної групи безкарно кривдити своїх вигнанців.

Висміювання є варіантом цькування. Як і фізичне цькування, психологічний його різновид представлений багатьма відтінками і формами. Воно може включати глузування, образи, жарти, покликани перетворити особу на об'єкт зневаги і збиткувань. Образа може стосуватися одягу людини, її зовнішності, характеру, може принижувати родину, расу, стать, сексуальну орієнтацію, цінності. Висміювання навіть не потребує слів, оскільки глузливі погляди і жести досягають тієї самої мети. Всі ці прояви глузування мають спільну рису — межа між грайливим кепкуванням і неповагою, приниженням особи виявляється перейденою.

Переслідування однолітків становить одну з найбільших проблем сучасної системи освіти, на яку й далі дивляться крізь пальці. Навіть у школах із великими ресурсами 25 відсотків дітей визнають,

що ледь чи не насерйознішим клопотом для них є страх перед цькуванням. При цьому чимало дітей молодшого шкільного віку зізнаються, що вчителі рідко говорять із ними про цькування і залякування. Переважна більшість дітей швидко усвідомлює, що вони не можуть розраховувати на захист учителів. Насправді цькування трапляється як у межах школи, так і поза нею, але завжди поза ареалом безпосереднього вчительського нагляду. Жертви шкільного залякування розповідають, що вони пересуваються по школі, повсякчас пам'ятаючи про небезпечні зони: вбиральні, ігрові майданчики, дорога додому. Боязкі діти, котрі намагаються триматися ближче до вчителів, тільки ризикують бути висміяними як учительські мазунчики.

Можуть застосовуватися і витончені форми цькування, оскільки деякі види кепкування розраховані на те, щоб їх не помічали. Наприклад, коли діти глумливо закочують очі або всі гуртом бойкотують когось із однокласників. Іноді вчителі розпізнають ці прояви, однак вирішують проігнорувати їх, сподіваючись, що діти навчаться розв'язувати свої проблеми самостійно. Як показав 400-годинний відеозапис, що задокументував випадки цькування у школі, вчителі помічали їх і втручалися тільки в одному з кожних 25 епізодів (Марано, 1995).

Кивдники, жертви і сторонні спостерігачі

Донедавна більшість дослідників припускали, що фізична агресія — це найбільш руйнівна форма цькування. Звичайно, фізична кривда нестерпна, саме тому школа ставиться до таких дій жорстко. Однак протягом останнього десятиліття було з'ясовано, що тривале глузування може мати так само руйнівний вплив на його жертв. Гувер (2000) провів низку досліджень, у яких учні відзначали, що глузування було переважним видом цькування, який вони на собі відчували. Насмішки і психологічний тиск чинили такий самий руйнівний вплив, як і періодична фізична кривда з боку однолітків.

Оскільки висміювання являє собою прямий напад на почуття власної гідності, то, триваючи в часі, воно може змінити життя дитини. Глум пробуджує у його жертви сильні негативні емоції — сором, неспокій, страх. Більшість дітей відчувають гнів як реакцію на таке ставлення, однак вони безсилі припинити це. Дехто робить висновок, що він / вона є упосліженою особою, яка заслуговує на нехтування. Замість того, щоб визнати, що з ними зле поводяться, діти почуваються поганими й осоромленими. Коли тривале висміювання поглинає здатність дитини сподіватись на краще і дати собі раду з ситуацією, настає криза. Особа може впасти в депресію, чи перетворитися на саморуйнівника, або, в окремих випадках, знайти підтримку ззовні. У багатьох трагічних випадках шкільного насильства діти, які відчували себе жертвами кпинів, хапалися за зброю чи шукали асоціальних союзників і мстилися своїм кривдникам.

Висміювання справляє цілком протилежний ефект на кривдника як такого. Тоді як роль об'єкта глуму руйнує почуття людської гідності, багато хто з кривдників вважає себе могутнім і плекає відчуття пиhi, кривдячи інших. Дослідження кпинів доводять, що кривдники впевнені в собі, насолоджуються пануванням над іншими, почуваються комфортно, поводяться агресивно. Схоже на те, що вони не співчують жертвам. Часто так буває не тому, що кривдники позбавлені сумління, просто вони вчать виправдовувати свою поведінку хибними судженнями. Такі особи чіпляють жертвам принизливі ярлики («він — нікчема»), применшують шкідливий вплив власної поведінки («ми просто жартували»), звинувачують жертву («він сам винен»). Унаслідок цих когнітивних перекирчувань молодь приглушує голос сумління (Гіббс, Поттер, Голдштайн, Брендтро, 1998). Виправлення таких осіб потребує виховання почуття емпатії до інших і відновлення їхнього спотвореного способу мислення.

Важлива роль спостерігачів

Дослідження свідчить, що незначна частина учнів, можливо, менше, ніж 10 відсотків, виступають у ролі кривдників, і приблизно таку саму кількість становлять постійні жертви. Однак якщо дослідити цькування глибше, стає зрозумілим, що найдраматичніша роль відводиться аудиторії. Дехто стає для кривдника групою підтримки, тоді як мовчазна більшість сторонніх спостерігачів самою своєю мовчанкою уможливорює несправедливість.

Хоча учні, які спостерігають за цькуванням, можуть співчувати жертві, вони рідко виступають на захист однолітків, аби самим не перетворитися на об'єкт

висміювання. Ця нездатність допомогти особливо трагічна, оскільки дитині, яка розраховує принаймні на одного друга, легше витримати приниження. Однак зміна клімату школи потребує більше, ніж віднайдення кількох сміливих учнів-охоронців для скривджених дітей. Насправді найефективніше викоринити цькування можна буде тільки за умови, коли його визнає огидним уся мовчазна більшість.

Створення небайдужих спільнот

Навіть у випадку з найскладнішими групами учнів рівень культури молоді переважно визначається поведінкою дорослих.

Небайдужа спільнота може існувати лише за умови, коли допомога стає модною, а будь-який прояв кривди — неприйнятним для переважної кількості учнів. Це може здатися занадто ідеалістичним у світі, де висміювання є першорядною забавкою; де до нього вдаються спортсмени, вулична культура, а часто і родина. Однак дедалі зростає кількість свідчень про те, що цілеспрямоване втручання, як-от програма творчого розв'язування конфліктів, уповільнює наростання ворожого мислення й агресії. Відгуки учителів на запровадження програми свідчать про значні досягнення учнів в опануванні емоційного контролю, соціальної поведінки та навчальних успіхів (Абер, Браун, Генріч, 1999; Лантієрі, 2000). Наше власне дослідження альтернативних шкіл для дітей з яскраво вираженою асоціальною поведінкою доводить, що дбайливе середовище здатне перетворити кпини з однолітків на турботу і відновити мотивацію до навчання (Брендтро, Несс, Мітчелл, 2000).

Д-р *Ларрі Брендтро* — президент «Виправлення молоді в міжнародному масштабі» (Reclaiming Youth International; www.reclaiming.com), некомерційної освітньої організації, яка проводить семінари у Блек-Гілліз і навчає фахівців працювати з дітьми, які належать до груп ризику, по всьому світу. Д-р Брендтро має сорокарічний досвід роботи вчителем, психологом, а також керівником освітянських проєктів, він працював на кафедрах університету Іллінойсу, університету штату Огайо, коледжу Св. Августина. До переліку його численних публікацій входить книжка «Виправлення молоді в умовах ризику» («Reclaiming Youth at Risk»). Д-р Брендтро є співредактором журналу «Виправлення дітей і молоді» («Reclaiming Children and Youth»).

важливі вказівки у поміч

Підтримка здорового вираження почуттів

Діти вивчать стільки саме — якщо не більше — про слушне вираження почуттів із того, як ви керуєте класом, і з прямого інструктажу вмінь, поданого у цьому підрозділі. Якщо дітям надано досить можливостей старанно вправлятися в реакціях на почуття товаришів, вони потребуватимуть від вас лише незначних підказок. Повільно, але цілком очевидно виявиться зрушення в бік небайдужого ставлення одне до одного.

Щоб досягти цього зрушення, важливо змоделювати вміння, які ви сподіваєтеся сформувані в дітях, у всьому, чим ви займаєтеся, — від того, яким чином реалізуєте щоденні плани уроків, до того, як реагуєте на почуття дітей, коли втручаєтеся в їхню діяльність; до того, як ви керуєте класом і виражаєте власні почуття. Отже, протягом дня створюйте й використовуйте можливості підтримати здорові вияви дитячих почуттів.

- **Укладайте словничок почуттів.** Використовуйте будь-яку нагоду допомагати дітям знайомитися з новими словами на позначення почуттів. Переконайтеся, що слова на позначення позитивних емоцій принаймні вдвічі кількісно перевищують слова на позначення негативних емоцій.
- **Заохочуйте обговорення почуттів.** Скористайтеся виховною годиною, щоб поговорити про почуття. Перевіряйте настрої учнів, проводячи ланцюжкові опитування, висловлюючи прохання підібрати слово, яке описує почуття дитини цього дня (можна з цією метою використовувати набори «Карток почуттів», спеціально для цього створених).
- **Розміркуйте над почуттями дітей.** Ви можете допомагати учням установити зв'язок між почуттями й поведінкою, визначаючи і називаючи самі почуття. Наприклад, ви можете сказати: «Схоже, сьогодні ти відчуваєшся щасливою, Марійко. Сталося щось особливе?» або «Сергію, у тебе сердитий голос. Цікаво, чому?».

- **Моделюйте.** Покажіть дітям, як розпізнавати і виражати почуття шляхом визначення власних почуттів протягом навчального дня. Коли ви так чините, це не тільки допомагає школярам розпізнавати почуття, а й водночас дозволяє їм говорити про їхні власні почуття.

- **Сприяйте обміркуванню.** Ставте питання і теми для обговорення наприкінці кожної вправи, щоб допомогти дітям обміркувати власні почуття. Це допоможе школярам визначати почуття і спонукає їх подумати, чому вони відчуваються саме так.

- **Підтримуйте дітей.** Знайдіть можливості переконати учнів, що хоч би про які почуття вони розповіли групі, це тільки на краще. Наприклад, коли один учень каже іншому: «Ти малий, бо тільки малюки плачуть», — ви можете скористатися з цього і пояснити, що кожному з нас може бути сумно, час від часу ми відчуваємося скривдженими, тому плакати — це нормально. Це надзвичайно важливий крок, який допоможе дітям зламати стереотипні гендерні ролі.

- **Роз'яснюйте дітям їхні почуття.** Коли школярі перебувають під впливом емоцій, доречно, щоб дорослий пояснив, що з ними відбувається. Корисними можуть виявитися фрази на кшталт: «Здається, тобі зараз... Чи це так?», «Чому?».

- **Підтримуйте вияви співчуття у дітей.** Коли учні відчувають, що комусь сумно чи самотньо, їм часто стає цікаво, що відбувається. Ці ситуації надають змогу формувати вміння співпереживати. Спонукайте школярів відшукати зовнішні підказки, які допоможуть визначити, як відчувається інша дитина. Потім допоможіть їм виявити причину цього почуття й обміркувати спосіб допомоги.

- **Застосовуйте стратегії «виходів» для емоцій.** Пропонуйте вихід для дитячих емоцій, коли учні надзвичайно засмучені, збуджені чи зажурені. Дозвольте їм вибирати (під вашим керівництвом) вправи для «охолодження» емоцій або облаштуйте тихі місця, де вони могли б побути з кимось наодинці.

Введіть обміркування почуттів до вашого навчального плану. Під час вивчення літератури, історії, соціології тощо знайдіть можливості обміркувати вияви почуттів і прив'язати їх до повсякденного життя дітей. Запитайте: «Як, на вашу думку, цей персонаж (ця історична постать) ставиться до цього (події, конфлікту, стосунків)? Чи почувалися ви коли-небудь таким чином? Як ці почуття, можливо, вплинули на його / її поведінку? Як схожі почуття вплинули на вашу поведінку?»

Заохочення турботи, співчуття і співпраці

Працюйте в невеликих групах. Дітям буде легше співпрацювати в маленьких групах. Для початку, з метою сформувати навички співпраці в ході виконання завдань, розбивайте дітей на пари. Коли діти набудуть більше досвіду, вони зможуть працювати в групах по три і чотири.

Добирайте дітей у парах і групах. Утворюючи пари чи маленькі групи, намагайтеся поєднувати дітей зі сформованими вміннями й навичками співпраці з тими, у кого ці навички перебувають на етапі зародження. Щоб уникнути можливих проблем, не об'єднуйте в одну групу / пару найактивніших дітей.

Визначтеся із завданнями. Завданням вправи на співпрацю може бути спільне виготовлення якоїсь речі, наприклад, ковдри чи панно. Паралельно можна поставити завдання ділитися матеріалами. Іноді дітям важко сконцентруватися на двох завданнях одночасно. Якщо ви навчаєте школярів використовувати новий матеріал, переконайтеся, що кожна дитина має його в достатній кількості. Якщо ж ви фокусуєтесь на вмінні ділитися, проведіть «мозковий штурм» для обговорення того, як слід ділитися чимось.

Влаштуйте сприятливе середовище. Ви можете реорганізувати простір, щоб сприяти вправам на співпрацю. Наприклад, зсунути столи чи парти до купи, створюючи умови, у яких дітям легше ділитися і працювати разом.

Використовуйте повсякденні справи. Ви можете скористатися заведеним у вашому класі порядком, щоб створити сприятливу нагоду для спільної праці дітей у малих групах. Запитайте себе, чи існують завдання, до виконання яких можна залучати маленькі групи або пари? Чи можуть діти по черзі виконувати якісь завдання, наприклад, прибирати чи роздавати матеріали?

Надавайте приклади. Діти часто чують від дорослих слова типу «корисний», «відповідальний» або «спільний», однак не завжди розуміють, як ці поняття втілюються на практиці. Найменшим дітям проілюструйте їх за допомогою інсценізації п'єсок із ляльками. Для старших можете розробити і розвісити плакати, які містять переліки характерних ознак таких понять, як «турбота», «чемність», «повага».

Реагуйте. Знайдіть змогу протягом дня позитивно відреагувати на приклади дитячої співпраці, коли ви їх бачите або чуєте про них.

Визначте проблему. Обговоріть види поведінки, які ускладнюють співпрацю — пхикання, ухиляння від справи, вихід із групи без дозволу, переривання, незгоду, суперечку. Допоможіть дітям з'ясувати причини того, чому така поведінка не сприяє спільній роботі. Завершіть обговорення моделюванням поведінки, яка полегшує співпрацю.

Викривайте хибну поведінку. Якщо треба, звертайтеся до вказівок. Імовірно, вам доведеться усунути від завдання дитину, яка не бажає працювати у групі, але можете запропонувати їй спосіб повернутися назад. Наприклад, скажіть таке: «Я знаю, що ти готовий повернутися до роботи, коли ти пообіцяєш поводитися тихо».

Допомагайте дітям, які залишилися осторонь. Якщо в групі є дитина, з якою ніхто не хоче об'єднуватися, створіть підстави для того, щоб її прийняли в колектив. Наприклад, скажіть таке: «Ми всі вчимося працювати по черзі і слухатися. І ... (ім'я) також. У вас чудово виходить, і я знаю, що ви можете допомогти і йому / їй запам'ятати, як це робити». Підтримайте дітей, котрі намагаються допомогти таким аутсайдерам.

Творче розв'язування конфліктів

Плакати. Запропонуйте дітям створити плакати, які посилять ключові ідеї навчальної програми, і розмістять їх у вашому класі.

Практика, практика, практика. Виділяйте час для постановок чи ігор, коли діти не беруть участі у розв'язанні проблеми і можуть зосередити увагу на тому, яким чином працюють ці засоби. Чесно кажіть школярам, що формування таких умінь потребує часу і практики. Будьте готові пробачати й розуміти в ситуаціях, коли діти збиваються на попередній стиль поведінки. Корегуйте неправильні реакції і потім давайте учням змогу повправлятися в слухній поведінці.

Міркуйте над проблемами. По змозі розв'яжіть проблему разом із групою. Коли дитина потребує допомоги, спонукайте її попросити іншу дитину чи заохотьте одну групу порадитися з іншою. Ви можете запровадити правило «Запитай трьох, перш ніж звертатися до мене», яке означає, що учні мають звернутися до трьох однолітків перед тим, як іти по допомогу до дорослого. Чи проведіть класну годину, під час якої запропонуйте «мозковий штурм» з метою віднайти способи розв'язання проблеми.

Дайте поштовх. Намагайтеся дати перший поштовх, щоб допомогти дітям заговорити про конфліктні ситуації, коли такі виникають. Зберігайте нейтральний тон і не звинувачуйте нікого. Наприклад: «Я бачив, як ти бився на ігровому майданчику з ... (ім'я) за м'яч».

Перефразуйте. Допомагайте зосередити обговорення навколо розв'язання проблеми. Наприклад, скажіть таке: «Отже, ти намагався примусити ... (ім'я) перестати битись, однак він не слухався. Навпевне, це було непросто. Що сталося далі?»

Підтверджуйте почуття. Дітям потрібне підтвердження їхніх почуттів для того, щоб вони змогли розв'язати проблему в безпечний, конструктивний спосіб. Можливо, ви допоможете їм у цьому, сказавши щось типу: «Отже, ти розлютився і перелякався...»

Дайте час «охолонутися». Не намагайтеся розв'язувати проблеми з дітьми, коли їхні емоції все ще вирують. Дайте їм час заспокоїтися в Затишному місці.

Сприяйте творчому розв'язуванню проблем. Допомагайте дітям знайти творчі рішення. Ставте запитання на зразок: «Що ви могли б зробити, якби це трапилося знову?» чи «Що ви могли б зробити зараз, щоб поліпшити ситуацію?»

Підводьте конфлікт до завершення. Багато конфліктних ситуацій залагоджуються ще до того, як дорослий дістає змогу втрутитися. Однак діти все ще можуть потребувати роз'яснень. Щоб остаточно розв'язати конфлікт, поговоріть із учасниками неприємної ситуації: «Що сталося? Як ви почуваетесь? Що ви зробите, якщо таке повториться? Як би ви тепер могли виправити ситуацію?»

Оцінюйте рішення. Розв'язуючи проблему, попросіть дітей з'ясувати, хто з учасників конфлікту задоволений ухваленим рішенням, а хто ні. Через певний проміжок часу перевірте, яким чином виконується рішення, і, якщо треба, скорегуйте його.

Налаштування класу проти кпинів

Виховуйте вміння єднатися. Багатьом дітям знадобиться допомога у формуванні вмінь заводити друзів і приєднуватися до спільної гри. Щоб виховати почуття єднання, знайдіть час відзначити роль кожного з учнів як важливого члена колективу. Обговоривши твердження, за яким друзі можуть бути як схожими, так і зовсім різними, ви зможете створити атмосферу радше толерантності, ніж конформізму.

Забезпечте відповідні матеріали. Розвісьте на стінах класної кімнати плакати, які зображують взаємодію дітей з різних груп. Джерелами для таких образів виступають ЮНІСЕФ, Фонд захисту дітей, Національний інститут розвитку чорношкірої дитини, окремі часописи. Зображення людей, котрі займаються буденними справами, роблять відмінності зрозумілишими для дітей, на противагу світлинам, на яких представлено національні костюми чи екзотичну обстановку, бо ці останні здатні зміцнювати стереотипи («Всі японські дівчатка носять кімоно»). Також корисно показувати зображення людей, які відрізняються одне від одного статурою і фізичними можливостями. Додатково забезпечте приладдя для малювання, щоб показати дітям розмаїття кольорів людської шкіри.

Працюйте над доступністю. Багато класів та ігрових майданчиків не пристосовані для дітей зі спеціальними потребами. Щоб переконатися в тому, що програма відповідає їхнім можливостям, імовірно, доведеться встановити додаткове обладнання чи реорганізувати кімнату, щоб усі діти мали доступ до матеріалів.

Створюйте різноманітні групи. Зробіть свідому спробу утворити невеличкі групи, які б об'єднали дітей з різними расовими, етнічними чи гендерними характеристиками. Дослідження доводять, що праця в маленьких згуртованих колективах є потужним способом подолати будь-які страхи чи стереотипи, які сформувалися в дітей.

Відзначайте несхожість. Нейтральне спостереження допомагає дітям неупереджено усвідомлювати відмінності. Наприклад, якщо діти звертають увагу на волосся одного, вчитель може словами описати його якості: «Джуліє, твоє волосся кучеряве, так? Анно, а твоє — пряме». Що частіше діти бачитимуть, що вам цілком зручно мати справу з відмінностями і говорити про них легко й шанобливо, то швидше вони будуть готові прийняти таку несхожість. Паралельно завважуйте спільні риси.

Втручайтеся, щоб запобігти глузу. Будьте готові втрутитися, коли чуєте, що учні словесно принижують когось із дітей через його / її стать, расу, фізичні можливості. Замість того, щоб повертати розмову на інше, запитайте кривдника, чому він так висловився. Наприклад: «Цікаво, чому ти гадаєш, що дівчатка не можуть бути пожежниками?» Допоможіть дітям зрозуміти, що причина їхніх помилок криється в недостатній кількості інформації, а також підтримайте їхні спроби поглянути на власну зарозумілість іншими очима.

Виступайте проти висміювання. Дітей, які вживають образливі слова і жести, не варто ганити за їхню поведінку. Натомість допоможіть їм зрозуміти, чому така поведінка може завдавати іншим кривди. Наприклад, зверніться до моделювання вмінь, сформованих під час опрацювання розділу «Творче вирішення конфліктів». Використовуйте «я-повідомлення»: «Мені неприємно, коли ти називаєш його так, тому що я знаю, що це його ображає». Обговоріть питання: «Якби хтось сказав таке про тебе, як би ти почувався? Що приємного ти міг би натомість сказати цій людині?»

Розширюйте межі осмислення. Допоможіть дітям усвідомити їхні вияви упередженого ставлення і побачити, що стереотипне мислення ґрунтується на недостатній поінформованості.

Надихайте дітей. Допоможіть скривдженій дитині постояти за себе. Підтримайте її ображені почуття й запропонуйте спосіб відповісти кривдникові. Наприклад: «Я пишаюся тим, що я — дівчинка, і можу гратися, де хочу».

Зустрічайтеся з батьками. Якщо дитина з вашого класу постійно вживає образливі слова чи поводитьсь так, що це кривдить інших, зустріч із її батьками може виявитися корисною. Поясніть батькам, чому ви вважаєте це серйозною проблемою, і розкажіть, яким чином справляєтеся з нею у межах класу. Запитайте в них поради щодо виправлення поведінки їхньої дитини і спонукайте батьків запроваджувати вдома механізми і практики, спрямовані проти упереджень. Якщо ж батьки схвалюють слова і вчинки дитини, поясніть, що у вашому класі ви не дозволите учням виявляти упередженість, тому сподіваєтеся на їхню підтримку в цій справі.

Уникайте вправ, які роз'єднують. Не проводьте заняття, до яких декотрі діти можуть почуватися неприємними, наприклад, святкування Дня матері чи виготовлення листівок до Дня батька.

додаткова інформація

Із питань навчальних курсів, тренінгів та іншої підтримки у справі поширення та впровадження проекту «Не смійся з мене» звертайтеся до організацій:

- Педагоги за суспільну відповідальність (Educators for Social Responsibility, 23 Garden Street, Cambridge, MA 02138, 617-492-1764, 800-370-2515, www.esrnational.org);
- Національний центр творчого розв'язування конфліктних ситуацій (Resolving Conflict Creatively National Center, 40 Exchange Place, New York, NY 10005, 212-509-0022, www.esrnational.org/about-rccp.html);
- Південний юридичний центр для бідних (Southern Poverty Law Center, 400 Washington Avenue, Montgomery, AL 36104, www.teachingtolerance.org);
- Спільнота морального виховання (Character Educational Partnership, 918 16th Street, NW, Suite 501, Washington, DC 20006, 202-296-7743, www.character.org);
- Центр поступу у сфері етики й моралі Бостонського університету (Center for Advancement of Ethics and Character at Boston University, 605 Commonwealth Avenue, Boston, MA 02215, 617-353-3262, education.bu.edu/charactered);
- День Виклику (Challenge Day, P.O. Box 2208, Martinez, CA 94553, 925-957-0234);
- Обличчям до історії і до самих себе (Facing History and Ourselves, 16 Hurd Road, Brookline, MA 02445-6919, 617-232-1595);
- ХарактерПлюс (CharacterPlus, 8225 Florissant Road, St. Louis, MO 63121, 314-516-4523, 314-872-8282, 800-478-5684, info.csd.org/staffdev/chared/characterplus.html);
- Спільне прославлення місця (Community Celebration of Place, Box 581601, Minneapolis, MN 55458-1601, 612-874-2455, 612-874-2422, long@tt.net);
- Центр Стоуна (The Stone Center, Wellesley College, 106 Central Street, Wellesley, MA 02481, 781-238-2500, www.wellesley.edu).

ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА

- Абер Л. Дж., Браун Дж. Л., Генріч К.К. Навчання творчого розв'язування конфліктів: ефективний підхід до запобігання насильству в школі (Aber, J.L., Brown, J.L., and Henrich, C.C. Teaching Conflict Resolution: An Effective School Based Approach to Violence Prevention. New York: Columbia University, The National Center for Children in Poverty, 1999).
- Бін А. Клас, вільний від кпинів (Beane, A. The Bully Free Classroom. Minneapolis, MN: Free Spirit Publishing, 1999).
- Брендтро Л., Несс А., Мітчелл М. Некеровані діти: створення ефективних середовищ перевиховання (Brendtro, L., Ness, A., and Mitchell, M. No disposable kids: Creating powerful reclaiming environments. In press, 2000).
- Карлсон-Пейдж Н., Левін Д. Перш ніж поштовх перетвориться на стусани: формування у дітей уміння залагоджувати конфлікти (Carlsson-Paige, N. and Levin, D. Before Push Comes to Shove: Building Conflict Resolution Skills in Children. Minneapolis, MN: Redleaf Press, 1998).
- Карлсон-Пейдж Н. Найкращий день тижня (Carlsson-Paige, N. The Best Day of the Week. Minneapolis, MN: Redleaf Press, 1998).
- Канали змін (Changing Channels. Cambridge, MA: Educators for Social Responsibility, 1997).
- Фроші М. Позбудьтеся цього! Посібник для вчителів із питань глуму та цькування для роботи з дітьми молодшого шкільного віку (Froschi, M. et al. Quit It! A Teacher's Guide on Teasing and Bullying for Use with Students in Grades K-3. New York, NY: Educational Equity Concepts, Inc. and the Wellesley College Center for Research on Women, 1998).
- Герріті К. Захист вашої школи від кпинів: вичерпний підхід для початкової школи (Garrity, C. et al. Bullyproofing Your School: A Comprehensive Approach for Elementary Schools. Longmont, CO: Sophis West Inc., 1994, 1995).
- Гіббс Дж., Поттер Г., Голдштейн А., Брендтро Л. Як програми EQUIP допомагають молоді змінюватися (Gibbs, J., Potter, G., Goldstein, A., and Brendtro, L. How EQUIP programs help youth change. Reclaiming Children and Youth, 7(2), 117–124, 1998).
- Голд М., Осгуд Д.У. Особистість і вплив однолітків на корегування поведінки молоді (Gold M. & Osgood, D.W. Personality and Peer Influence in Juvenile Corrections. Westport, CT: Greenwood, 1992).
- Гувер Дж., Олівер Р. Кишеньковий посібник із запобігання кпинам: для директорів, учителів, радників (Hoover, J. and Oliver, R. The Bullying Prevention Handbook: A Guide for Principals, Teachers, and Councillors. Bloomington, IN: National Educational Service, 1996).
- Гувер Дж., Ослон Дж. І чорт ногу зломить: глузування і цькування (Hoover, J., and Olson, G. Sticks and stones may break their bones: Teasing and Bullying. Reclaiming Children and Youth, 9(2), in press).
- Як уберегти дитину від цькування (Keeping Your Child Safe from Bullies. The Violence Prevention Project, Harvard Pilgrim Health Care Foundation, 800-580-0660).
- Крайдлер В. Майбутнє наймолодших (Kreidler, W. Elementary Perspectives. Cambridge, MA: Educators for Social Responsibility, 1990).
- Крайдлер В., Віттол К. Пригоди наймолодших миротворців (Kreidler, W. and Whittall, S. Early Childhood Adventures in Peacemaking. Cambridge, MA: Educators for Social Responsibility, 1999).
- Крайдлер У., Ферлонг Л. Пригоди школярів-миротворців. (Kreidler, W. and Furlong, L. School-age Adventures in Peacemaking. Cambridge, MA: Educators for Social Responsibility, 1995).
- Лантієрі Л. Безпечні й небайдужі школи (Lantieri, L. Safe and caring schools. Special issue of Reclaiming Children and Youth, 9(3), in press).
- Лантієрі Л., Патті Дж. Боротьба за мир у наших школах (Lantieri, L. And Patti, J. Waging Peace in Our Schools. Boston, MA: Beacon Press, 1996).
- Марано Г.І. Великий поганий кривдник (Marano, H.E. Big bad bully. Psychology Today, September/October 1995, p. 57).
- Ніколс П. Уроки вираження почуттів за допомогою погляду (Nickols, P. Lessons on Lookism. Reclaiming Children and Youth, 5(2), 118-122, 1996).
- Олвеус Д. Цькування в школі: що ми знаємо і що ми можемо вдіяти. (Olweus, D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Cambridge, MA: Blackwell, 1993).
- Пейлі В. Ви не можете сказати, що не здатні гратись (Paley, V. You Can't Say You Can't Play. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).
- Постери миру (Peace Place Posters. Cambridge, MA: Educators for Social Responsibility, 1999).
- Пайфер М. Коли дівчатка стають кривдниками (Pipher, M. When girls become bullies. Reclaiming Children and Youth, 5(1), p. 34, 1996).
- Пертл, С. Єднаймося! (Pirtle S. Linking Up! Cambridge, MA: Educators for Social Responsibility, 1998).
- Почнімо з малого: навчання толерантності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Starting Small: Teaching Tolerance in Preschool and Early Grades. Montgomery, AL: Southern Poverty Law Center, Teaching Tolerance Project, 1997).

Не смійся з мене

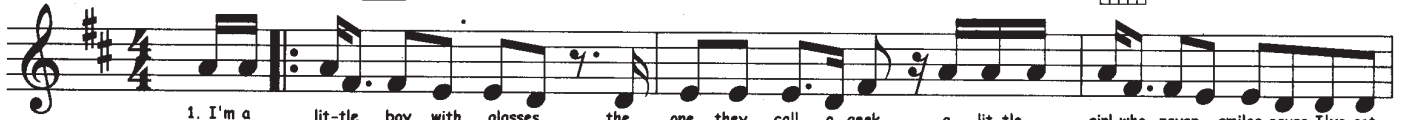
Слова та музика:
Стів Сескін й Ален Шемблін

tblin

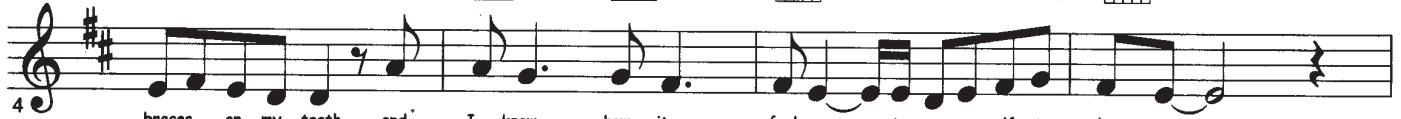
(capo on 2nd fret)

Verses 1-3

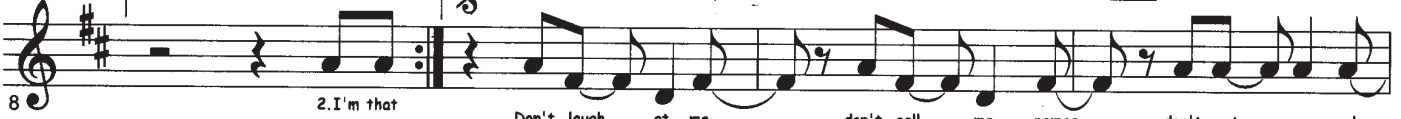
1. I'm a lit-tle boy with glasses, the one they call a geek, a lit-tle girl who never smiles cause I've got
3. I'm the kid on ev'ry playground who's always chosen last. a single teen-age mother tryin' to
beggar on the cor-ner you've passed me on the street and I wouldn't be out here beggin' if I

4 braces on my teeth and I know how it feels to cry my-self to sleep.
over-come my past you don't have to be my friend but is that too much to ask?
had enough to eat and don't think I don't notice that our eyes never meet.

1.

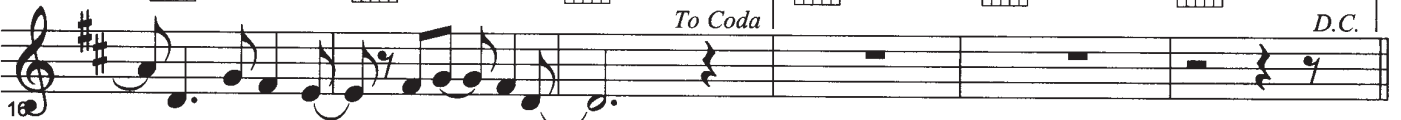
2., 3. Chorus

8 2. I'm that Don't laugh at me don't call me names don't get your plea-

12 sure from my pain. In God's eyes we're all the same. some-day we'll all

16 have perfect wings. Don't laugh at me.

To Coda

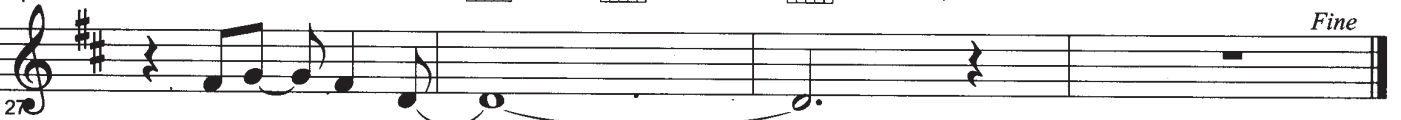
D.C.

2. Bridge

22 I'm fat I'm thin I'm short I'm tall I'm deaf I'm blind Hey aren't we all?

D.S. al Coda

27 Don't laugh at me.

Fine

piano accompaniment

Не смійся з мене

Слова та музика:
Стів Сескін й Ален Шемблін
Аранжування:
Роберт ДеКорм'єр

Introduction

Chords: D, Bm, G, A

1. I'm a

Verse 1

Chords: D, Bm

little boy with glasses, the one they call a geek. A little girl who never smiles 'cause I've got braces on my teeth and

5

Chords: G, D/F#, Em7, A

I know how it feels to cry myself to sleep.

9

2. I'm that

Verses 2 & 3

Chords: D, Bm

kid on ev'ry playground who's always chosen last, a single teenage mother tryin' to overcome my past. You don't
3. beggar on the corner you've passed me on the street, and I wouldn't be out here beggin' if I had enough to eat And

13

Chords: G, D/F#, Em7, A

have to be my friend, but is it too much to ask?
don't think I don't notice that our eyes never meet

17

Don't laugh at me

Chorus

Chords: D, Bm, G, A

Don't call me names, Don't get your pleasure from my pain. In God's eyes,

21

Не смійся з мене, ч. 2

25

D Bm G A To Coda

we're all the same. Someday we'll all have perfect wings. Don't laugh at me.

29

1. D Bm G A

3. I'm the

33

2. D Bm G D/F# Em7 A

I'm fat, I'm thin, I'm short, I'm tall, I'm deaf.

Bridge

37

G D/F# Em7 A

I'm blind, hey, aren't we all. Don't laugh at me

rit. *a tempo* *D.S. al Coda*

40

Coda D Bm G A Dmaj7 Fine

Don't laugh at me

Не смійся з мене

Слова та музика:
Стів Сескін й Ален Шемблін
Аранжування:
Роберт ДеКорм'єр

vocal

Introduction **D** **Bm** **G** **A (vocals 2nd time only)**

soprano

alto

1. I'm a

Verse 1 **D** **Bm**

little boy with glasses, the one they call a geek a little girl who never smiles cause I've got braces on my teeth, and

G **D/F#** **Em7** **A**

I know how it feels to cry my-self to sleep.

2. I'm that

Verse 2 **D** **Bm**

ooh ooh

13 kid on ev'ry playground who's always chosen last, a single teenage mother tryin' to over-come my past. You don't

G **D/F#** **Em7** **A** **(a tempo)**

aah

17 have to be my friend, but is that too much to ask? Don't laugh at me

© 1998 Sony/ATV Tunes LLC dba Cross Keys Publishing Co./David Aaron Music/Built On Rock Music/ASCAP

Не смійся з мене, ч. 2

1st Chorus **D** **Bm** **G** **A**

21 Don't call me names

D **Bm** **G** **A**

25 we're all the same someday we'll all have perfect wings Don't laugh at me

D **To Coda** **Bm** **G** **A**

29 3. I'm the

Verse 3 **D** **Bm**

33 beggar on the corner and I wouldn't be out here beggin' and
you've passed me on the street if I had e-nough to eat

G **D/F#** **Em7** **A**

37 don't think I don't notice that our eyes never meet. Don't laugh at me

Не смійся з мене (*Don't laugh at me*)

Переклад з англійської:
Марія Бурмака
Ольга Крекотень

Ти із дитинства пам'ятаєш,
Коли тобі услід
Слова образливі кричали,
Бо ти не такий, як всі...
І це з роками не минає,
Не зітреться ніяк...
...І ніби ти — це я...

Ти — мов малюк сумний, той самий,
Що останній між усіх.
Ніби самотня юна мама,
Услід якій лунає сміх.
Немов хлопчина в окулярах
Чи у брекетах дівча.
У всіх — прохання у очах...

Не смійся з мене —
Мені болить.
Ти уяви собі хоча б на мить...
Що я — це ти,
А ти — це я.
І весь наш світ — лише одна сім'я...
Не смійся з мене...

Хтось — як безпомічний каліка,
Якого ти не помічав...
Він не просив би зроду-віку,
Якби усього вдосталь мав...
...І ми однаково самотні,
Коли самотньо на душі...
Тому скажи...

Не смійся з мене —
Мені болить,
Ти уяви собі хоча б на мить...
Що я — це ти,
А ти — це я,
І весь наш світ — лише одна сім'я...
Не смійся з мене...

Відповідь вітер відніс (*Blowin' in the wind*) Переклад з англ.: *Марія Бурмака*

Скільки доріг доведеться пройти,
Щоби долю свою віднайти?
Скільки чайка здолає чужих морів,
Щоб повернутись у рідні краї?
Скільки ще мусить пропасти душ,
Щоби війни зупинилися скрізь?

Відповідь, друже мій, знає лиш вітер,
Відповідь вітер відніс.

Скільки вже віків гора височить,
В небеса востає вона...
Скільки нам іще наближати ту мить —
Коли свобода усміхнеться нам?
Скільки може тривати життя без мети,
Коли очі лише дивляться вниз?

Відповідь, друже мій, знає лиш вітер,
Відповідь вітер відніс.

Скільки разів ти надію загубив,
Поки рідне серце знайшов?
Скільки хвилин потрібно тобі,
Щоб від тебе друг не пішов...
Щоб осягти — на землі — ти лиш гість,
Скільки потрібно ще сліз...

Відповідь, друже мій, знає лиш вітер,
Відповідь вітер відніс.

Крихітний вогник мій (*This little light of mine*) Переклад з англ.: *Марія Бурмака*

Вогник в душі моїй
Сяй, пламеній і грій.
Вогник в душі моїй
Сяй, пламеній і грій.
Вогник в душі моїй
Сяй і не загасай,
Всіх, кого я люблю ти зігривай.

В душах моїх батьків
Сяй, пламеній і грій.
В душах моїх батьків
Сяй, пламеній і грій.
І для моїх сестер
Завжди світи й тепер
Сяй і не загасай, і не загасай.

І для моїх братів
Сяй, пламеній і грій.
І для моїх братів
Сяй пламеній і грій.
Також для їх дітей
Світло знайдеться десь.
Їхні серця теплом ти зігривай.

Друзям моїм давай,
Грай і не загасай.
Друзям моїм давай,
Грай і не загасай.
Ну і доньці моїй,
Сяй, пламеній і грій.
На всіх, кого я люблю
Серце своє ділю.

Весь наш великий світ
Сяй, пламеній і грай.
Весь наш великий світ,
Сяй, пламеній і грай.
І музикантів ти,
Хто разом зі мною грав,
Знаю — Вогник в моїй душі
Зігривав, зігривав.

Всюди, куди б не йшла —
Сонце встає нехай.
Всюди, куди б не йшла —
Сонце встає нехай.
Вогник в душі моїй
Сяй, пламеній і грай.
Всіх, кого я люблю,
Не залишай, не залишай.

З вірою у серці (*We shall overcome*) Переклад з англ.: *Марія Бурмака*

З вірою у серці
Ми йдемо за обрій
В світлі осяйних вогнів...
Хто із нами поряд,
Хтось прийде за нами...
І нас не зупинити, ні...

З вірою у правду
Прийде перемога,
Світлий день до нас прийде...
Ми все подолаємо.
...освітлюють дорогу
Наших промені сердець.

Глибоко у серці
Віра у свободу.
Ми загубимо її невже...
Сине-сине небо
В золотих просторах
Наші душі береже....

З вірою у серці
Ми йдемо за обрій
У світлі осяйних вогнів...
Хто із нами поряд,
Хтось іде за нами...
І нас не зупинити, ні...

Де всі квіти розкажи (*Where have all the flowers gone*) Переклад з англ.: *Марія Бурмака*

Де всі квіти розкажи...
Зникли всі вони давно.
Де всі квіти розкажи,
де усі вони...
Їх дівчата віднесли,
їх давно уже нема.
І ніхто не знає де,
...там завжди зима...

Їх дівчата заплели
У вінки свої давно.
Їх дівчата заплели
У вінки давно.
Заплітали у вінки,
Тільки їх уже нема...
І ніхто не знає де,
Там завжди зима.

Ну а хлопці їхні де,
Їх нема уже давно?
Ну а хлопці їхні де,
Що для них вінки...
За Вітчизну йшли у бій,
А назад чомусь нема.
І ніхто не знає де ...вони...
Там завжди зима...

Де ж ті квіти відцвіли,
У полях яких давно?
Де солдати полягли,
У яких боях...
Де земля, в яку вони,
Впали ніби у туман?
І ніхто не знає де.
Там завжди зима...

Тут або далеко десь
Все однакова земля,
Коли сонце із небес
Золотить поля...
Ми згадаємо про них,
Вже давно вони не тут...
Лиш коли серед зими
Квіти проростуть.

ISBN 978-966-8917-44-8

видання української версії

Наукове видавництво «Акта»

www.acta.com.ua